

РЕПУБЛИКА
СРБИЈА

ПОВЕРЕНИК ЗА
ЗАШТИТУ
РАВНОПРАВНОСТИ
РЕПУБЛИКА СРБИЈА
НАРОДНА СКУПШТИНА
БЕОГРАД

дел. бр. 021-02-21/2013-01 датум: 10.5.2013.

Примљено:	10. 05. 2013		
Орг. јед.	Број	Прилог	Вредности
	01/02-1884/13		

НАРОДНА СКУПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
НЕБОЈША СТЕФАНОВИЋ, председник

11000 БЕОГРАД
Трг Николе Пашића бр. 13

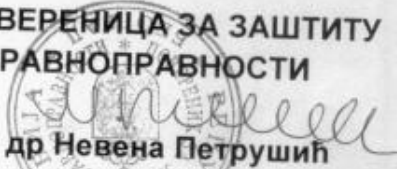
Поштовани господине Стефановићу,

У прилогу Вам достављамо први Посебан извештај Повереника за заштиту равноправности посвећен дискриминацији особа са инвалидитетом, на основу овлашћења из чл. 49. Закона о забрани дискриминације („Сл. гласник РС“, бр. 22/09), којим је прописано да Повереник може, ако постоје нарочито важни разлози, по сопственој иницијативи или на захтев Народне скупштине поднети посебан извештај Народној скупштини.

Први посебан извештај Повереник је припремио самоиницијативно, оцењујући да постоји потреба да се Народној скупштини презентује тренутно стање у остваривању и заштити равноправности особа са инвалидитетом и укаже на кључне тешкоће и препреке које стоје на путу ка успостављању фактичке равноправности и обезбеђивању услова да особе са инвалидитетом на равноправној основи уживају сва гарантована права, без икакве непосредне или посредне дискриминације.

С поштовањем,

**ПОВЕРЕНИЦА ЗА ЗАШТИТУ
РАВНОПРАВНОСТИ**

др Невена Петрушић

др Невена Петрушић

РЕПУБЛИКА
СРБИЈА

ПОВЕРЕНИК ЗА
ЗАШТИТУ
РАВНОПРАВНОСТИ

ПОСЕБАН ИЗВЕШТАЈ О ДИСКРИМИНАЦИЈИ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У СРБИЈИ

Београд, април 2013. године

Посебан извештај посвећен дискриминацији особа са инвалидитетом представља први посебан извештај који је Повереник припремио, користећи своје овлашћење из чл. 49. Закона о забрани дискриминације („Сл. гласник РС“, бр. 22/09), којим је прописано да Повереник може, ако постоје нарочито важни разлози, по сопственој иницијативи или на захтев Народне скупштине поднети посебан извештај Народној скупштини.

Први посебан извештај Повереник је припремио самоиницијативно, оцењујући да постоји потреба да се Народној скупштини презентује тренутно стање у остваривању и заштити равноправности особа са инвалидитетом и укаже на кључне тешкоће и препреке које стоје на путу ка успостављању фактичке равноправности и обезбеђивању услова да особе са инвалидитетом на равноправној основи уживају сва гарантована права, без икакве непосредне или посредне дискриминације. Овај извештај пружа својеврсни пресек тренутног стања, тако да може послужити као основ за даље праћење појаве дискриминације на основу инвалидитета и ефеката антидискриминационе политике, прописа и мера које се предузимају у циљу отклањања последица структуралне дискриминације и изједначавања положаја особа са инвалидитетом до њихове потпуне друштвене интеграције.

Сви појмови употребљени у извештају у мушком граматичком роду обухватају мушки и женски род лица на која се односе

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ.....	4
1. САЖЕТАК СА ПРЕПОРУКАМА.....	7
2. ЗАШТИТА И ОСТВАРИВАЊЕ РАВНОПРАВНОСТИ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - ПРЕГЛЕД АКТИВНОСТИ ПОВЕРЕНИКА ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ.....	10
3. НОРМАТИВНИ ОКВИР.....	15
4. СТАЊЕ У ОСТВАРИВАЊУ И ЗАШТИТИ РАВНОПРАВНОСТИ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ.....	19
4.1. Образовање и васпитање.....	20
4.2. Запошљавање особа са инвалидитетом.....	31
4.3. Равноправност пред законом – пословна способност особа са инвалидитетом.....	36
4.4. Приступ правди: дискриминација особа са инвалидитетом у поступцима пред судовима и органима јавне власти.....	41
4.5. Деинституционализација и живот у заједници.....	49
4.6. Приступачност јавних површина и услуга.....	51
4.6. Положај жена са инвалидитетом.....	58
4.7. Дискриминација у другим областима.....	59
5. МЕДИЈИ И ОСОБЕ СА ИНВАЛИДИТЕТОМ.....	61
6. АКТИВНОСТИ ПОВЕРЕНИКА НА ПРОМОВИСАЊУ РАВНОПРАВНОСТИ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ.....	69
ПОЈМОВНИК.....	74

УВОДНА РЕЧ

Принцип једнакости људи један је од најважнијих правних и моралних принципа сваког демократског друштва заснованог на људским правима и владавини права. Да би се овај принцип остварио, гарантује се једнакост људи пред законом и забрањује сваки облик непосредне и посредне дискриминације. Србија се прикључила земљама које придају велику важност сузбијању дискриминације и остваривању равноправности и настоји да у домаћи правни систем интегрише највише међународне стандарде у овој области. Протеклих година изграђен је ваљан правни оквир за спречавање и сузбијање дискриминације. Дискриминација је забрањена самим Уставом Републике Србије (чл. 21), а општим и посебним антидискриминационим законима забрањен је сваки облик непосредне и посредне дискриминације по било ком основу. Поред тога, успостављен је систем правне заштита од дискриминације и прописано је низ посебних мера за унапређивање равноправности појединих маргинализованих, депривираних и осетљивих друштвених група.

У систему правне заштите од дискриминације важно место припада Поверенику за заштиту равноправности – самосталном, независном и специјализованом државном органу који је успостављен са циљем да својим деловањем допринесе сузбијању свих облика и видова дискриминације појединаца и друштвених група, отклањању последица дискриминације и остваривању и заштити равноправности у свим сферама друштвеног живота.

Једна од најрањивијих друштвених група која је подложна свим облицима дискриминације јесу особе са физичким, интелектуалним и менталним инвалидитетом. Ове особе чине око 10% укупног светског становништва и представљају једну од највећих мањина на свету.¹ Према процени Европске агенције за реконструкцију, у Србији живи између 700.000 и 800.000 особа са неком врстом инвалидитета². Друштвени и правни положај особа са инвалидитетом је, пре свега, питање људских права, што подразумева обавезу органа јавне власти и других друштвених актера, укључујући особе са инвалидитетом и организације цивилног друштва, да обезбеде поштовање, остваривање и заштиту права ове групе грађана, укључујући и право на равноправност. Тај процес укључује изједначавање могућности и стварање позитивног нормативног оквира, као и развијање праксе базиране на принципима пуне друштвене укључености, равноправности, приступачности и партиципације. Друштвена укљученост (социјална инклузија) није само планирање и обезбеђивање подршке која је оријентисана на особу, свеобухватна и усклађена са потребама и променама током живота једне особе, већ је и одраз демократичности и развијености друштва које одговара на потребе грађана и одговорно је пред њима.

¹ Подаци преузети са Интернет презентације УН, <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=18> (приступљено 5. марта 2013. године)

² Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом, подаци Европске агенција за реконструкцију 2006, Студија о изводљивости за унапређење запошљавања особа са инвалидитетом у Србији

Истраживања показују да је у Србији дискриминација особа са инвалидитетом, непосредна и посредна, широко распрострањена појава у свим областима друштвеног живота, а посебно у областима образовања, рада и запошљавања, живота у заједници, једнакости пред законом, приступу услугама и информацијама. Такође, особе са инвалидитетом и њихове породице често трпе стигматизацију и сегрегацију услед дубоко укорених и распрострањених предрасуда и неинформисаности.

Иако је последњих година постављен солидан нормативни оквир за остваривање и заштиту права на равноправност особа са инвалидитетом, друштвени положај ове групе грађана и даље је веома неповољан, тако да је неопходно предузети низ корака како би се обезбедила њихова фактичка равноправност, приступачност и партиципација, посебно оних из најугроженијих група, као што су деца са сметњама у развоју, особе са интелектуалним и психосоцијалним тешкоћама и жене са инвалидитетом. То је, између осталог, условило потребу да дискриминација особа са инвалидитетом буде тема првог посебног извештаја који Повереник за заштиту равноправности подноси Народној скупштини Републике Србије. На овакво опредељење утицала је и околност да је знатно повећан броја притужби због дискриминације на основу инвалидитета, тако да су 2012. године оне чиниле скоро 20% од укупног броја поднетих притужби, што је Поверенику омогућило да стекне увид у најчешће облике дискриминације и области у којима се испољава.

Подношењем посебног извештаја о дискриминацији особа са инвалидитетом Повереник за заштиту равноправности жели да скрене пажњу органима јавне власти, професионалној и широј јавности на неравноправан положај особа са инвалидитетом, на препреке и тешкоће са којима се суочавају приликом остваривања својих права, као и на неопходност спровођења политике једнаких могућности као претпоставке пуне друштвене укључености и поштовања људских права особа са инвалидитетом.

Извештај који је пред вама састоји се из седам делова. У првом делу се налази сажетак са препорукама за сузбијање дискриминације особа са инвалидитетом и унапређење равноправности. Други део извештаја садржи опис улоге и надлежности Повереника за заштиту равноправности, као сумарни преглед његових активности на спречавању дискриминације по основу инвалидитета, од установљења институције у мају 2010. године до марта 2013. године. Трећи део извештаја укратко представља најважније међународне и националне прописе који су релевантни за заштиту и унапређивање права на равноправност особа са инвалидитетом. Стање у остваривању и заштити равноправности особа са инвалидитетом представљено су у четвртм делу извештаја, који је посвећен остваривању права у области образовања и васпитања, запошљавања особа са инвалидитетом, проблемима у вези са лишењем пословне способности, дискриминацији у приступу правди, праву на живот у заједници и деинституционализацији, родним аспектима дискриминације жена са инвалидитетом, као и тешкоћама које изазива неприступачност јавних површина и објеката. Ове области су одабране зато што је у њима неједнакост особа са инвалидитетом посебно изражена, а кључне су за остваривање равноправности, пуне друштвене укључености и партиципације особа са инвалидитетом. Упоредо са приказом положаја деце и одраслих са инвалидитетом, дате су и активности Повереника на заштити и унапређењу равноправности у појединим областима: поступање по притужбама због дискриминације на основу инвалидитета, препоруке органима јавне власти, рад на унапређењу нормативног оквира и друге активности. Пети део извештаја посвећен је

улози медија у остваривању права особа са инвалидитетом на информисање, као и у стварању слике и формирању ставова према особама са инвалидитетом. У шестом делу извештаја дат је сумарни преглед активности Повереника на промоцији права на слободу од дискриминације особа са инвалидитетом у контексту социјалног модела и приступа инвалидности, подизању свести јавности, превазилажењу предрасуда и едукацији, које су спроведене самостално или у сарадњи са организацијама цивилног друштва и институцијама система. У седмом делу извештаја представљене су активности Повереника на плану унапређења приступачности и доступности институције Повереника особама са инвалидитетом. На крају, у анексу извештаја дате су дефиниције основних појмова који су одраз промена у сагледавању друштвеног положаја особа са инвалидитетом, као и преглед коректне терминологије коју треба користити за децу са сметњама у развоју и одрасле особе са инвалидитетом.

У припреми извештаја коришћени су подаци из предмета на којима је радила институција Повереника, али и подаци из релевантних извештаја државних органа и организација цивилног друштва, као и из других расположивих извора.

Надамо се да ће овај извештај о дискриминацији особа са инвалидитетом бити подстицај Народној скупштини, другим државним органима, као и осталим друштвеним актерима да удруженим снагама још интензивније и ефикасније делујемо. Сви морамо знати да напори у борби против дискриминације особа са инвалидитетом могу бити делотворни само ако постоји озбиљна посвећеност државних институција, тела за равноправност и организација цивилног друштва на националном, покрајинском и локалном нивоу. Награда за наше заједничко координисано деловање и посвећеност биће праведније, боље и богатије друштво које особама са инвалидитетом, као и свим другим особама, обезбеђује да развију и искористе све своје потенцијале, да имају приступ свим друштвеним ресурсима и користе благодети друштвеног развоја и да активно и на равноправној основи учествују у животу заједнице, дајући и сами пуни допринос развоју друштва.

1. САЖЕТАК СА ПРЕПОРУКАМА

Повереник за заштиту равноправности је самосталан и независан инокосни државни орган и централна државна институција специјализована за сузбијање дискриминације. Повереница за заштиту равноправности др Невена Петрушић изабрана је на седници Народне скупштине 5. маја 2010. године.

Према чл. 33. Закона о забрани дискриминације, Повереник је надлежан да прима и разматра притужбе због дискриминације, даје мишљења и препоруке у конкретним случајевима дискриминације и изриче законом утврђене мере, подноси тужбе за заштиту од дискриминације, као и прекршајне и кривичне пријаве. Повереник је овлашћен да упозорава јавност на најчешће, типичне и тешке случајеве дискриминације, да прати спровођење закона и других прописа, иницира доношење или измену прописа ради спровођења и унапређивања заштите од дискриминације и даје мишљење о одредбама нацрта закона и других прописа који се тичу забране дискриминације, као и да органима јавне власти и другим лицима препоручује мере за остваривање равноправности.

У Србији живи између 700.000 и 800.000 особа са неком врстом инвалидитета. Особе са физичким, интелектуалним и менталним инвалидитетом спадају у ред најугроженијих друштвених група и изложене су дискриминацији у свим областима друштвеног живота. То потврђују и ставови грађана, који особе са инвалидитетом препознају као једну од три најдискриминисаније друштвене групе, после Рома и сиромашних особа.

У протеклом периоду Србија је успоставила ваљан нормативни и институционални правни оквир за сузбијање дискриминације на основу инвалидитета, као и на основу других личних својстава. У оквиру антидискриминационе политике државе, креирано је и реализовано низ мера заснованих на социјалном моделу инвалидности, чијом се применом постепено отклањају последице структуралне дискриминације особа са инвалидитетом и стварају услови за њихову пуну друштвену укљученост. Ипак, дискриминација особа са инвалидитетом и даље је веома раширена у свим областима друштвеног живота. И поред свих мера које се предузимају у развоју инклузивног образовања, многа деца и млади са инвалидитетом и даље су изван редовног система образовања, а постоје многе препреке и у погледу приступа високошколском образовању. Посебне мере за запошљавање особа са инвалидитетом дале су одређене позитивне ефекте, али је структурална и индиректна дискриминација особа са инвалидитетом у овој области и даље изражена, чему доприноси и погоршање економске ситуације у друштву. Законска мера заштите особа са инвалидитетом путем потпуног и делимичног лишења пословне способности у нескладу је са савременим међународним стандардима у овој области, а у приступу правди особе са инвалидитетом суочавају се са низом препрека, како због неприступачности објеката у којима се одвија рад судских и других органа јавне власти којима се особе са инвалидитетом обраћају, тако и због непостојања адекватних правила и асистивне технологије која обезбеђују да се поступци у којима особе са инвалидитетом учествују спроводе на начин који задовољава стандарде правичности. Процес

деинституционализације и успостављања сервиса неопходних за живот у заједници одвија се споро, што за последицу има да се велики број деце и одраслих са инвалидитетом налази у институцијама за смештај. Највећи број јавних објеката и површина и даље је недоступан јер се процес уклањања архитектонских баријера одвија споро, а у изградњи и опремању нових објеката и јавних површина понекад се не поштују стандарди приступачности. Жене са инвалидитетом двоструко су дискриминисане и суочавају са многим баријерама у остваривању својих права, као и са разним видовима родно заснованог насиља. Медији још увек не обезбеђују услове да особе са инвалидитетом остваре своје право на информисање јер су малобројни медијски прилози у формату који их чини доступним особама са инвалидитетом. Извештавање о положају особа са инвалидитетом обилује стереотипним приказима ових особа као *неспособних, жртава и пасивних прималаца* социјалне или хуманитарне помоћи, а терминологија која се користи је увредљива и стигматизирајућа.

Ради изједначавања особа са инвалидитетом и успостављања ефективне равноправности, потребно је:

1. Интензивирати рад на реализацији мера утврђених националним и локалним стратешким документима и акционим плановима, у циљу отклањања препрека и околности које ометају постизање пуне равноправности особа са инвалидитетом, укључујући и децу и жене са инвалидитетом, како би се створили услови да ефективно уживају сва гарантована права, без било ког вида директне или индиректне дискриминације; благовремено приступити изради нових стратегија и акционих планова у погледу којих истиче временски период за који су донети.
2. Обезбедити претходну (*ex ante*) процену дејства и утицаја закона и других прописа на положај особа са инвалидитетом, као и њихову усаглашеност са међународним стандардима, како би се искључила свака могућност усвајања дискриминаторних прописа и убрзао процес успостављања фактичке равноправности и друштвене укључености особа са инвалидитетом. Ради правилне процене утицаја, неопходно је развити одговарајућу методологију.
3. Извршити брижљиву ревизију свих правних прописа и неадекватне и стигматизирајуће термине којима се означавају особе са инвалидитетом („слеп, глув“, „нем“, „хендикепирано лице“, „лице са посебним потребама“ и сл.) заменити уједначеним и коректним терминима. У том смислу потребно је допунити Јединствена методолошка правила за израду прописа („Сл. гласник РС“, бр. 21/10).
4. Обезбедити ефикасно спровођење и *ex post* анализу ефеката примене законских прописа о образовању, запошљавању, здравственој и социјалној заштити особа са инвалидитетом, као и других прописа од значаја за положај особа са инвалидитетом.
5. Интензивирати рад на уклањању баријера које отежавају приступ јавним објектима и површинама, превозу, информацијама, комуникацијама и другим јавним услугама.
6. Обезбедити да информације о раду свих других органа јавне власти буду доступне у прилагођеним форматима (велика штампана слова, Брајево писмо, једноставан језик, знаковни језик и др.), укључујући и садржаје интернет презентација.

7. Извршити адекватну измену законских прописа о лишењу пословне способности и принудној хоспитализацији, у складу са савременим социјалним моделом инвалидности и међународним стандардима у овој области, уз стриктно поштовање антидискриминационих прописа, како би се обезбедило да особе са инвалидитетом, уз одговарајућу подршку, на равноправној основи уживају сва гарантована права (активно бирачко право, право на брак и породични живот, право на имовину, право на избор пребивалишта, право на волонтирање и др).

8. Наставити рад на развоју инклузивног образовања и спречити сваки покушај да се процес развоја инклузивног образовања заустави, односно врати уназад и доведу у питање принципи једнакости и доступности у образовању.

9. Обезбедити једнаке могућности у остваривању права на високо образовање особа са инвалидитетом установљавањем посебних стандарда за акредитацију високошколских установа у погледу приступачности простора, обезбеђивања одговарајућих асистивних технологија, као и обезбеђивања одговарајућих сервиса за подршку студентима са инвалидитетом.

10. Елиминисати посебно правило којим је Република Србија као послодавац за директне и индиректне буџетске кориснике којима се плате обезбеђују из буџета Републике Србије, овлашћена да обавезу запошљавања особа са инвалидитетом извршава опредељивањем средстава у буџету за текућу годину за намене рефундације зарада особа са инвалидитетом запослених у предузећима за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, за побољшање услова рада, унапређење производних програма и друге сврхе и изједначити је са осталим послодавцима у погледу начина испуњавања обавезе запошљавања особа са инвалидитетом.

11. Интензивирати процес деинституционализације, који подразумева измештање особа са инвалидитетом у окружење које је најмање рестриктивно, односно обезбеђивање породичног окружења или самосталног живота, уз даље развијање разноврсних локалних услуга намењених деци и одраслима.

12. Обезбедити једнакост у приступу правди и стандарде правичног поступања у поступцима у којима се одлучује о правима особа са инвалидитетом, што, поред осталог, укључује обезбеђивање приступачности зграда правосудних и других државних органа, повећање броја тумача за знаковни језик и увођење асистивне технологије која омогућава да особе са инвалидитетом могу активно да учествују у поступцима, комуницирају са носиоцима правосудних функција и другим учесницима у поступку и остваре непосредни увид списе предмета.

13. Обезбедити да носиоци јавног радиодифузног сервиса емитују програме у формату прилагођеном особама са инвалидитетом, како би се отклонила њихова посредна дискриминација у погледу остваривања права на информисање.

Напомена:

Сажетак овог извештаја објављује се у "Службеном гласнику Републике Србије".

2. ЗАШТИТА И ОСТВАРИВАЊЕ РАВНОПРАВНОСТИ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - ПРЕГЛЕД АКТИВНОСТИ ПОВЕРЕНИКА ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ

Повереник за заштиту равноправности је самосталан и независан инокосни државни орган, установљеном Законом о забрани дискриминације,³ са широким кругом законских овлашћења која га чине централном националном институцијом специјализованом за спречавање и сузбијање свих облика и видова дискриминације. Повереница за заштиту равноправности је др Невена Петрушић, коју је Народна скупштина Републике Србије изабрала 5. маја 2010. године.

Према чл. 33. Закона о забрани дискриминације, Повереник је надлежан да прима и разматра притужбе због дискриминације, даје мишљења и препоруке у конкретним случајевима дискриминације и изриче законом утврђене мере. Поред тога, овлашћен је да подноси тужбе за заштиту од дискриминације, као и прекршајне и кривичне пријаве. Такође, дужан је да подносиоцу притужбе пружи информације о његовом праву и могућности покретања судског или другог поступка заштите, а овлашћен је да препоручи и медијацију ако оцени да се она може применити.

У оквиру делатности на унапређивању равноправности, Повереник је овлашћен да упозорава јавност на најчешће, типичне и тешке случајеве дискриминације, да прати спровођење закона и других прописа, иницира доношење или измену прописа ради спровођења и унапређивања заштите од дискриминације и даје мишљење о одредбама нацрта закона и других прописа који се тичу забране дискриминације, као и да органима јавне власти и другим лицима препоручује мере за остваривање равноправности.

Повереник подноси редован годишњи извештај Народној скупштини о стању у области заштите равноправности, а самоиницијативно или на захтев Народне скупштине подноси и посебан извештај. У свом деловању Повереник је дужан да успоставља и одржава сарадњу са органима надлежним за остваривање равноправности и заштиту људских права на територији аутономне покрајине и локалне самоуправе.

Поступање по притужбама

Једна од основних надлежности Повереника за заштиту равноправности јесте **поступање по притужбама** због дискриминације особа или групе особа које повезује исто лично својство. Поступак пред Повереником за заштиту равноправности покреће се подношењем притужбе, коју може да поднесе свако - физичка и правна лица, групе лица, као и организације које се баве заштитом људских права. У поступку по притужбама Повереник даје мишљење да ли је дошло до повреде права, препоруке о начину отклањања повреде права и изриче законом утврђене мере за случај да дискриминатор не поступи по препоруци. Повереник је има овлашћење и да странама препоручује медијацију, као метод за превазилажење ситуације у којој су се нашли.

³ „Службени гласник РС“, бр. 22/09

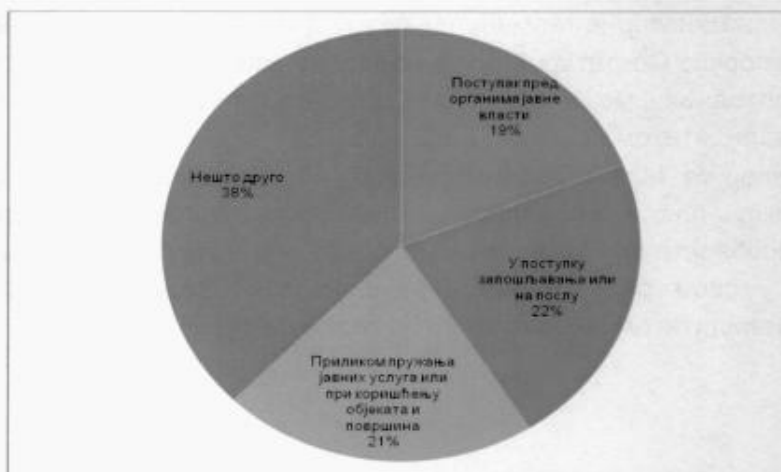
Табела 1: У табели је дат преглед броја притужби због дискриминације на основу инвалидитета, као и укупан број притужби за период од маја 2010. године до краја 2012. године. Иако је број притужби због дискриминације на основу инвалидитета и даље релативно мали у односу на проблеме са којима се суочава ова група грађана, евидентан је пораст броја притужби из године у годину. Током 2011. године поднето је 39 притужби због дискриминације на основу инвалидитета, од укупно 349 поднетих притужби. У 2012. години поднето је 76 притужби због дискриминације особа са инвалидитетом, од укупно 465 притужбе, што је уједно и највећи број притужби по једном основу.

Табела 1.

Период	Укупан број притужби	Притужбе због дискриминације на основу инвалидитета
2010.	124	7
2011.	349	39
2012.	465	76
УКУПНО	938	122

У досадашњем периоду највећи број притужби због дискриминације на основу инвалидитета односио се на области пружања јавних услуга, на дискриминацију у поступцима пред органима јавне власти и на област запошљавања.

Графикон 1. Област дискриминације

Препоруке за остваривање равноправности

Одредбама члана 33. став. 9 Закона о забрани дискриминације Повереник за заштиту равноправности овлашћен је да препоручује органима јавне власти и другим лицима мере за остваривање равноправности. Циљ ових препорука је да се превентивним деловањем спречи и отклони структурална и институционална дискриминација, као и да се унапређује деловање институција система у сузбијању дискриминације. Такође, органима јавне власти препорукама указује се и на потребу предузимања посебних мера, тзв. мера афирмативне акције, ради постизања пуне равноправности особа са инвалидитетом, у складу са чланом 14. Закона о забрани дискриминације. У овом периоду, донето је неколико препорука органима јавне власти за остваривање равноправности особа са инвалидитетом. Овде дајемо њихов преглед:⁴

- Препорука Министарству финансија поводом неједнаког третмана особа са инвалидитетом у вези са ослобађањем од пореза на употребу, држање и ношење добара (9. децембар 2010. године);
- Препорука Министарству просвете и науке Републике Србије, Националном просветном савету и Заводу за унапређење квалитета васпитања и образовања ради уклањања дискриминаторних садржаја, између осталог и на основу инвалидитета, из наставних материјала и наставне праксе и промовисања толеранције, уважавања различитости и поштовања људских права (10. јун 2011. године);
- Препорука Министарству рада и социјалне политике за измену дискриминаторне одредбе Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, која се односи на неравноправан положај деце са интелектуалним тешкоћама у образовању (31. август 2011. године);
- Препорука Јавном предузећу Дирекција за изградњу града Ниша за обезбеђивање приступачности свих новоизграђених и реконструисаних јавних површина у граду Нишу (4. септембар 2012. године);
- Препорука Скупштини града Београда и Секретаријату за социјалну заштиту града Београда за уклањање дискриминаторних услова за коришћење посебно одређених паркинг места на јавним и исправљање некоректне, застареле и дискриминаторне терминологије у подзаконским актима (3. август 2011. године);
- Препорука Секретаријату за социјалну заштиту града Београда о предузимању неопходних мера у циљу организовања градског превоза особа са инвалидитетом (9. април 2012. године);
- Препорука Министарству здравља да надлежне лекарске комисије уједначе праксу приликом издавања лекарских уверења о телесној и душевној способности за управљање моторним возилом особама са инвалидитетом и да се у свом раду руководе начелом пуне социјалне укључености особа са инвалидитетом (16. јануар 2013. године).

⁴ Детаљно о овим препорукама можете видети у 4. делу извештаја посвећеном стању у остваривању равноправности у појединим областима.

Законодавне иницијативе и мишљења о прописима

Повереник за заштиту равноправности овлашћен је да прати спровођење закона и других прописа, да покреће доношење или измену прописа како би се унапредила заштита од дискриминације. Такође, Повереник има овлашћење да даје мишљење о одредбама нацрта закона и других прописа који се тичу забране дискриминације⁵.

У оквиру ове надлежности, Повереник за заштиту равноправности је у октобру 2011. године упутио Влади Републике Србије иницијативу за измену члана 19. тачке 2. Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом⁶. Овом одредбом направљена је неоправдана разлика између деце са интелектуалним сметњама у односу на другу децу, чиме је ова група деце дискриминисана на основу свог личног својства – интелектуалних сметњи.

Такође, у новембру 2012. године, дато је мишљење на одредбе чл. 31- 44а. Радне верзије Закона о изменама и допунама закона о ванпарничном поступку којима је уређен поступак за лишење, односно ограничење пословне способности, а које нису у складу са међународним стандардима и обавезама које је Република Србија преузела ратификовањем Конвенције о правима особа са инвалидитетом, као и са националним антидискриминационим прописима. Такође, дато је и мишљење на одредбе Радне верзије Закона о изменама и допунама закона о ванпарничном поступку којима је уређен поступак за принудну хоспитализацију, као и на одредбу Нацрта Закона о медијацији која се односи на заступање пословно неспособних особа у поступку медијације.

Упозорења и саопштења

Повереник је овлашћен да **упозорава јавност** на најчешће, типичне и тешке случајеве дискриминације⁷. Повереник то чини на основу информација и сазнања из поднетих притужби, средстава јавног информисања и из других извора. У упозорењу јавности Повереник указује на дискриминаторе, начин вршења дискриминације, појединце и групе према којима се врше најчешћи, типични и тешки облици дискриминације, као и на последице тешких облика дискриминације.

У септембру 2010. године, повереница за заштиту равноправности упутила је **упозорење и позив послодавцима да испуне обавезу запошљавања особа са инвалидитетом** прописану Законом о запошљавању и професионалној рехабилитацији особа са инвалидитетом.⁸ Указала је да се одредбе овог закона које се односе на обавезу послодавца да, у зависности од укупног броја запослених, запосле и одређени број особа са инвалидитетом, почеле су да се примењују од 24. маја 2010. године. Повереница је поздравила све активности које су поједини послодавци предузели у циљу испуњавања ове обавезе, а уједно је апеловала на све оне који нису запослили прописани број особа са инвалидитетом да то у најскоријем року учине. Позвала је све послодавце да запошљавају особе са инвалидитетом и истакла да ће тиме, осим испуњења законске обавезе, створити значајне предуслове за побољшање

⁵ Чл. 33. тачка 7. Закона о забрани дискриминације

⁶ Више информација о овој законодавној иницијативи налази се у четвртном делу посебног извештаја

⁷ Чл. 33. тачка 6. Закона о забрани дискриминације

⁸ „Службени гласник РС“, број 36/09

положаја особа са инвалидитетом и допринети примени уставног начела једнакости свих грађанки и грађана Србије.

У децембру 2011. године, поводом Међународног дана особа са инвалидитетом који се обележава 3. децембра, повереница за заштиту равноправности **упозорила је да овај дан треба да буде опомена свима да су особе са инвалидитетом у Србији и даље изложене дискриминацији у свим областима живота**. Указала је да образовање и даље није доступно свим особама са инвалидитетом, а нарочито деци са сметњама у развоју, док школски и универзитетски уџбеници уопште нису прилагођени њиховим потребама. У саопштењу је такође истакла да су објекти у којима су смештене службе државних органа често неприступачни, а да је готово иста ситуација и са објектима установа здравствене заштите и других јавних установа, илуструјући то податком да је само 5% стоматолошких ординација прилагођено потребама особа са инвалидитетом, а слично је и са гинеколошким службама. Указала је и на проблем дискриминације приликом запошљавања и малог броја особа са инвалидитетом које су радно ангажоване.

Парнице за заштиту од дискриминације и прекршајни поступци

Повереник за заштиту равноправности овлашћен је да покреће антидискриминационе парнице⁹, при чему сам процењује потребу за подизањем тужбе. Уколико је жртва дискриминације појединац, Поверенику за заштиту равноправности је неопходна сагласност дискриминисаног лица, док у случајевима дискриминације групе лица повезаних истим личним својством није неопходна сагласност дискриминисаних лица.

Прва парница за заштиту од дискриминације на основу инвалидитета покренута је 2. октобра 2012. године против предузетника М.А. власника радње „П. Ц.“ чији су запослени одбили да пруже услугу групи младих особа са инвалидитетом.¹⁰

Повереник за заштиту равноправности овлашћен је да подноси прекршајне пријаве због повреде права из Закона о забрани дискриминације¹¹. С обзиром на своју улогу, Повереник је овлашћен и на подношење прекршајних пријава у складу са посебним антидискриминационим законима: Законом о заштити права и слобода националних мањина, Законом о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, Законом о равноправности полова, као и другим прописима.

Прекршајни поступци

У претходном периоду није било захтева за покретање прекршајних поступака због дискриминације на основу инвалидитета.

⁹ Чл. 33. Закона о забрани дискриминације

¹⁰ Више о овом случају, видети у делу извештаја под тачком 4.6.

¹¹ Чл. 33. тачка 4. Закона о забрани дискриминације

3. НОРМАТИВНИ ОКВИР

У процесу демократизације и напора на остваривању једнакости и поштовања права свих грађана, Република Србија је у последњих неколико година интензивно радила на постављању ваљаног нормативног оквира за заштиту и остваривање равноправности особа са инвалидитетом. Антидискриминациони нормативни оквир у Србији је углавном комплетиран, а закони и стратешки документи који регулишу положај особа са инвалидитетом у великој мери уважавају принципе једнакости, друштвене укључености и забране дискриминације. Република Србија је у претходном периоду, такође, ратификовала неке важне међународне уговоре који штите и промовишу права особа са инвалидитетом, укључујући и право на слободу од дискриминације. У овом делу извештаја дајемо преглед најважнијих међународних и националних прописа који се односе на права особа са инвалидитетом.

Међународна заједница је у претходних неколико деценија активно радила на промоцији, заштити и остваривању права особа са инвалидитетом што је, између осталог, резултирало усвајањем неколико важних међународних докумената. Још 1982. године Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је *Светски акциони програм за особе са инвалидитетом* са циљем промоције равноправности и пуног учешћа особа са инвалидитетом у друштвеном животу у свим земљама чланицама без обзира на развијеност земаља¹². Веома важан документ, који је уједно и прекретница у промоцији права особа са инвалидитетом су *Стандардна правила о изједначавању могућности за особе са инвалидитетом*¹³, које је Генерална скупштина УН усвојила 1993. године, којим је прописано да су дечади, девојчице, мушкарци и жене са инвалидитетом равноправни чланови друштва, односно, да имају једнака права и обавезе као и сви чланови друштва. Иако Стандардна правила нису правно обавезујући документ, послужила су као водич ка бољем и ефикаснијем уређењу положаја особа са инвалидитетом, посебно у области уклањања баријера које представљају препреку и онемогућавају стварну равноправност особа са инвалидитетом, у складу са међународним стандардима људских права. Све то је довело до усвајања најважнијег међународног правно обавезујућег документа који штити и промовише права особа са инвалидитетом - **Конвенције о правима особа са инвалидитетом**, коју је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација у децембру 2006. године. Општа начела Конвенције¹⁴ представљају смернице државама чланицама како да тумаче и усклађују домаће законодавство, а то су: а) поштовање урођеног достојанства, индивидуална самосталност, укључујући слободу властитог избора и независност особа; б) забрана дискриминације; в) пуно и ефикасно учешће и укључивање у друштво; г) уважавање разлика и прихватање особа са инвалидитетом као дела људске разноликости и човечанства; д) једнаке могућности; е) доступност; е) равноправност жена и мушкараца и ж) уважавање развојних способности деце са инвалидитетом као и поштовање права деце са инвалидитетом на очување свог идентитета.

¹² Резолуција Генералне скупштине УН бр. 37/52 од 3. децембра 1982. године

¹³ Резолуција Генералне скупштине УН, бр. 48/96 од 20. децембра 1993. године

¹⁴ Чл. 3. Конвенције о правима особа са инвалидитетом

Народна скупштина Републике Србије ратификовала је Конвенцију о правима особа са инвалидитетом и Опциони протокол 31. јула 2009. године¹⁵. На тај начин Конвенција је постала део унутрашњег правног система, а Република Србија је прихватила међународну обавезу усклађивања домаћег законодавства и праксе са принципима и одредбама конвенције.

Дискриминација је забрањена самим **Уставом Републике Србије**¹⁶, који у чл. 21. прописује да су пред Уставом и законом сви су једнаки, да свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације, да је забрањена свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета. Поред тога, Устав утврђује да се не сматрају дискриминацијом посебне мере које Република Србија може увести ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима.

У националном законодавству Републике Србије, најважнији закони којима се регулише равноправан положај особа са инвалидитетом су Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом и Закон о забрани дискриминације.

Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом¹⁷ је први антидискриминациони закон у Србији, којим се регулише општи режим заштите од дискриминације на основу инвалидитета, посебни случајеви дискриминације особа са инвалидитетом, поступак заштите особа изложених дискриминацији, мере које држава предузима ради подстицања равноправности и социјалне укључености особа са инвалидитетом, као и судска заштита. Овај закон прописује да израз *особе са инвалидитетом* означава *особе са урођеном или стеченом физичком, сензорном, интелектуалном или емоционалном онеспособљеношћу које услед друштвених или других препрека немају могућности или имају ограничене могућности да се укључе у активности друштва на истом нивоу са другима, без обзира на то да ли могу да остварују поменуте активности уз употребу техничких помагала или служби подршке*¹⁸. Дискриминаторно поступање и дискриминација означавају свако прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства) у односу на лица или групе, као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а које се заснива на инвалидности или разлозима у вези са њом¹⁹.

Закон о забрани дискриминације²⁰ је општи и основни антидискриминациони закон, којим је установљен целовит и свеобухватан систем заштите од дискриминације у коме централну улогу има институција Повереника за заштиту равноправности. Овим законом уређује се општа забрана дискриминације, облици и случајеви дискриминације, посебни случајеви дискриминације, као и заштита од дискриминације. Одредбама чл. 26. овог закона забрањена је дискриминација особа са инвалидитетом,

¹⁵ „Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 42/2009 од 2.06.2009. године

¹⁶ „Службени гласник РС“, број 98/06

¹⁷ „Службени гласник РС“, бр. 33/06

¹⁸ Чл. 3. Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом

¹⁹ Исто

²⁰ „Службени гласник РС“, бр. 22/09

која постоји ако се поступа противно начелу поштовања једнаких права и слобода особа са инвалидитетом у политичком, економском, културном и другим аспектима јавног, професионалног, приватног и породичног живота. Особама са инвалидитетом је и овим законом, омогућена судска заштита у случајевима дискриминације.

Особе са инвалидитетом - особе са урођеном или стеченом физичком, сензорном, интелектуалном или емоционалном онеспособљеношћу које услед друштвених или других препрека немају могућности или имају ограничене могућности да се укључе у активности друштва на истом нивоу са другима, без обзира на то да ли могу да остварују поменуте активности уз употребу техничких помагала или служби подршке (чл. 3. ст. 1. тач. 1. Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом).

Дискриминација, односно, дискриминаторно поступање је свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства), у односу на лица или групе, као и на чланове њихових породица или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а који се заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, имовном стању, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, инвалидитету, брачном и породичном статусу, осуђиваности, старосном добу, изгледу, чланству у политичким, синдикалним и другим организацијама и другим стварним, односно претпостављеним личним својствима (чл. 2. ст. 1. тач. 1. Закона о забрани дискриминације).

Дискриминација особа са инвалидитетом - Дискриминација постоји ако се поступа противно начелу поштовања једнаких права и слобода особа са инвалидитетом у политичком, економском, културном и другом аспекту јавног, професионалног, приватног и породичног живота (чл. 26. ст. 1. Закона о забрани дискриминације).

У правном систему Србије постоји још низ закона и подзаконских аката, који садрже антидискриминационе одредбе и који су значајни за остваривање права особа са инвалидитетом, на пример: Закон о социјалној заштити²¹, Закон о основама система образовања и васпитања²², Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом²³, Закон о ванпарничном поступку²⁴, Закон о планирању и изградњи²⁵, Закон о повластицама у унутрашњем путничком саобраћају инвалидних лица²⁶, Закон о безбедности саобраћаја на путевима²⁷ и други закони. Релевантне одредбе ових закона биће представљене у четвртом делу извештаја, у оквиру

²¹ „Службени гласник РС”, број 24/11

²² „Службени гласник РС”, бр. 72/09 и 52/11

²³ „Службени гласник РС”, број 36/09

²⁴ „Службени гласник СРС”, бр. 25/82 и 48/88 и „Службени гласник РС”, бр. 46/95 - др. закон, 18/05 - др. закон и 85/12

²⁵ „Сл. гласник РС”, бр. 72/09, 81/09 - испр., 64/10 - одлука УС и 24/11

²⁶ „Службени гласник РС”, бр. 22/93, 25/93 - испр. и 101/05 - др. закон

²⁷ „Службени гласник РС”, бр. 41/09, 53/10 101/11

поглавља посвећених дискриминацији особа са инвалидитетом у појединим областима.

Влада Републике Србије израдила је стратешке документе који нису правно обавезујући, али су важан показатељ опредељености државе да побољша положај и остваривање права особа са инвалидитетом, а уједно су и смернице за планирања ресурса и међусекторску сарадњу. Један од таквих докумената је **Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом**²⁸ за период од 2007. до 2015. године. Циљ стратегије је унапређење положаја особа са инвалидитетом до позиције равноправних грађана који уживају сва права и одговорности. Стратегијом су дефинисани циљеви, мере и активности које треба да допринесу да социјални модел и приступ инвалидности заснован на људским правима буде саставни део мера које утичу на питања од значаја за положај особа са инвалидитетом.

Када су у питању органи надлежни за заштиту и унапређивање права особа са инвалидитетом, поред судова, значајна је и улога независних тела, Заштитника грађана²⁹ и Повереника за заштиту равноправности, а одговарајућу улогу имају Одбор за људска и мањинска права и равноправност полова Народне скупштине РС,³⁰ Одбор за рад, социјална питања, друштвену укљученост и смањење сиромаштва,³¹ као и владина тела: Канцеларија за заштиту људских и мањинских права,³² Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва при Кабинету потпредседника Владе за европске интеграције и Савет за особе са инвалидитетом, који је Влада формирала још 2002. године, а у чијем се саставу представници надлежних министарстава и националних организација особа са инвалидитетом³³. Нови чланови Савета за особе са инвалидитетом именовани су 2013. године, на период од четири године. Задаци Савета су да разматра питања друштвеног и економског положаја особа са инвалидитетом и да покреће иницијативе за координацију са надлежним државним

²⁸ „Службени гласник РС”, број 1/07

²⁹ Заштитник грађана је независан државни орган који штити права грађана и контролише рад органа државне управе, органа надлежног за правну заштиту имовинских права и интереса Републике Србије, као и других органа и организација, предузећа и установа којима су поверена јавна овлашћења и стара се о заштити и унапређењу људских и мањинских слобода и права (чл. 2. Закона о заштитнику грађана, „Сл. гласник РС”, бр. 79/2005 и 54/2007.

³⁰ Одбор за људска и мањинска права и равноправност полова, који чини 17 чл.ова, поред осталог разматра предлоге закона и других општих аката и друга питања из области остваривања и заштите људских права и слобода и права детета, спровођења потврђених међународних уговора који уређују заштиту људских права, остваривање родне једнакости и др. (чл. 52. Пословника о раду Народне скупштине, пречишћен текст, „Сл. гласник РС”, бр. 20/12.

³¹ Одбор за рад, социјална питања, друштвену укљученост и смањење сиромаштва, који чине 17 чланова, поред осталог, разматра предлоге закона и других општих акта и друга питања из области радних односа и права из рада, запошљавања, система социјалне заштите, система пензијског и инвалидског осигурања, прати процес социјалног укључивања и реализацију политика у циљу достизања европског стандарда и пуне друштвене укључености свих грађана и маргинализованих група и др. (чл. 61. (чл. 52. Пословника о раду Народне скупштине).

³² Канцеларија за људска и мањинска права је служба Владе Републике Србије задужена да врши стручне послове за потребе Владе и надлежних министарстава који се односе на: заштиту и унапређење људских и мањинских права, праћење усаглашености домаћих прописа са међународним уговорима и другим међународноправним актима о људским и мањинским правима и иницирање измена домаћих прописа и др. (чл. 2. Уредбе о Канцеларији за људска и мањинска права, „Сл. гласник РС”, бр. 75/2012.

³³ Иницијални извештај о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом, Влада Републике Србије, 2012. године

органима у поступку доношења прописа, спровођење законских и других прописа о заштити особа са инвалидитетом, потврђивање међународних аката из области заштите особа са инвалидитетом, као и успостављање и остваривање сарадње са међународним организацијама које се баве заштитом особа са инвалидитетом.³⁴ Међутим, рад овог Савета, активности које је спроводио и евентуалне препоруке које је доноси морају бити много транспарентнији, а његови извештаји о раду и реализоване активности учињени доступним широј јавности. У тренутку писања овог извештаја, званична интернет презентација Савета за особе са инвалидитетом Владе Републике Србије³⁵ садржала је општи преглед положаја особа са инвалидитетом у Србији и најважније законе у овој области, али не и информације о раду Савета.

Иако је евидентно је да је претходних година знатно побољшан нормативни оквир и повећана друштвена видљивост особа са инвалидитетом и проблема са којима се којима се суочавају, потребно је појачати напоре и још интензивније радити на спровођењу постојећих закона како би особе са инвалидитетом биле фактички изједначене, што подразумева унапређивање свеукупног положаја особа са инвалидитетом кроз спровођење политике једнаких могућности. Такође, потребно је радити и на анализи и на изменама одредаба појединих закона и подзаконских аката које онемогућавају или отежавају остваривање права особа са инвалидитетом и стављају их у неједнак положај.

4. СТАЊЕ У ОСТВАРИВАЊУ И ЗАШТИТИ РАВНОПРАВНОСТИ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Дискриминација особа са инвалидитетом и даље је широко распрострањена у свим областима друштвеног живота. То потврђују и ставови грађана Србије који особе са инвалидитетом перципирају као једну од три најдискриминисаније друштвене групе, после Рома и сиромашних особа. Према резултатима истраживања о односу грађана према дискриминацији у Србији у 2012. години, чак 22,3% грађана сматра да су особе са инвалидитетом једна од најдискриминисанијих друштвених група.³⁶

У овом делу извештаја дајемо преглед најважнијих области друштвеног живота у којима су деца и одрасли са инвалидитетом најчешће изложени дискриминацији, а то су: образовање, запошљавања, равноправност пред законом, приступ правди, живот у заједници, приступачност услуга и јавних површина кључне су за изједначавање положаја особа са инвалидитетом, њихову активну партиципацију и промену друштвене парадигме од пасивних прималаца помоћи до активних учесника у одлукама и обавезама које се тичу њихових живота. Такође, дајемо и кратак осврт на

³⁴ Одлука о образовању Савета за особе са инвалидитетом, „Сл. гласник РС“, број 28/2013

³⁵ Савет за особе са инвалидитетом Владе Републике Србије,

<http://www.infosavetosi.gov.rs/index.htm> (приступљено 27. марта 2013. године)

³⁶ Подаци из истраживања јавног мњења „Однос грађана према дискриминацији у Србији“, које је крајем 2012. године организовао Повереник за заштиту равноправности, уз подршку и помоћ Програма Уједињених нација за развој (УНДП). Истраживање је спровео Центар за слободне изборе и демократију (ЦеСИД). Интегрални текст истраживања доступан је на интернет презентацији Повереника.

http://www.ravnopravnost.gov.rs/files/Izvestaj_diskriminacija_CPE_CeSID_UNDP_decembar_2012.pdf

положај жена са инвалидитетом, које су двоструко дискриминисане, и на основу инвалидитета и пола/рода. Паралелно са описом стања у појединачним областима друштвеног живота на основу свих релевантних и расположивих извора, у овом делу дат је и преглед најважнијих активности Повереника за заштиту равноправности на унапређењу положаја и изједначавању могућности особа са инвалидитетом у појединим областима.

4.1. Образовање и васпитање

Инклузивно образовање је предуслов стварања инклузивног друштва, односно друштва које одговара на потребе грађана и води остваривању основних људских права и обезбеђивања друштвених и економских претпоставки за достојанствен и самосталан живот особа из друштвено осетљивих група, па тако и особа са инвалидитетом. Инклузивно образовање је базирано на принципима недискриминације, оријентисаности на дете/ученика, доступности и обезбеђивања додатне подршке. Иако се првенствено односи на укључивање и обезбеђивање подршке деци из осетљивих друштвених група, неспоран је позитиван утицај и корист од инклузивног образовања за све учеснике образовног процеса.

Закон о основама система образовања и васпитања³⁷ је у образовни систем Србије увео инклузивно образовање са циљем да повећа доступност образовања деци из осетљивих друштвених група и створи услове за квалитетно образовање у складу са потребама сваког детета. Општим принципима³⁸ прописано је да систем образовања и васпитања мора да обезбеди за сву децу **једнако право и доступност** образовања и васпитања **без дискриминације** и издвајања по основу пола, социјалне, културне, етничке, религијске или друге припадности, месту боравка, односно пребивалишта, материјалног или здравственог стања, тешкоћа и сметњи у развоју и инвалидитета, као и по другим основама; **квалитетно и уравнотежено** образовање и васпитање **прилагођено** узрасним и личним образовним потребама детета; **усмереност** образовања и васпитања **на дете**; као и **једнаке могућности** за образовање и васпитање на свим нивоима и врстама образовања и васпитања, у складу са потребама и интересовањима деце. За дете и ученика коме је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета и других разлога потребна додатна подршка у образовању и васпитању, установа има обавезу³⁹ да обезбеди отклањање физичких и комуникацијских препрека и да донесе индивидуални образовни план.

Међутим, иако је уведено инклузивно образовање, у Србији је и даље постоји паралелни систем образовања деце у школама са образовање деце са сметњама у развоју (тзв. „специјалне школе“). Важна новина је да у школу за образовање ученика са сметњама у развоју могу да се упишу деца на основу мишљења комисије за процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене или социјалне подршке ученику, и то само *уз сагласност родитеља*. То значи да о врсти школе коју ће дете уписати више не могу да одлучују екстерне комисије или установе већ родитељи/старатељи детета. На тај начин је елиминисана системска дискриминација

³⁷ „Сл. гласник РС“, бр. 72/2009 и 52/11

³⁸ Чл. 3. ЗОСОВ

³⁹ Чл. 77. ЗОСОВ

деце са сметњама у развоју, која је деценијама била присутна и огледала се најчешће у решењима комисија за разврставање деце са сметњама у развоју, које су упућивале децу у редовне или специјалне школе, а у појединим случајевима одлучивала и о искључивању из образовног процеса и упућивање на установе социјалне заштите.

Према подацима Министарства просвете, науке и технолошког развоја расте број деце са сметњама у развоју и инвалидитетом уписане у редовно основно образовање. Наиме, подаци за школску 2010/11 годину показују да се у 38% основних школа у Србији у први разред уписало 1570 (5,44%) деце са сметњама у развоју. У односу на претходну школску годину, број деце је порастао за око 6,57%.⁴⁰

Повећање броја ученика са сметњама у развоју укључених у редовно основно образовање веома је важно, али је још важније континуирано радити на обезбеђивању услова за равноправно образовање и обезбеђивање додатне подршке. Нормативни оквир је у области образовања и васпитања деце са сметњама у развоју и инвалидитетом углавном комплетан, али су евидентне тешкоће у области имплементације законских решења, посебно у области обезбеђивања додатне подршке регулисане *Правилником о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету и ученику*⁴¹. Неке врсте подршке, као што су лични пратилац детета, педагошки асистент и друге подршке које захтевају додатна финансијска средства заправо не постоје на локалном нивоу, нити су на било који начин регулисане или испланиране. Ускраћивање додатне подршке ставља дете са сметњама у развоју у неповољан положај у односу на децу широке популације и утиче како на квалитет образовања тако и на њихов равноправан положај. Приметна је неусклађеност законодавног оквира и могућности које су прописане за квалитетно образовање деце са сметњама у развоју са реалном ситуацијом у пракси, односно, мишљењима интересорне комисије за обезбеђивање додатне образовне, здравствене и социјалне подршке детету/ученику, ресурсима образовних установа и локалних заједница.⁴²

⁴⁰ Први национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији, март 2011.

⁴¹ „Сл. гласник РС”, бр. 63/2010

⁴² Видети Мишљење са препоруком Заштитника грађана бр. 14-2755/12 од 6. децембра 2012. године, упућено Министарству просвете, науке и технолошког развоја, Министарству рада и социјалне политике и Министарству здравља за остваривање додатне подршке ученицима са сметњама у развоју у систему образовања, http://www.ombudsman.pravadeteta.com/index.php?option=com_content&view=article&id=475%3A2012-12-05-16-48-54&catid=40%3A2012-04-09-12-59-47&Itemid=85&lang=sr (приступљено 7. марта 2013. године)

Током 2012. године, група организација цивилног друштва⁴³ спроводила је мониторинг образовања по инклузивним принципима у 25 основних школа и пет предшколских установа у Србији (Ниш, Панчево, Врање, Ужице и Београд) и у извештају представила најважније напретке и отежавајуће околности спровођења инклузивног образовања, посебно у односу на ресурсе образовно-васпитних установа. У Извештају⁴⁴ се наводи да се у неким ситуацијама не поштују процедуре функционисања стручних тимова за инклузивно образовање, посебно у случају „*када постоји отпор код наставника или учитеља који не желе да пријаве потенцијално дете са тешкоћама у развоју, јер не желе да се додатно ангажују*“, што у пракси доводи до дискриминације и необезбеђивања додатне подршке детету са сметњама у развоју. Тако се директно ускраћује могућност квалитетног образовања, јер се процес подршке унутар образовно-васпитне установе зауставља већ на првом кораку, при упознавању са образовном ситуацијом детета и планирању даље подршке. У Извештају је такође наведено да рад стручних тимова за инклузивно образовање у неким ситуацијама отежавају наставници који отворено одбијају рад на инклузивном образовању, пружају отпор у планирању и реализацији активности инклузивног образовања, или су пасивни.

Закон о основама система васпитања и образовања, такође, прописује и да за особе које користе знаковни језик, односно посебно писмо или друга техничка решења, образовно-васпитни рад може да се изводи на знаковном језику или помоћу средстава тог језика⁴⁵, а предвиђено је и издавање уџбеника у складу са наведеним потребама⁴⁶. Међутим, у пракси се деца и особе са инвалидитетом суочавају са неприлагођеним уџбеницима и наставним средствима, а у одређеним ситуацијама је прилагођавање уџбеника повезано са врстом школе коју дете похађа.

Тако је Савез слепих и слабовидих из Београда, повереници за заштиту равноправности указао на проблем са којим се сусрећу деца којима је због оштећења вида потребно прилагођавање уџбеника. Законом о уџбеницима и другим наставним средствима⁴⁷ прописано је да за извођење прилагођеног образовно васпитног рада, уџбеник, односно наставно средство може да се издаје на Брајевом писму, у електронској форми или другим прилагођеним форматима: текст штампан великим словима, звучни запис или фотографска увећања. На овај начин прилагођени уџбеници су доступни деци која су уписана у специјалне школе, док деца са оштећеним видом која похађају редовне школе не добијају бесплатно уџбенике. Имајући у виду да прилагођавање уџбеника захтева знатна финансијска средства, поједини родитељи су

⁴³ Друштво за развој деце и младих – Отворени клуб Ниш, Иницијатива за инклузију ВеликиМали, Центар за интерактивну педагогију, Ужички центар за права детета, Nexus Врање, у оквиру пројекта „Грађанско друштво за инклузивно образовање – образовање по мери деце“, <http://www.oknis.org.rs/obrazovanje-po-meri-dece/> (приступљено 7. марта 2013. године)

⁴⁴ Извештај о резултатима праћења образовања по инклузивним принципима (инклузивног образовања) у установама образовног система, издавач Центар за развој деце и младих – Отворени клуб Ниш, 2013. година, <http://zadecu.org/wp-content/uploads/2013/01/Izvestaj%20o%20rezultatima%20procenja%20IO.pdf> (приступљено 15. марта 2013. године)

⁴⁵ Чл. 9. ЗОСОВ

⁴⁶ Чл. 102. ЗОСОВ

⁴⁷ „Службени гласник РС“, број 72/09

принуђени да децу уписују у специјалне школе јер нису у могућности да им на други начин обезбеде прилагођене уџбенике.

Деца са сметњама у развоју и инвалидитетом су посебно угрожена група деце у нашем друштву, а стереотипи и предрасуде према њиховим могућностима, потребама и правима су дубоко укоренењени и распрострањени. Увођење инклузивног образовања мора да прати и усклађеност наставних садржаја и програма који ће промовисати права деце из друштвено осетљивих група и доприносити развоју толеранције и прихватајућег става вршњака. Међутим, приметно је да многи наставни садржаји, програми и наставни материјали или уопште не препознају децу са сметњама у развоју или су дискриминаторни и обилују стереотипима.

Када је 2009. године усвојен Закон о основама система образовања и васпитања, одредбом чл. 171. ст. 1. прописано је да ће министар донети подзаконски акт који се односи на спречавање дискриминације у образовно-васпитно систему у року од две године од дана ступања на снагу закона, али је изменама из јула 2011. године („Сл.гласник РС“, бр. 52/2011) ова одредба измењена и то тако што је реч „две“ замењена речју „три“. Тако је питање заштите од дискриминације, односно процедуре поступања и рад на превенцији, препознавању и реаговању на случајеве дискриминације над децом и одраслима у образовно-васпитним установама остало нерегулисано.

Повереник за заштиту равноправности је у свом редовном годишњем извештају за 2011. годину дао препоруку да овај подзаконски акт буде усвојен. Средином 2012. године припремљен је и нацрт Правилника о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, ученика и трећег лица у установи образовања и васпитања, чије је доношење прописано чл. 44. Закона о основама система образовања и васпитања. Правилник, међутим, још увек није донет, иако је истекао и продужени законски рок за његово доношење.

Кад је реч о једнаком приступу високом образовању, које је од примарне важности за искорењавање социјалне искључености и смањења сиромаштва, особе са инвалидитетом сусрећу се са низом потешкоћа. Зато их је пропорционално мање међу студентима у односу на њихово учешће у укупној популацији, односно, у оном делу укупне популације из којег се регрутује највећи број студената. Треба, међутим, имати у виду да нема поузданих података о тачном броју особа са инвалидитетом међу студентском популацијом, као ни података о врсти инвалидитета, нити се могу пратити трендови у обухвату високим образовањем студената са инвалидитетом јер у Србији још увек није успостављен адекватан централизован систем прикупљања и обраде података о студентима, укључујући и студенте из мањинских и осетљивих друштвених група. Према подацима Републичког завода за статистику прикупљених из образаца ШВ20, који попуњавају сами студенти, 2010. године на факултетима у Србији студирало је 1197 студената са инвалидитетом, односно 0,5% од укупног броја студената. Међу њима је 84 особа са отежаним кретањем, 21 особа са потпуним

оштећењем вида, 13 студената са потпуним оштећењем слуха и др. Међутим, подаци удружења студената са инвалидитетом знатно се разликују у погледу броја студената са одређеном врстом инвалидитета. Тако, на пример, према подацима удружења студената са инвалидитетом, број студената који користе колица пет пута је већи од броја студената које евидентира званична статистика.⁴⁸

За остваривање једнаких могућности у остваривању права на високо образовање особа са инвалидитетом од кључне важности је обезбедити несметани приступ зградама високошколских установа, као и адаптацију простора на начин који омогућава тзв. непрекинути ланца кретања, односно потпуну приступачност читавог окружења. Такође, потребно је обезбедити одговарајуће информатичке и асистивне технологије, који студентима са сензорним и другим видовима инвалидитета омогућавају активно ушеће у свим облицима наставе и доприносе повећању нивоа њихове аутономије, самосталности и независности.

Важно је имати у виду да је чл. 4. Закона о високом образовању⁴⁹ изричито прописано да је високо образовање засновано на поштовању људских права и грађанских слобода, укључујући забрану свих видова дискриминације, што је један од основних принципа високошколског образовања. Такође, у чл. 8. овог закона прописано је да право на високо образовање имају сва лица са претходно стеченим средњим образовањем, без обзира на расу, боју коже, пол, сексуалну оријентацију, етничко, национално или социјално порекло, језик, вероисповест, политичко или друго мишљење, статус стечен рођењем, постојање сензорног или моторног хендикепа или имовинско стање. Да би ови законски прописи у пракси били примењени, потребно је да буду конкретизовани и операционализовани. Кад је у питању изједначавање могућности и спречавање посредне дискриминације на основу инвалидитета у домену високог образовања, потребно је установити посебне стандарде за акредитацију високошколских установа у погледу приступачности простора, обезбеђивања одговарајућих асистивних технологија, као и обезбеђивања одговарајућих сервиса за подршку студентима са инвалидитетом. У том смислу, требало би допунити Правилник о стандардима и поступку за акредитацију високошколских установа и студијских програма.⁵⁰

⁴⁸ Подаци о студентима са инвалидитетом који студирају на универзитетима у Србији садржани су у публикацији „Социјална димензија високог образовања у Србији, студија затеченог стања, <http://www.equied.ni.ac.rs>.

⁴⁹ „Сл. гласник РС”, бр. 76/05, 100/07 – аутентично тумачење, 97/08 и 44/10.

⁵⁰ „Сл. гласник РС”, бр. 106/06, 112/08.

2012. године започео је трогодишњи структурални ТЕМПУС пројекат „Једнак приступ за све: оснаживање социјалне димензије у циљу јачања европског простора високог образовања”,⁵¹ у којем, као партнер, учествује и Повереник за заштиту равноправности. Главни циљ пројекта јесте стварање претпоставки за изједначавање шанси за стицање високог образовања на универзитетима у Србији. Пројекат треба да понуди измене у законским решењима, универзитетским процедурама, систему прикупљања и дистрибуције статистичких података, како би се унапредио систем подстицаја за укључивање и останак у систему високог образовања и остварила већа једнакост за све средњошколце у Србији. Планирани резултати које пројекат треба да оствари до октобра 2014. године су: свеобухватни предлог мера за равноправно укључивање свих група потенцијалних студената у високо образовање, укључујући и студенте са инвалидитетом; предлог новог закона и пратећих прописа о ученичком и студентском стандарду; унапређен систем прикупљања података о социјалној димензији високог образовања, кроз нову методологију, показатеље и процедуре; успостављена мреже подршке студентима на универзитетима у Србији координисана из једног националног координационог центра; уведене и унапређене асистивне технологије на универзитетима.

Активности Повереника за заштиту равноправности

Препоруке мера за остваривање равноправности

Препорука Министарству и науке Републике Србије Скупштини, Националном просветном савету и Заводу за унапређење квалитета васпитања и образовања за уклањање дискриминаторних садржаја из наставних материјала и наставне праксе и промовисање толеранције, уважавања различитости и поштовања људских права (10. јун 2011. године).

Повереница за заштиту равноправности формирала је у децембру 2010. године радну групу за анализу наставних планова и програма и наставних материјала с аспекта њихове усаглашености са принципима образовања за људска права и инклузивно друштво. Радна група имала је задатак да прикупи, анализира и сумира резултате истраживања наставних планова и програма, уџбеника и другог наставног материјала за основну и средњу школу и на основу тога изради предлоге о начину на који се релевантне теме везане за људска права, недискриминацију, толеранцију, ненасиље, равноправност и прихватање различитости, могу интегрисати у наставне планове и програме и обрадити у уџбеницима, у складу са принципима образовања за људска права и инклузивно друштво. На основу резултата рада Радне групе израђена је горе наведена препорука Министарству просвете и науке Републике Србије Националном просветном савету и Заводу за унапређење квалитета васпитања и образовања.

⁵¹ Више о пројекту, видети: <http://www.equied.ni.ac.rs>

Препоручено је да ови органи предузму све неопходне мере из своје надлежности како би обезбедили:⁵²

1. Да наставни материјали својим садржајем, а наставници својом наставном праксом и начином рада, са ученицима негују свест о различитостима, промовишу ненасилну културу, равноправност и недискриминаторну праксу, као постулате демократског друштва заснованог на поштовању људских права;

2. Унапређење плана и програма Грађанског васпитања тако да укључује конкретне радионице о спречавању дискриминације и ублажавању предрасуда према деци из осетљивих и маргинализованих група (деца са сметњама у развоју, тешкоћама у учењу, деца која су социјално ускраћена) у свим разредима, али у складу са принципима инклузивног образовања уз коришћење савремене и адекватне терминологије;

3. Већа видљивост деце из маргинализованих група у уџбеницима, плановима и програмима (текстови, радионице, фотографије), у складу са принципима инклузивног образовања;

4. Избацивање из уџбеника, планова и програма терминологије која је застарела, превазиђена и увредљива, а посебно избацивање садржаја који обилују медицинским приступом, навођењем дијагноза, и предрасудама у односу на капацитете деце, посебно деце са сметњама у развоју.

У образложењу ових препорука указано је, поред осталог, да је циљ образовних политика и инклузивне праксе стварање услова у којима је школа место где сва деца учествују и третирана су равноправно, та да није довољно само обезбедити укључивање деце из друштвено осетљивих група у редован образовни систем, већ развијати и унапређивати методологију, обезбедити флексибилност и проходност у оквиру образовног система, створити ресурсе и др. Један од основа јесте и учење о људским правима и учење за људска права како би се ученици/це освестили и оспособили за препознавање и спречавање дискриминације, насиља, усвојили ставове и понашања која су базирана на поштовању људских права, уважавању различитости и толеранцији и на тај начин допринесли стварању отвореног, демократског и инклузивног друштва. Врло је важно да деца из осетљивих група која су укључена у образовање кроз уџбенике и наставне програме такође виде да ту припадају, да се обрађују теме које су њима битне, да у уџбеницима има слика деце која су њима слична, да постоје деца која користе колича и др.

⁵² Овде наводимо само препоруке које се односе на децу са сметњама у развоју и инвалидитетом. Комплетна препорука доступна на је интернет презентацији Повереника за заштиту равноправности и Редовном годишњем извештају за 2011. годину.

Указано је да су многи наставни садржаји и уџбеници за основну и средњу школу у Србији обилују употребом некоректног језика и терминологије када се говори о појединим друштвено осетљивим групама (нпр. инвалиди, деца са посебним потребама, идиоти). Истакнуто је и да су особе са инвалидитетом у наставном материјалу потпуно „невидљиве“, уопште се не помињу, нема текстова/садржаја о њиховом положају, нема фотографија, а и када се помињу, то су углавном негативне конотације, уопштени или дискриминаторни закључци и интерпретације који додатно учвршћују постојеће стереотипе и предрасуде. Такође, недовољно је садржаја и тема о људским правима, дечијим правима, недискриминацији, поштовању и уважавању различитости (осим у предмету Грађанско васпитање).

У препоруци су, ради илустрације употребе *дискриминаторне терминологија и неадекватног приступа деци и одраслима са инвалидитетом*, цитирани и анализирани делови текста уџбеника Психологија за други разред Гимназије, аутора Николе Рота и Славољуба Радоњића, у издању Завода за уџбенике и наставна средства, 1992.

„Од особе која је душевно заостала, од идиота, није могуће ни у најбољим условима створити интелигентну особу“ (стр. 22). „Када се неко сувише повуче у „свет маште“ за њега се каже да је постао аутистичан, окренут себи и без контакта са реалношћу“ (стр. 80). Указано је да сличне изјаве дају и поједини доносиоци одлука и стручњаци који уводе нову терминологију повезујући стања и/или инвалидитет (најчешће аутизам) са општим друштвеним појавама, желећи да их представе као нешто што је херметички затворено, без емоција, социјалног контакта, разумевања. На тај начин се деца и одрасли са аутизмом негативно представљају у јавности, а предрасуде постају још израженије.

„Особе са умним количником испод 70 сматрају се умно заосталим“; „Дакле, 5% људи је или умно заостало или умно надарено“, Поднаслов лекције Умна заосталост: „По устаљеним нормама рачуна се да су умно заостала деца она чији је умни количник испод 70. Умна заосталост може бити различитог степена. Обично се разликују три групе умно заосталих особа: дебили или морони, имбецили и идиоти. Умни количник дебила креће се између 50 и 70. Одрасли дебили имају умни узраст од 8 до 12 година. Овај вид умне заосталости је најчешћи. Иако имају интелигенцију испод просека, дебили се, уз посебан напор и посебном обуком, могу научити да пишу, па и да заврше основну школу. Они се могу оспособити и за једноставнија занимања, која веома често успешно обављају. Умни количник имбецила је између 20 и 50. Одрасли имбецили имају умни узраст између 3 и 7 година. Могу да науче да говоре, али не и да пишу и читају. Идиоти су најтеже умно заостале особе. Њихов умни количник је испод 20, а умни узраст одраслих идиота је испод 3 године. Они не успевају да добро науче да говоре, не могу се оспособити да самостално обављају неке послове, а често нису ни у стању да одржавају личну хигијену или да се сами хране. (стр. 86-87).

У Препоруци је указано да је ова терминологија, као и „категоризација“ деце и одраслих са интелектуалним тешкоћама давно превазиђена и застарела и у стручној јавности, обилује предрасудама и унапред постављеним (и претпостављеним) капацитетима и могућностима ових особа. Осим што је терминологија потпуно

некоректна (временом су изрази „дебил“, „имбецил“, „идиот“ постали део сленга, односно терминологије која особе омаловажава и вређа, као што је случај и са терминима којима се означава сензорни или моторни инвалидитет који су временом постали увредљива терминологија за све особе у сленгу („слепац“, „глув“, „ретард“), највећи проблем са овом лекцијом је приступ деци/особама са интелектуалним тешкоћама, који је медицински, заснован на сегрегацији и одређивању онога што једна особа не може, а самим тим су и одбачени као равноправни учесници/це у животу. Како је инклузивно образовање почело да се развија и примењује у домаћем образовном систему, оваква класификација мора бити потпуно избачена.

Забрињавајуће се да Министарство просвете, науке и технолошког развоја, као и Национални просветни савет и Завод за унапређење квалитета васпитања и образовања, још увек нису поступили по препоруци, упркос исказаној спремности да то учине.

Мишљења и препоруке у поступку по притужбама

Препорука Министарству рада и социјалне политике за елиминисање одредбе Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом којом су дискриминисана деца са интелектуалним сметњама (31. август 2011. године)

У поступку који је спроведен по притужби удружења В.М. из Панчева, донето је мишљење да је одредбом члана 19. став 1. тачка 2. Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, којом је прописано да се дискриминацијом у образовању не сматра „*организација посебних облика наставе, односно васпитања за ученике, односно децу предшколског узраста, који због недовољних интелектуалних способности не могу да прате редовне наставне садржаје, као и упућивање ученика, односно деце предшколског узраста у те облике наставе, односно васпитања, ако се уписивање врши на основу акта надлежног органа којим је утврђена потреба за таквим обликом образовања ученика, односно детета предшколског узраста*“, неоправдано је направљена разлика између деце са интелектуалним сметњама у односу на другу децу, чиме је ова група деце дискриминисана на основу личног својства – интелектуалних сметњи.

Препорука поводом притужбе М.М. против ОШ Д.Ј. ИЗ И. због дискриминације ученика са сметњама у развоју (12. март 2013. године)

У поступку који је спроведен по притужби мајке малолетног У. М. детета са сметњама у развоју, против директора ОШ „Д. Ј.“ из И због изјава објављених у телевизијским прилозима поводом конфликтних ситуација које су резултирале исписивањем неколико ученика утврђено је да директор школе није вређао ни понижавао У. М. због сметњи у развоју, није му ускратио право да настави школовање у ОШ „Д. Ј.“ из И., нити је сама школа на било који начин, поступањем или пропуштањем, ставила у неповољнији положај У. М. у односу на децу без сметњи у развоју. Ипак, имајући у виду ситуацију у овој школи, издата је препорука да школа предузме све неопходне радње и мере којима ће обезбедити да сви запослени прођу обуку/стручно усавршавање на тему

забране дискриминације, са посебним акцентом на образовање деце са сметњама у развоју, како би се обезбедила већа сензибиланост свих запослених. Такође је издата и препорука да школа предузме све неопходне мере из своје надлежности, како би се кроз одговарајуће програме, обуке и едукације међу ученицима развијао дух толеранције, приhvатања различитости и недискриминаторног понашања.

Законодавне иницијативе

У оквиру надлежности да превентивно делује и утиче на унапређивање заштите од дискриминације, Повереник за заштиту равноправности је на основу члана 33. тачка 7. Закона о забрани дискриминације овлашћен да прати спровођење закона и других прописа, да иницира доношење или измену прописа ради спровођења и унапређивања заштите од дискриминације и да даје мишљење о одредбама нацрта закона и других прописа који се тичу забране дискриминације.

С тим у вези, повереница за заштиту равноправности је 3. октобра 2011. године **поднела иницијативу за измену члана 19. тачке 2. Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом**. Као што је наведено, овом одредбом је направљена неоправдана разлика између деце са интелектуалним сметњама у односу на другу децу, чиме је ова група деце дискриминисана на основу свог личног својства – интелектуалних сметњи. Одредба је дискриминаторна у односу на децу са интелектуалним сметњама, која су издвојена у односу на другу децу, и то законом којим би управо требало да се обезбеди спречавање дискриминације особа са инвалидитетом. Према датој иницијативи, чл. 19. требало би да гласи: *„Дискриминацијом у образовању због инвалидитета не сматра се провера посебних склоности деце предшколског узраста, ученика и студената, односно кандидата за упис у васпитну односно образовну установу према одређеном наставном предмету или групи предмета, њихових уметничких склоности или облика посебне даровитости.“*

У образложењу иницијативе повереница је, поред осталог, навела да је одредба члана 19. став 1. тачка 2. Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, којом је прописано да се дискриминацијом у образовању не сматра *„организација посебних облика наставе, односно васпитања за ученике, односно децу предшколског узраста, који због недовољних интелектуалних способности не могу да прате редовне наставне садржаје, као и упућивање ученика, односно деце предшколског узраста у те облике наставе, односно васпитања, ако се уписивање врши на основу акта надлежног органа којим је утврђена потреба за таквим обликом образовања ученика, односно детета предшколског узраста“* дискриминаторна. Њоме је неоправдано направљена разлика између деце са интелектуалним сметњама у односу на другу децу, чиме је ова група деце дискриминисана на основу личног својства – интелектуалних сметњи.

Указала је да одредба представља и подржава врло застарело решење из времена када су комисије које су биле осниване на нивоу локалне самоуправе (Комисије за разврставање деце ометене у развоју, тзв. „Комисије за категоризацију“) давале налаз и мишљење о (не)могућностима деце са сметњама у развоју за школовање. На основу

тих налаза и мишљења је локална самоуправа доносила решење којим се дете упућивало у редовну или специјалну школу, а врло често су се тим решењима деца са сметњама у развоју искључивала из образовног система и упућивала у установе социјалне заштите (дневне боравке, домове и слично), где је постојао само васпитни рад, али не и образовање. Такав дугогодишњи рад комисија био је у супротности са Уставом Републике Србије и многим законима, али како су сада комисије укинуте и не може се више било каквим решењем или одлуком једно дете искључити из образовања, потребно је да се ова одредба и формално уклони из правног поретка државе која се определила за поштовање људских права, побољшање положаја све деце, а посебно деце из маргинализованих група на путу ка потпуној друштвеној укључености. Осим што је овакав приступ превазиђен, законска одредба је и застарела и дискриминаторна, јер поставља само децу са интелектуалним тешкоћама („недовољне интелектуалне способности“) у неповољнији положај када је избор облика образовања у питању. Нова законска решења су, међутим, суштински другачија јер је потпуно промењена парадигма у односу на децу са сметњама у развоју – више се не посматрају кроз тзв. медицински модел и „недостатке“, већ друштво као целина ради на омогућавању укључења сваког детета и развијања његових/њених капацитета до крајњих могућности, а значајно је промењена и улога родитеља/старатеља детета, препознато је да су они најкомпетентнији да процене способности и могућности своје деце, те је и укинута могућност да неко други (као што су то радиле комисије) одлучује о врсти образовања у коју ће се дете укључити.

Повереница је, образлажући законодавну иницијативу, истакла да неопходност измене одредбе члана 19. став 1. тачка 2. Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом намећу и новине садржане у Закону о основама система образовања и васпитања („Сл. гласник РС“, бр. 72/2009), чији је циљ спречавање дискриминације и омогућавање укључивања деце са сметњама у развоју и деце са инвалидитетом у образовни систем Србије, чиме ће допринети остваривању уставног начела једнакости и пуној социјалној инклузији.

Указала је, такође, и на обавезе које је Република Србија преузела ратификацијом међународних конвенција – Конвенције о правима детета („Сл. лист СФРЈ, Међународни уговори“, бр. 15/90, „Сл. лист СРЈ, Међународни уговори“, бр. 4/96 и 2/97), која у члановима 23. и 28. утврђује једнакост деце са сметњама у развоју са осталом децом и право на образовање за сву децу, као и Конвенције о правима особа са инвалидитетом („Сл. гласник РС, Међународни уговори“, бр. 42/2009), која се у члану 7. посебно бави децом са инвалидитетом и обавезује државе потписнице да предузму све потребне мере како би осигурале да деца са инвалидитетом уживају сва људска права и основне слободе на основу једнакости са другом децом, а у члану 24. утврђује право на образовање особа са инвалидитетом без дискриминације и на основу једнакости са другима.

У иницијативи је изнет и став поверенице да се одредба из члана тачке 2. члана 19. став 1. Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом не може сматрати ни посебном (афирмативном) мером које су прописане чланом 21. став 4. Устава Републике Србије – *„Не сматрају се дискриминацијом посебне мере које Република Србија може увести ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима“*, јер се издвајањем једне групе деце (деце са интелектуалним тешкоћама) постиже и подстиче

даља сегрегација деце на основу личног својства, чиме се управо онемогућава њихова пуна укљученост и равноправност са осталом децом. То прописује и сам Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом. Наиме, у општим начелима у члану 2. став 1. тачка 3. стоји да се закон заснива на начелима [...] "укључености особа са инвалидитетом у све сфере друштвеног живота на равноправној основи", али ова начела у самом закону нису доследно примењена.

4.2. Запошљавање особа са инвалидитетом

Право на рад и запошљавање једно је од основних права из групе економских, социјалних и културних права. Као потписница многих међународних докумената који, између осталог, гарантују и заштиту права на рад особа са инвалидитетом,⁵³ Република Србија је преузела обавезу хармонизације домаћег законодавства и развијања праксе која ће бити у складу са међународним стандардима.

Упркос извесним позитивним помацима, неједнакост особа са инвалидитетом у области запошљавања и даље је веома изражена. Према подацима Светске банке⁵⁴ свега 13% особа са инвалидитетом у Србији је запослено. Посебно је забрињавајући податак да је од тог броја 10% запослено у невладином сектору, односно највише у организацијама особа са инвалидитетом, а само 1% у привреди и јавном сектору. Незапосленост особа са инвалидитетом је тако три пута већа него код осталог становништва. На сам процес запошљавања особа са инвалидитетом утичу многи чиниоци, укључујући образовање, доминантну културну матрицу која се рефлектује како на саме особе са инвалидитетом, тј. представу коју имају о себи, тако и на послодавце.

Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом⁵⁵ обезбеђује свеобухватну институционалну подршку запошљавању и активном учешћу особа са инвалидитетом у друштвеном животу. У том смислу, овај закон прописује низ подстицајних мера и активности, како за саме незапослене особе са инвалидитетом, тако и за послодавце. Ово је први закон који је свеобухватно регулисао област запошљавања особа са инвалидитетом, а суштинска новина коју је донео јесте преокрет ка давању првенства запошљавању на отвореном тржишту рада у односу на алтернативне моделе запошљавања. Као мера афирмативне акције, уведене су квоте код запошљавања особа са инвалидитетом, мере активне политике запошљавања посебно предвиђене за особе са инвалидитетом, као и посебна одговорност Националне службе за запошљавање у вези са професионалном рехабилитацијом и подршком при запошљавању особа са инвалидитетом. Овај закон је *lex specialis* у односу на Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености⁵⁶, који генерално уређује активну политику запошљавања.

⁵³ Конвенција о правима особа са инвалидитетом, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (Општи коментар бр. 18), Конвенција Међународне организације рада (МОП) број 159 из 1983. године

⁵⁴ Иницијални извештај о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом, Влада Републике Србије, 2012. године

⁵⁵ "Службени гласник РС", бр.ј 36/09

⁵⁶ "Сл. гласник РС", бр. 36/09 и 88/10

Треба најпре указати на чињеницу да је Законом о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом у чл. 24. прописује обавезу запошљавања особа са инвалидитетом, и то тако што је сваки послодавац који има од 20 до 49 запослених обавезан да има једну запослену особу са инвалидитетом, послодавац који има 50 и више запослених две особе и на сваких наредних започетих 50 запослених по једну особу са инвалидитетом. Послодавац који не испуњава ову обавезу, дужан је да за сваку особу са инвалидитетом коју није запослио плаћа пенале, односно, последњим изменама закона из априла 2013. године⁵⁷ износ од 50% просечне зараде по запосленом у Републици Србији према последњем објављеном податку републичког органа надлежног за послове статистике. Уплатом ових средстава послодавац испуњава обавезу запошљавања прописану Законом о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом. Сагласно одредбама чл. 3. ст. 3. закона којима је прописано ко се сматра послодавцем, послодавац је и Република Србија за запослене у државним органима, аутономна покрајина за запослене у покрајинским органима управе и јединица локалне самоуправе за запослене у органима јединице локалне самоуправе. Иако Република Србија ни једном законском одредбом није изузета из обавезе запошљавања особа са инвалидитетом, чл. 8. Правилника о начину праћења извршавања обавезе запошљавања особа са инвалидитетом и начину доказивања извршавања те обавезе⁵⁸ прописано је да Република Србија као послодавац за директне и индиректне буџетске кориснике којима се плате обезбеђују из буџета Републике Србије, обавезу запошљавања особа са инвалидитетом извршава *определљивањем средстава у буџету за текућу годину за намене рефундације зарада особа са инвалидитетом запослених у предузећима за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, за побољшање услова рада, унапређење производних програма и друге сврхе*. Овакво решење садржано у подзаконском акту, не само да је супротно закону који све послодавце ставља у једнак положај, већ шаље и веома лошу поруку другим послодавцима, као и широј јавности, јер држава као послодавац, уместо да својим примером подстиче запошљавање особа са инвалидитетом, у ствари користи могућност да уплатом новчаних средстава избегне обавезу запошљавања особа са инвалидитетом у свим органима и установама којима се плате исплаћују из буџета. Због тога би требало укинути ово правило и државу изједначити са осталим послодавцима у погледу начина испуњавања обавезе запошљавања особа са инвалидитетом.

Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом поставља нове услове за делатност предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом и прописује два нова вида увођења особа са инвалидитетом у радну активност – запошљавање у социјалном предузећу/организацији и радно ангажовање у радним центрима.

Треба, међутим, напоменути да **не постоји закон који посебно и јасно дефинише функционисање тзв. социјалних предузећа**, која су се у многим земљама показала као прекретница развоја праксе запошљавања особа из маргинализованих група, па тако и особа са инвалидитетом. У 2012. години отпочела је јавна расправа о *Нацрту*

⁵⁷ Закон о изменама и допунама Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, „Сл. гласник РС“, бр. 32/13

⁵⁸ „Сл. гласник РС“, бр. 33/12 и 48/10 – испр.

закон о социјалном предузетништву и запошљавању у социјалним предузећима⁵⁹. Овај пропис требало би да регулише социјално предузетништво, циљеве и начела социјалног предузетништва и оснивање социјалног предузећа, подстицање социјалног предузетништва, запошљавање у социјалном предузећу, евиденције и извештавање, надзор и друга питања од значаја за социјално предузетништво. Институција Повереника за заштиту равноправност изражава наду да ће овај закон ускоро бити усвојен, а уједно указује да ће овај закон позитивно утицати на запошљавање и остваривање права на рад особа из друштвено осетљивих група.

Приликом сагледавања законских решења, потребно је истаћи да у пракси **постоји могућност да се директно онемогући запошљавања особа са интелектуалним тешкоћама**, иако се Законом о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом не наводе експлицитно врсте инвалидитета. Процена опште радне способности, која је прописана овим законом, у највећем броју случајева резултира оценом радне неспособности особа са интелектуалним тешкоћама. То значи да ове особе неће бити у могућности да се запосле на отвореном тржишту рада, иако постоје различити послови које могу да обављају. Такође, радни центри се могу окарактерисати као заштићене радионице, у којима корисници обављају задатке у сегрегисаним и строго контролисаним условима, а „дуготрајан облик професионалне рехабилитације“, како је наведено у закону, не може се сматрати запошљавањем⁶⁰. Рехабилитација је процес који треба да доведе до унапређења знања и вештина и који ће обезбедити самосталност и независност особе са инвалидитетом, односно треба да доведе до укључивања особа са инвалидитетом на тржиште рада, а самим тим што законодавац користи термин „дуготрајан“, сврха рехабилитације се губи, а практичан смисао радних центара доводи се у питање. На тај начин, овој групи грађана која је и иначе у најнеповољнијем положају у друштву и даље се не обезбеђује равноправно и активно учешће на тржишту рада, адекватан социјални статус и достојанствен живот.

Пре почетка примене Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, у мају 2009. године, број особа са инвалидитетом који је тражио посао био је 21.733. Након првих шест месеци примене закона, број незапослених је смањен за 1371, а након годину дана, број незапослених особа са инвалидитетом мањи је за 1007. Једну трећину незапослених особа са инвалидитетом, према овом истраживању, чине жене и њихов удео у незапослености је у тенденцији пораста⁶¹.

У последњих неколико година број особа са инвалидитетом на евиденцији Националне службе за запошљавање релативно је константан, а ступање на снагу обавезе запошљавања особа са инвалидитетом довело је до повећања броја запослених особа са инвалидитетом. Током 2012. године, на евиденцији Националне службе за запошљавање било је 19142 особе са инвалидитетом (6208 жена, 12934 мушкараца), а

⁵⁹ Министарство рада, запошљавања и социјалне политике, Почетак јавне расправе о Нацрту закона о социјалном предузетништву и запошљавању у социјалним предузећима, <http://www.minrzs.gov.rs/javna-rasprava-zakon-soc-preduzet.php> (приступљено 28.03.2013. године)

⁶⁰ Информатор о запошљавању особа са инвалидитетом кроз социјално предузетништво, Леа Шимоковић, Ивона Гвозденовић, Драгана Ћирић Миловановић, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом МДРИ-С, 2011.

⁶¹ Обавеза запошљавања особа са инвалидитетом у Србији, Примери добре праксе, Центар за самостални живот особа са инвалидитетом, Београд, 2011. година

од укупног броја регистрованих особа са инвалидитетом, 14605 особа је активно тражило посао⁶².

Дугогодишња пракса сегрегисаног образовно-васпитног система, односно образовање у школама за децу са сметњама у развоју, као и често институционално ускраћивање права на образовање, довело је до веома ниског степена образовања особа са инвалидитетом, што додатно отежава могућности за запослење и равноправно учешће на тржишту рада. Квалификациона структура показује да **највећи број особа са инвалидитетом има први степен средње стручне спреме** – 6361 (1867 жена, 4494 мушкараца), док **шести степен стручне спреме има само 321 особа** (125 жена, 196 мушкараца).⁶³

Неостваривање права на образовање и немогућност запошљавања представљају кључне узроке сиромаштва особа са инвалидитетом и њихових породица у Србији.

У пракси Повереника за заштиту равноправности утврђено је да постоје тешкоће у примени *Правилника о ближег начину, трошковима и критеријумима за процену радне способности и могућности запослења или одржавања запослења особа са инвалидитетом*⁶⁴, посебно у процесу процене комисије Републичког фонда ПИО и Националне службе за запошљавање које доносе решења да поједине особе са инвалидитетом не могу да се запосле и да одрже запослење ни под општим ни под посебним условима. Несумњиво је да усвајање посебног закона којим се уређује питање запошљавања и професионалне рехабилитације особа са инвалидитетом⁶⁵ јесте показатељ намере наше државе да се озбиљно и афирмативно бави проблемима са којима се особе са инвалидитетом сусрећу у овој важној сфери живота. Основни циљ Закона о запошљавању и професионалној рехабилитацији особа са инвалидитетом, као и донетих подзаконских акта, јесте омогућавање и олакшавање друштвеног укључивања особа са инвалидитетом, а никако спречавање и отежавање њиховог положаја. Сагласно овом закону, уколико особа са инвалидитетом изрази жељу да ради, задатак државе и њених органа/институција је да јој омогући остваривање овог права. Управо је зато и предвиђена стручна подршка у виду посебне процедуре и посебне комисије за процену радне способности, која треба да употреби знање и стручне компетенције и пронађе најбољи начин на који ће особе са инвалидитетом моћи да остварују своје право на запошљавање и рад. Повереница за заштиту равноправности стоји на становишту да је партиципација у одлучивању особе чија се радна способност процењује од суштинског значаја, те да нико не може (укључујући овде и комисију Фонда ПИО и Националну службу за запошљавање) процењивати шта је у најбољем интересу неке особе, уколико се особа о којој се ради са тим не слаже или није консултована.

⁶² Запошљавање особе са инвалидитетом у Републици Србији 2012, издавач Центар за оријентацију друштва – ЦОД, 2012. година;

⁶³ Исто

⁶⁴ „Сл. гласник РС“, бр. 36/2010

⁶⁵ Закон о запошљавању и професионалној рехабилитацији особа са инвалидитетом, „Службени гласник РС“, бр. 36/09

Као што је напред наведено, Народна скупштина Републике Србије је 8. априла 2013. године усвојила Закон о изменама и допунама Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом.⁶⁶ Једна од кључних новина огледа се у томе што је прописана дужност послодавца који не запосли особу са инвалидитетом да, уместо пенала који су укинати, плати 50% просечне зараде по запосленом. Време ће показати да ли ће ово решење бити довољан стимуланс да послодавци одустану од досадашње праксе – да радије плаћају прописане новчане износе уместо да запошљавају особе са инвалидитетом. Такође, повећане су и висине месечних субвенција које се дају предузећима за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, утврђени су услови за доделу хоризонталне државне помоћи овим предузећима за побољшање услова рада и др. Остаје да се види да ли ће ове стимулативне мере довести до значајнијег повећања запошљавања особа са инвалидитетом.

Активности Повереника за заштиту равноправности

Мишљења и препоруке у поступку по притужбама

Мишљење и препорука поводом притужбе Ј.Ч. против Националне службе за запошљавање, Филијала за град Београд због дискриминације у утврђивању статуса особе са инвалидитетом (15. јун 2011. године)

У поступку по притужби Ј.Ч. донето је мишљење да је решењем Националне службе за запошљавање, Филијала за град Београд бр. 0100-1002-1081/2010 од 25. јануара 2011. године којим је Ј. Ч. из Б. утврђен трећи степен тешкоћа и препрека у раду и утврђен статус особе са инвалидитетом која се не може запослити и одржати запослење ни под општим ни под посебним условима, извршен акт дискриминације у области рада на основу инвалидитета.

Наиме, Ј.Ч. је особа са инвалидитетом која је у последњих десетак година два пута била запослена и која се обратила Националној служби за запошљавање са циљем утврђивања статуса особе са инвалидитетом, јер јој је то било потребно ради остваривања права из Закона о запошљавању и професионалној рехабилитацији особа са инвалидитетом. Након прегледа комисије Фонда ПИО, Национална служба за запошљавање донела је решење којим је Ј.Ч. из Б. утврђен статус особе са инвалидитетом која се не може запослити и одржати запослење ни под општим ни под посебним условима. Постојање посебног закона којим се уређује питање запошљавања и професионалне рехабилитације особа са инвалидитетом је показатељ намере наше државе да се озбиљно и афирмативно бави проблемима са којима се особе са инвалидитетом сусрећу приликом запошљавања. Основни циљ Закона о запошљавању и професионалној рехабилитацији особа са инвалидитетом, као и донетих подзаконских акта, је омогућавање и олакшавање друштвеног укључивања особа са инвалидитетом, а никако спречавање и отежавање њиховог положаја. Сагласно овом закону, уколико особа са инвалидитетом изрази жељу да ради, задатак државе и њених органа/институција је да јој омогући остваривање овог права. Управо је зато и предвиђена стручна подршка у виду посебне процедуре и посебне комисије за

⁶⁶ „Сл. гласник РС“, бр. 32/13

процену радне способности, која треба да употреби знање и стручне компетенције и пронађе најбољи начин на који ће особе са инвалидитетом моћи да остварују своје право на запошљавање и рад. Партиципација у одлучивању особе чија се радна способност процењује од суштинског је значаја, те нико не може процењивати шта је у најбољем интересу неке особе, уколико се особа о којој се ради са тим не слаже или није консултована.

Након спроведеног поступка, издата је препорука НСЗ, Филијала за град Београд за предузимање свих неопходних мера како би се отклониле последице решења којим је Ј. Ч. ускраћено право на рад. Такође је издата препорука НСЗ, Филијала за град Београд да у сарадњи са надлежном комисијом органа вештачења Републичког фонда ПИО, кроз заједнички састанак или на други прикладан начин, осигура да се убудуће процена радне способности врши тако да се особама са инвалидитетом олакша у највећој могућој мери остваривање права на рад, руководећи се њиховим најбољим интересима, уз уважавање њихових потреба, жеља и мишљења, сагласно општем принципу пуне социјалне укључености особа са инвалидитетом, као и да убудуће, приликом доношења одлука из своје надлежности промовише и развија недискриминаторну праксу.

Мишљење и препорука поводом притужбе М.Г. против Националне службе за запошљавање, Филијала за град Београд због дискриминације у приликом пријављивања на евиденцију (15. јун 2012. године)

У поступку по притужби М.Г. из Б. донето је мишљење да су службена лица запослена у филијали Националне службе за запошљавање у Београду понижавајуће поступала према М. Г. дана 29. фебруара 2012. године, приликом његовог пријављивања на евиденцију Националне службе за запошљавање, као и да је овакво поступање узроковано чињеницом да је М. Г. особа са инвалидитетом којој је потребан тумач за знаковни језик, чиме је извршен акт дискриминације - узнемиравање и понижавајуће поступање. Издата је препорука Националној служби за запошљавање да, поред извињења због узнемиравања и понижавајућег поступања њених службеника према М.Г, предузме све неопходне мере како би обезбедила да свим особама са инвалидитетом, приликом коришћења услуга Националне службе за запошљавање, буде омогућен поступак који уважава индивидуалне специфичности и спречава сваки облик посредне и непосредне дискриминације. Такође, Националној служби за запошљавање је препоручено да предузме без одлагања све неопходне мере како би обезбедила да њени запослени прођу обуку/стручно усавршавање на тему дискриминације уопште, а посебно на тему дискриминације особа са инвалидитетом у циљу веће сензибилисаности свих запослених у односу на овај друштвени феномен.

4.3. Равноправност пред законом – пословна способност особа са инвалидитетом

Пословна способност је основни предуслов за остваривање права и самостално одлучивање сваке особе о правима и обавезама у свим животним областима. Међутим, велики број особа са инвалидитетом, посебно особа са интелектуалним и психосоцијалним тешкоћама је у веома неповољном положају, јер су често лишени

пословне способности и то само на основу свог инвалидитета. Питање лишавања пословне способности особа са инвалидитетом представља важан корак у реализацији људских права, а постојећи законски оквир и пракса у Србији у овој области су застарели, често дискриминаторни и превазиђени у смислу заштите права особа са инвалидитетом. Последице лишавања пословне способности су значајне, а особа самим покретањем поступка лишења, који се најчешће и покреће без њене сагласности, бива лишена скоро свих права.

Услови за лишавање пословне способности регулисани су Породичним законом⁶⁷, а поступак се одвија кроз два повезана, али одвојена и различита процеса: одузимање пословне способности као судски поступак (у складу са Законом о ванпарничном поступку⁶⁸) и постављање старатељства од стране органа старатељства као управни поступак (у складу са Законом о општем управном поступку⁶⁹). Особе лишене пословне способности стављају се под старатељство. Постоји још један правни институт који производи исте последице као и лишавање пословне способности - продужавање родитељског права. Продужавањем родитељског права се, у ствари, спречава стицање пословне способности. Потпуним лишавањем пословне способности пунолетне особе се изједначавају са млађим малолетницима (лица до 14 година), а делимичним лишавањем са старијим малолетницима (лица од 14 до 18 година). Особа којој је одузета пословна способност више не може самостално да одлучује о својим правима и обавезама, већ то ради старатељ у њено име. Последице лишавања пословне способности су далекосежне и задиру у сваки аспект живота једне особе, што значи да ове особе немају право да одлучују о томе где и са ким ће живети (могу бити смештене у установе социјалне заштите без сагласности и могућности жалбе), да ступају у брак и заснивају породицу, самостално предузимају радње у поступку (парнична способност), гласају, одлучује о прекиду трудноће или медицинским мерама, закључују уговор из радног односа, закључују било који пуноважни уговор, губе родитељско право и немају право на усвајање детета или добијања статуса хранитеља, немају право располагања имовином. Лишене су права на учлањење у удружења и политичке партије и немају право чак ни да волонтирају.⁷⁰

⁶⁷ „Сл. гласник РС“, бр. 18/2005 и 72/2011

⁶⁸ „Сл. гласник Социјалистичке Републике Србије“, бр. 25/82 и 48/1988 и „Сл. гласник Републике Србије“, бр. 46/95 и 18/2005

⁶⁹ „Службени гласник Савезне Републике Србије“, бр. 33/97, 31/2001 и „Сл. гласник Републике Србије“, бр. 30/2010

⁷⁰ Право да донесем одлуку: Питање лишавања пословне способности особа са инвалидитетом у Србији и препоруке за даљи рад на усклађивању домаћег законодавства и праксе са Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом, Косана Бекер, издавач Иницијатива за инклузију ВеликиМали, 2010. година

У Србији је број особа под старатељством у 2011. години увећан за трећину (33,9%) у односу на претходну⁷¹.

	2010. година	2011. година
Деца	6.162	11.025
Одрасли	8.672	11.212
Старије особе	3.049	4.083
УКУПНО	17.883	27.040

Иако из ових података није јасно колико је тачно одраслих особа са инвалидитетом било лишено пословне способности, подаци су веома забрињавајући. За један мањи број, односно за четвртину одраслих корисника прикупљени су подаци о лишавању пословне способности, који показују да је током 2011. године 3.778 особа потпуно лишено пословне способности.⁷²

Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом МДРИ-С и Београдски центар за људска права спровели су током 2011. године истраживање судске праксе у поступку одузимања и враћања пословне способности у Србији⁷³. Анализа преко 1.000 случајева (997 основних судова и 68 виших судова) лишавања пословне способности или продужења родитељског права у периоду између 2008. и 2010. године показала је да су најчешће лишене пословне способности особе са интелектуалним тешкоћама (у 45.3% случајева) и особе са психосоцијалним тешкоћама, односно тешкоћама менталног здравља (у 31% случајева).⁷⁴ Поражавајућа чињеница је да је више од половине (57%) особа лишених пословне способности некад у свом животу или током процеса било смештено у неку од институција, од чега их је 4% присилно институционализовано. Такође, у готово свим анализираним случајевима (99%) јасно је наведен тип инвалидитета који особа има, обично у форми медицинске дијагнозе, што указује на чињеницу да се ове особе лишавају пословне способности само зато што имају неки инвалидитет. Закон о ванпарничном поступку прописује да ће у поступку лишења пословне способности, *суд лично саслушати особу* према којој се поступак води, а ако се она налази у здравственој организацији, саслушаће је по правилу у тој

⁷¹ Извештај о раду Центара за социјални рад у Србији у 2011. години, Републички завод за социјалну заштиту, јул 2012.

⁷² Није било делимичног лишавања пословне способности (у овом броју корисника центара за социјални рад у Србији)

⁷³ Пословна способност као људско право, Београдски центар за људска права и Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом МДРИ-С, извештај доступан на http://www.bgcenter.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=865%3Aposlovna-sposobnost-kaoljudsko-pravo&catid=165&Itemid=1 (приступљено 2. априла 2013. године)

⁷⁴ Универзалност права у пракси: анализа примене Конвенције Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом у односу на особе са интелектуалним тешкоћама у Србији, Снежана Лазаревић, Драгана Ћирић Миловановић, Леа Шимоковић, 2012

организацији, где ће се одржати и рочиште⁷⁵. Међутим, истраживање показује да у 87% случајева суд није саслушао особу, а у 84% случајева судије нису чак ни покушале да остваре визуелни контакт са особом о чијем лишавању пословне способности су одлучивали.

Устав Републике Србије прописује да су пред Уставом и законом сви једнаки и свакоме гарантује правну способност,⁷⁶ а свака особа пунолетством стиче способност самосталног одлучивања о правима и обавезама.⁷⁷ У погледу ограничења људских и мањинских права, одредбом члана 20. Устава РС прописано је да људска и мањинска права зајамчена Уставом могу законом бити ограничена ако ограничење допушта Устав, у сврхе ради којих га Устав допушта, у обиму неопходном да се уставна сврха ограничења задовољи у демократском друштву и без задирања у суштину зајамченог права. Међутим, Уставом РС није прописано (нити допуштено) било какво ограничење пословне способности, односно способности самосталног одлучивања о правима и обавезама, па организације особа са инвалидитетом, особе са инвалидитетом, као и део стручне јавности с правом постављају питање о основу лишавања пословне способности пунолетних особа у Србији.⁷⁸

Конвенција о правима особа са инвалидитетом препознаје равноправност пред законом и пословну способност као веома важна питања и прописује да се пословна способност не може ограничити или одузети само на основу нечијег инвалидитета.

Члан 12. Конвенције о правима особа са инвалидитетом прописује:

- државе стране уговорнице поново потврђују да особе са инвалидитетом имају право да свуда буду признате пред законом, као и друга лица.
- државе стране уговорнице признају да особе са инвалидитетом остварују своју пословну способност равноправно са другима у свим аспектима живота.
- државе стране уговорнице ће предузети све мере како би се особама са инвалидитетом омогућила доступност помоћи која им може бити потребна у остваривању њихове пословне способности.
- државе стране уговорнице ће обезбедити да се свим мерама које се односе на остваривање пословне способности пруже одговарајуће и ефикасне гаранције ради спречавања злоупотребе сходно међународном праву које се односи на људска права. Такве гаранције обезбедиће да се мерама које се односе на остваривање пословне способности поштују права, воља и приоритети особе, као и да не дође до сукоба интереса и непримерног утицаја, да буду пропорционалне и прилагођене околностима особе, у најкраћем могућем

⁷⁵ Чл. 36, ст. 1. Закона о ванпарничном поступку

⁷⁶ Чл. 37, ст. 1. Устав Републике Србије

⁷⁷ Чл. 37, ст. 2. Устав Републике Србије

⁷⁸ Право да донесем одлуку: Питање лишавања пословне способности особа са инвалидитетом у Србији и препоруке за даљи рад на усклађивању домаћег законодавства и праксе са Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом, Косана Бекер, издавач Иницијатива за инклузију ВеликиМали, 2010. година

трајању и да подлежу редовном преиспитивању надлежног независног и непристрасног органа или судског тела. Гаранције ће бити пропорционалне степену у којем такве мере утичу на права и интересе особе на коју се односе.

- У зависности од одредаба овог члана, државе уговорнице ће предузети све одговарајуће и ефикасне мере како би се особама са инвалидитетом обезбедила једнака права да буду власници имовине или да је наслеђују, да контролишу своје финансије и да имају равноправан приступ банкарским кредитима, хипотекарним зајмовима и другим облицима финансијског кредитирања, као и да особе са инвалидитетом не буду лишене своје имовине нечијом самовољом.

Активности Повереника за заштиту равноправности

Мишљења о нацртима прописа

Мишљење о Радној верзији Закона о изменама и допунама закона о ванпарничном поступку (5. новембар 2012. године)

У мишљењу је истакнуто да одредбе чл. 31- 44а. Радне верзије Закона о изменама и допунама закона о ванпарничном поступку, којима је уређен поступак лишења, односно ограничења пословне способности, нису у складу са међународним стандардима и обавезама које је Република Србија преузела ратификовањем Конвенције о правима особа са инвалидитетом, као ни са националним антидискриминационим прописима. Конкретно, цео поступак се и даље заснива на потпуном лишењу пословне способности које није укинута већ остаје као правило, док је делимично лишење пословне способности недовољно прецизирано и суштински се своди на потпуно лишење пословне способности. Такође, у Радној верзији Закона о изменама и допунама закона о ванпарничном поступку не постоје одредбе којима би се омогућила подршка у одлучивању, поступак није индивидуализован и даље се темељи на тзв. медицинском моделу, односно своди се на медицинска вештачења.

Такође, у мишљењу је истакнуто и да одредбе чл. 45-55. Радне верзије Закона о изменама и допунама закона о ванпарничном поступку, којима се уређује поступак задржавања у здравственој организацији која обавља делатност у области неуропсихијатрије, нису у складу са међународним стандардима и националним антидискриминационим прописима.

Наглашено је да је реформа у овој области неопходна, али да је потребно приступити свеобухватним променама, поштовати међународне стандарде у овој области и антидискриминационе прописе, у циљу поштовања права особа са инвалидитетом на једнакој основи са другима, као и да је неопходно истовремено променити и процесно и материјално право које регулише ову област.

4.4. Приступ правди: дискриминација особа са инвалидитетом у поступцима пред судовима и органима јавне власти

Одредбом члана 15. **Закон о забрани дискриминације**, регулисана је дискриминацију у поступцима пред органима јавне власти као посебан случај дискриминације, и прописано је да свако има право на једнак приступ и једнаку заштиту својих права пред судовима и органима јавне власти. Такође, истим чланом је прописано да се дискриминаторско поступање службеног, односно одговорног лица у органу јавне власти третира као тежа повреда радне дужности.

Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом заснива се на начелима забране дискриминације особа са инвалидитетом, поштовању људских права, достојанства и укључености особа са инвалидитетом у све области друштвеног живота на равноправној основи, затим укључености у све процесе одлучивања о њиховим правима и обавезама и једнакости права и обавеза. Органи јавне власти имају обавезу да особама са инвалидитетом обезбеде уживање права и слобода без дискриминације (члан 4). Орган јавне власти не сме радњом или пропуштањем вршити дискриминацију особа са инвалидитетом (члан 11. став 1), а дискриминација је забрањена у погледу доступности услуга (члан 13. став 1), при чему је у питању свака услуга коју уз накнаду или без ње правно или физичко лице пружа у оквиру своје делатности, односно трајног занимања (члан 13. став 2).

Један од проблема са којима се особе са инвалидитетом суочавају у остваривању права на приступ правди и остваривању права пред органима јавне власти огледа се у томе што су зграде судова и других органа јавне власти неприступачне особама са инвалидитетом. Тако, на пример, од укупно 127 судова у Србији, само 36 има рампе и одговарајуће прилазе за кориснике колица.⁷⁹ Такво стање ставља особе са инвалидитетом у неравноправан положај у погледу приступа суду и могућности да остварују судску заштиту својих права.

С друге стране, због неприступачности објеката и окружења, особе са инвалидитетом често нису у могућности да лично воде судске поступке, па су принуђене да ангажују пуномоћнике. Кад су у питању грађански судски поступци, сагласно чл. 85. Закона о парничном поступку,⁸⁰ пуномоћници могу бити само адвокати, што особе са инвалидитетом додатно ставља у неједнак положај у односу на остале грађане јер морају да ангажују и плаћају адвокате. Због тога особе са инвалидитетом, а посебно оне сиромашне, често одустају од намере да траже судску заштиту својих повређених и угрожених права.

Такав закључак потврђује и чињеница да су у периоду од ратификације Конвенције о правима особа са инвалидитетом, тј. од 31. јула 2009. године до краја 2012. године пред судовима у Србији покренуте само 23 парнице за заштиту од дискриминације по основу инвалидитета.⁸¹ Један од узрока тако малог броја ових парница свакако лежи и

⁷⁹ Иницијални извештај о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом, Влада Републике Србије, 2012. године

⁸⁰ „Сл. гласник РС”, бр. 71/11.

⁸¹ Иницијални извештај о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом, Влада Републике Србије, 2012. године

у чињеници да је особама са инвалидитетом отежан приступ правди, чему доприноси и чињеница да није успостављен функционалан и делотворан систем бесплатне правне помоћи.

Повереница је, поводом усвајања новог Закона о парничном поступку, дала мишљење да одредба чл. 85. ст. 1. овог закона којом је прописано да странке могу да предузимају радње у поступку лично или преко пуномоћника, с тим што пуномоћник странке може бити искључиво адвокат, у условима реалног социјалног и правног контекста, дискриминаторна јер ставља у неравноправан положај лица која нису у могућности да лично предузимају парничне радње, а немају финансијских средстава да плате трошкове адвокатског заступања у односу на оне које су у стању да процесне радње предузимају лично и имају финансијских средстава да плате накнаду за адвокатско заступање. Тиме је нарушено начело једнакости у остваривању права на приступ суду, као један од елемената права на правично суђење, гарантовано чланом 32. Устава РС и чланом 6. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. Повереница је указала да ово законско решење у посебно тежак положај ставља и особе са инвалидитетом, као и припаднике других рањивих и маргинализованих друштвених група. У ситуацији када у Србији још увек није успостављен целовит, функционалан и делотворан систем бесплатне правне помоћи, увођење ограничења у погледу избора пуномоћника искључиво из реда адвоката доводи до тога да ће многа лица која немају средстава за плаћање адвокатских услуга, а која нису у стању да лично предузимају парничне радње, какав је често случај са особама са инвалидитетом, фактички онемогућена да остваре право на приступ суду, које је један од кључних елемената права на правично суђење.⁸²

Несумњиво је да је за остваривање фактичке једнакости у приступу правди и остваривању права на правичан поступак неопходно да у правосудним и другим органима јавне власти који одлучују о правима грађана буде довољан број судских тумача за знаковни језик, као и да се путем адекватне асистивне технологије омогући да особе са било којим сензорним инвалидитетом могу активно да учествују у судским и другим поступцима, да делотворно комуницирају са онима који одлучују о њиховим правима, као и са другим учесницима у поступку, и остваре непосредни увид списе предмета.

Тренутно стање, с аспекта једнакости у приступу правди и испуњавања стандарда правичног суђења ни издалека није задовољавајуће. Пре свега, у судовима у Србији постоје само 8 сталних судских тумача за знаковни језик, и то 5 у Београду и по један у Нишу, Новом Пазару и Крагујевцу.⁸³ Представници организација које се баве правима особа са инвалидитетом указују и на појаву да поједини судови дискриминишу странке са оштећењем слуха тако што тако им украђују право на бесплатног тумача на знаковни језик, тражећи од ових особа да саме обезбеде и плате тумача. Оваква пракса судова је противзаконита и дискриминаторна јер је чл. 95. ст. 4. Закона о

⁸² Одредба чл. 85. ст. 1. Закона о парничном поступку једна је од законских одредби поводом којих је Коалиција за приступ правди 23. јануара 2012. године поднела Уст.ном суду Србије иницијативу за оцењивање уст.ности чл.ова 85, 170,193, 499 и 500 Закона о парничном поступку, са предлогом за обуст.у примене извршења појединачних аката заснованих на наведеним одредбама.

⁸³ <http://www.pravosudna-mreza.org.rs/tumaci.aspx?Search=&Type=a100053&Type2=---&Type3=---&Type4=---&Chk1=False&Chk2=False&Chk3=False> (приступ 20. 04. 2013).

парничном поступку изричито прописано да странке и други учесници у поступку који су слепи, глуви или неми имају право на бесплатног тумача у поступку пред судом.

Потребно је, такође, указати и на чињеницу да важећи Закон о парничном поступку не уважава посебан положај у којем се налазе лица која не виде. Наиме, у чл. 95. ст. 4. овог закона садржано је правило којим је, поред осталог, да слепа лица имају право на бесплатног тумача⁸⁴. Чињеница је, међутим, да је ово правило без икаквог смисла јер не постоје тумачи који би слепим особама омогућили комуникацију. С друге стране, Закон о парничном поступку, у делу у којем регулише право на употребу језика, не прописује право особа са оштећењем вида на приступ судским писменима и поднесцима странака и других учесника у поступку у формату који им омогућава да се са њиховом садржином упознају. Због непостојања таквог правила, овим особама је онемогућена делотворна комуникација са судом и супротном странком, што их доводи у неравноправан положај у погледу остваривања права на правично суђење. Наиме, ако се лицу које не види писмено достави у стандардном формату, оно нема једнаку могућност да сазна садржину судских и других писмена у поступку, коју супротна странка има, и зато је доведено у питање остваривање права особе које не види на контрадикторан судски поступак. Да би се овакво стање превазишло, потребно је странкама са оштећењем вида омогућити да лично сазнају садржину судских и других писмена, односно исправа. За то је неопходно прописати посебно правило која омогућава да се на захтев странке са оштећењем вида писмена сачињавају у електронском облику који омогућава да се техничким средствима његова садржина „преведе“ или у писани запис на Брајевом писму или у говорни облик помоћу синтетизатора говора. Док се овакво правило не уведе, Закон о парничном поступку садржаће противуставну правну празнину, а странке са оштећењем вида биће у неравноправном положају у погледу права на правично суђење.

Законик о кривичном поступку⁸⁵ садржи посебна правила о начину саслушања окривљених који не чују, односно који не говоре или не виде, али ни она нису сасвим адекватна. Наиме, према чл. 87. овог закона, ако је окривљени глув, постављаће му се питања писмено, ако је нем, позваће се да писмено одговара, а ако је слеп, приликом саслушања ће му се усмено изложити садржај писаног доказног материјала. Ако се саслушање не може обавити на овај начин, позваће се као тумач лице које се са окривљеним може споразумети. Када су у питању окривљени који које не виде, овакво решење није одговарајуће, јер окривљени који не види мора бити у могућности да лично стекне увид у писани доказни материјал и друга писмена. Зато би одговарајућим изменама закона требало прописати дужност суда да обезбеди електронски облик писаног доказног материјала, као и свих осталих писмена, који ће омогућити да се техничким средствима њихова садржина „преведе“ или у писани запис на Брајевом писму или претварањем записа у говорни облик помоћу синтетизатора говора.

Закон о општем управном поступку⁸⁶ такође не прописује посебна правила која би особама које не виде омогућила приступ писменима која се састављају или користе у управном поступку. Чл. 16. Нацрта закона о општем управном поступку прописано је:

⁸⁴ Ова одредба се сходно примењује у свим грађанским судским поступцима: ванпарничном, извршеном и стечајном.

⁸⁵ „Сл. гласник РС“ бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012 и 32/2013

⁸⁶ „Сл. лист СРЈ“, бр. 33/97 и 31/2001 и „Сл. гласник РС“, бр. 30/2010

лицу које је глуво, слепо или немо обезбеђује се, преко тумача, комуницирање и праћење тока поступка". Ни у Нацрту закона нема правила које би обезбедило да се на захтев странке писмено сачињава у одговарајућем електронском формату записа који омогућава да се техничким средствима његова садржина „преведе“ или у писани запис на Брајевом писму или у говорни облик помоћу синтетизатора говора.

У протеклој години, радна група Министарства рада, запошљавања и социјалне политике израдила је *Нацрт закона о употреби знаковног језика*. Овај закон требало би да уреди остваривање права глувих особа на употребу знаковног језика у поступцима пред органима јавне власти, у области радних односа, у колективним облицима рада органа јавне власти, васпитања и образовања, здравствене заштите, социјалне заштите, информисања и телекомуникација, стицање статуса тумача за знаковни језик, мере за унапређење употребе знаковног језика, као и прекршаје за повреду обавеза које ће овај закон прописивати.

У припреми појединих закона не води се довољно рачуна о стандардима процесне способности, па се ограничено пословно способним лицима ускраћује право да саме предузимању радње у поступку. Поводом Нацрта закона о медијацији, којим је у чл. 8. ст. 3. прописано да страну која нема пословну способност и ону која је ограничено пословно способна заступа законски заступник, Повереник је дао мишљење да је ова одредба ускраћује могућност да ограничено пословно способно лице самостално покрене и учествује у поступку медијације који се води поводом спорова из оних правних односа у погледу којих је пословно способно, тј. који су у оквиру граница његове пословне способности. Имајући у виду циљ и садржину поступка медијације, улогу и дужности медијатора, као и чињеницу да је медијација једноставан и неформалан поступак намењен мирном решавању спорова, повереница је дала мишљење да не постоје оправдани разлози да се ограничено пословно способна лица стављају у неравноправан положај у поступку медијације у односу на положај који имају у грађанским судским поступцима.

У пракси Повереника за заштиту равноправности запажена је и појава да поједини судови и други органи јавне власти дискриминишу особе са инвалидитетом и тако што поступке за заштиту и остваривање права воде на начин који особама са инвалидитетом онемогућава или отежава остваривање права на приступ правди. Тако у пракси поједини судови и општински органи управе не дозвољавају особама са инвалидитетом да приликом овере разних докумената користе печат са својим именом и презименом исписан техничким словима, односно факсимил, уместо својеручног потписа. Непостојање посебних законских прописа у погледу коришћења факсимила приликом овере потписа јесте најчешћи разлог због чега службеници судовима и органима јавне власти не дозвољавају особама са инвалидитетом коришћење факсимила. Међутим, ни Закон о оверавању потписа, рукописа и преписа⁸⁷ ни Упутство о облику и начину вођења уписника и о начину оверавања потписа, рукописа и

⁸⁷ „Службени гласник РС“, број 39/93

преписа⁸⁸, нити било који други акт не забрањују оверу факсимила, па одбијање оверавања факсимила особама са инвалидитетом које не могу да пишу, представља дискриминацију ове категорије грађана, јер су онемогућени да остваре она своја права која су условљена овером потписа.

Оно што додатно забрињава у таквој пракси јесте чињеница да се у овим случајевима ради о дискриминацији коју врше органи јавне власти, па је Повереник за заштиту равноправности, након притужби које су поднете због онемогућавања особа са инвалидитетом да приликом овере разних докумената користе факсимил, упутио препоруке појединим органима јавне власти.

Треба, на крају, истаћи и да сама терминологија која се у законима користи није коректна јер се особе са физичким и менталним инвалидитетом означавају превазиђеним и стигматизирајућим изразима. Због тога је потребно извршити брижљиву ревизију свих законских текстова и неадекватне термине заменити уједначеним коректним терминима.

Активности Повереника за заштиту равноправности

Мишљења и препоруке у поступку по притужбама

Мишљење и препорука поводом притужбе Н. о. о. са и. против Првог основног суда у Београду због дискриминације приликом оверавања факсимила уместо својеручног потписа особе са инвалидитетом (20. јун 2012. године)

У поступку по притужби Н. о. о. са и. из Б. донето је мишљење да је Први основни суд у Београду одбијањем да М. С., који због оштећења вида није у могућности да пише, овери печат са његовим именом и презименом исписаним техничким словима уместо његовог својеручног потписа, извршио дискриминацију - повреду начела једнаких права и обавеза на основу његовог личног својства – инвалидитета. Издата је препорука Првом основном суду у Београду да предузме све неопходне мере, у складу са својим овлашћењима, како би М. С. и свим другим особама са инвалидитетом које, због немогућности да пишу, користе печат са именом и презименом исписаним техничким словима („факсимил“), омогућио несметано оверавање факсимила уместо својеручног потписа.

У овом мишљењу и препоруци је, поред осталог, констатовано да је неспорно да прописима није изричито регулисана могућност и начин овере факсимила лицима која нису у стању да се потпишу, али и да законске норме, ако се циљно тумаче, не забрањују коришћење факсимила и пружају могућност овере потписа који има алтернативни облик, укључујући и факсимил. Како је утврђено да је циљ овере потписа, сагласно чл. 1. Закона о оверавању потписа, рукописа и преписа, оверавањем потписа потврђивање његове аутентичности, тј. потврђује се да оверени потпис стварно потиче од лица чији је потпис оверен. Та чињеница доказује се тиме што особа која оверава потпис потписује исправу пред службеним лицем које потпис оверава, или признаје као свој потпис који се већ налази на исправу, а службено лице утврђује идентитет особе чији се потпис оверава. Повезивањем идентитета одређене особе са

⁸⁸ „Службени гласник РС“, број 74/93

одређеним потписом, у складу са одредбама о оверавању потписа, потврђује се аутентичност потписа. Повереница за заштиту равноправности је мишљења да се аутентичност отиска факсимила може потврдити тако што особа пред службеним лицем признаје као свој отисак факсимила који се већ налази на исправи, а службено лице утврђује идентитет особе која је такву изјаву дала. Према томе, може се закључити да је аутентичност потписа потврђена у случају када особа која не може да се потпише, на исправу стави отисак факсимила уместо својеручног потписа, и која непосредно пред службеним лицем овере изјави да је потпис који се већ налази на исправи њен, а свој идентитет потврди легитимацијом. Додатно је указано да је тачком 12. Упутства о облику и начину оверавања потписа, рукописа и преписа прописано да потврда о овери потписа, односно рукописа гласи: „Потврђује се да је (име и презиме, место становања, улица и кућни број) својеручно потписао ову исправу или „признао за свој потпис на овој исправи.“ Такође, тачка 9. наведеног упутства прописује да лице које не зна писати на исправи ставља отисак прста, а уређен је и начин отискивања, док је према тачки 11. упутства прописано да се као потпис може ставити пуно име и презиме или параф и други рукознак. Сагласно наведеном, када лице у поступку овере пред судом изјави да је отисак факсимила на исправи његов, не постоји разуман и оправдан разлог да суд у конкретном случају одбије оверу са потврдом „признао за свој потпис на овој исправи“. Напротив, циљно тумачење релевантних прописа из ове области као што је већ речено, омогућава признање потписа као свог, што подразумева и признање отиска факсимила као свог, у ситуацији када особа, због свог инвалидитета, није у стању да се својеручно потпише.

Имајући све ово у виду, донето је мишљење да је Први основни суд у Београду, одбијањем да овери факсимил уместо својеручног потписа, неједнако третирао особе са инвалидитетом које не могу да се својеручно потпишу, у односу на особе које су у стању да на исправу ставе својеручни потпис, чиме је извршио дискриминацију – повреду начела једнаких права и обавеза. Због тога је издата препорука Првом основном суду у Београду да омогући несметано оверавање факсимила лицима која не могу да се својеручно потпишу.

Мишљење и препорука поводом притужбе М.Ж. против Управе градске општине Нови Београд због дискриминације приликом оверавања факсимила уместо својеручног потписа особе са инвалидитетом (11. јул 2012. године)

У поступку по притужби М.Ж. из Б. донето је мишљење да је Управа градске општине Нови Београд одбијањем да Н. С. који није у могућности да пише, овери печат са његовим именом и презименом исписаним техничким словима уместо његовог својеручног потписа, извршила дискриминацију – повреду начела једнаких права и обавеза на основу његовог личног својства, инвалидитета. Издата је препорука Управи градске општине Нови Београд да предузме све неопходне мере, у складу са својим овлашћењима, како би Н. С. и свим другим особама са инвалидитетом које, због немогућности да пишу, користе печат са именом и презименом исписаним техничким словима („факсимил“), омогућила несметано оверавање факсимила уместо својеручног потписа.

У досадашњем раду Повереника за заштиту равноправности уочена је још једна област из домена јавних услуга у којој особе са инвалидитетом имају проблем да остваре своја права. Наиме, приликом утврђивања здравствене способности возача са инвалидитетом, лекарске комисије које утврђују њихову способност за управљање моторним возилима имају различиту праксу у поступању поводом истог чињеничног стања. Због тога је пракса лекарских комисија дискриминаторна према особама са инвалидитетом и потребно је да институције и установе Републике Србије, у складу са општим принципом пуне социјалне укључености особа са инвалидитетом, поступају на начин који би у највећој могућој мери олакшао уживање свих права особа са инвалидитетом, уз уважавање њихових потреба, жеља и мишљења. У том смислу, лекарским комисијама појединих домова здравља упућена је препорука да предузму све мере како би њихова пракса приликом оцењивања способности особа са инвалидитетом за управљање моторним возилом била уједначена.

Мишљење и препорука поводом притужби С.п.и.к.с. из Б. против лекарске комисије Дома здравља „Др Бошко Вребалов“ у Зрењанину, лекарске комисије Завода за здравствену заштиту радника „Железнице Србије“ Београд-огранка у Новом Саду и Другостепене комисије за утврђивање здравствене способности возача Завода за здравствену заштиту радника Министарства унутрашњих послова у Београду (14. новембар 2012. године)

У поступку по притужбама С.п.и.к.с. из Б. које су поднете у име и уз сагласност Г.П. и Н.К. против лекарске комисије Дома здравља „Др Бошко Вребалов“ у Зрењанину, лекарске комисије Завода за здравствену заштиту радника „Железнице Србије“ Београд, Огранак у Новом Саду и Другостепене комисије за утврђивање здравствене способности возача Завода за здравствену заштиту радника Министарства унутрашњих послова у Београду, повереница за заштиту равноправности је упутила препоруке да предузму све неопходне мере из своје надлежности како би се уједначила пракса лекарских комисија приликом оцењивања способности особа са инвалидитетом за управљање моторним возилом. Такође, препоручено им је и да предузму мере како би се обезбедило да чланови комисија који одлучују о способности возача за управљање моторним возилом прате развој модерне индустрије и асистивних технологија и да се приликом оцењивања способности особа са инвалидитетом да управљају моторним возилом сами, на лицу места, увере о њиховој способности да управљају адаптираним возилима, како би се предупредио сваки облик дискриминације.

Препоруке мера за остваривање равноправности

Препорука мера Министарству здравља (16.01.2013)

Повереница за заштиту равноправности је по овом питању, такође, упутила и препоруку мера за остваривање равноправности Министарству здравља, којом је препоручено предузимање мере из надлежности Министарства здравља како би се обезбедило да лекарске комисије: 1) уједначе праксу приликом издавања лекарских уверења о телесној и душевној способности за управљање моторним возилом особама са инвалидитетом; 2) приликом издавања лекарских уверења, имају у виду развој асистивних технологија, посебно оних које се односе на могућности адаптације возила

особама са инвалидитетом и да нпр. уколико је то могуће у сваком конкретном случају 3) поред прегледа особе са инвалидитетом и увида у њену медицинску документацију, изврше увид и у само адаптирано возило, како би се уверили да техничке карактеристике адаптираног возила омогућавају особи са инвалидитетом да безбедно учествује у саобраћају, као и да 4) приликом издавања лекарских уверења буду руковођене начелом пуне социјалне укључености особа са инвалидитетом.

Потребно је указати да је возачка дозвола, односно, могућност управљања возилом један од веома важних предуслова самосталности и пуне партиципације особа са инвалидитетом, која не би смела да зависи од различите праксе лекарских комисија појединих здравствених установа приликом издавања уверења о здравственој способности за управљањем моторним возилом. Наиме, таква различита пракса може довести до тога да иста особа може од једне лекарске комисије добити лекарско уверење да је способна, а од друге да није способна да управља моторним возилом. Ово даље може довести до тога да поједине особе са инвалидитетом, потпуно неоправдано, не добију могућност да управљају возилом, само зато што су се обратиле лекарској комисији која приликом одлучивања не прати развој модерних асистивних технологија, које данас, више него раније, омогућавају особама са различитим физичким специфичностима да управљају возилом, односно, која не врши увид у то да ли техничке карактеристике самог адаптираног возила омогућавају особи са инвалидитетом да безбедно учествује у саобраћају. Повереница за заштиту равноправности је мишљења да је различита пракса лекарских комисија које утврђују способност за управљање моторним возилом, у истим случајевима, дискриминаторна, односно, да не постоји објективно и разумно оправдање за постојање различите праксе, а уједно указује и да су институције и установе Републике Србије дужне да поступају на начин који би у највећој могућој мери олакшао уживање свих права особа са инвалидитетом, уз уважавање њихових потреба, жеља и мишљења, сагласно општем принципу пуне социјалне укључености особа са инвалидитетом.

На основу увида у распрострањеност дискриминације особа са инвалидитетом у поступцима пред судовима и органима јавне власти који одлучују о њиховим правима, као и увида у сложене проблеме са којима се особе са инвалидитетом сусрећу као учесници у правном саобраћају, повереница за заштиту равноправности је у другој половини 2012. године, у сарадњи са Заштитником грађана, **формирала радну групу за анализу прописа који су од значаја за учешће особа са инвалидитетом у правном промету**. Чланови ове радне групе су експерти и представници организација цивилног друштва које се баве правима особа са инвалидитетом. Задаци радне групе су идентификација и анализа законских прописа који су од значаја за учешће особа са моторним, сензорним, менталним и интелектуалним инвалидитетом у правном саобраћају, као и законских прописа који су од значаја за остваривање и заштиту права и интереса особа са инвалидитетом у судским поступцима и поступцима пред органима јавне власти. Након што је извршила свеобухватну правну анализу, радна група тренутно ради на формулисању конкретних предлога за измену и допуну важећих прописа, којима би се особама са инвалидитетом олакшало остваривање права опште, а посебно пред органима јавне власти.

4.5. Деинституционализација и живот у заједници

Дугогодишња пракса изоловања и сегрегације деце са сметњама у развоју и особа са инвалидитетом довела је до ускраћивања права на образовање деци са сметњама у развоју, недостатка локалних сервиса подршке који би обезбедили да дете и породица имају подршку у месту становања, а дуготрајно је тај процес довео до изолованости и кршења права и одраслих особа са инвалидитетом у смислу недоступних јавних услуга, немогућности запошљавања, партиципације и активног укључивања у живот заједнице. Културолошко-друштвена стигматизација ове групе људи и њихових породица, као и живот испод линије сиромаштва услед додатних трошкова породица и недостатка подршке, резултирале су чињеницом да највећи број деце и одраслих буде смештен у велике резиденцијалне установе социјалног система.

Институционализација деце и одраслих из друштвено осетљивих група била је распрострањена пракса широм Европе, па тако и у Србији. Међутим, различита истраживања и дугогодишња пракса показују да у поређењу са обезбеђивањем квалитетних услуга на локалном нивоу, институционална заштита има лоше резултате и утицај на саме особе, а дугорочно доводи друштвене искључености и сегрегације. Истовремено, усвајање важних међународних докумената и обезбеђивања инструмената за заштиту људских права довели су до промене парадигме, а институционализација је препозната као неадекватна политика и пракса и кршење људских права. Институција се може дефинисати као резиденцијална, ако су у њој: а) су корисници изоловани од шире заједнице и/или натерани да живе заједно; б) корисници немају довољно контроле над својим животом и одлукама које се тичу њиховог живота; и в) су захтеви за управљањем саме институције често су испред индивидуалних потреба корисника⁸⁹.

Институционализација, односно смештај деце и одраслих особа са инвалидитетом у установе социјалне заштите, и даље је велики проблем у Србији, јер се крши право ових особа на живот у породици, природном окружењу и максималан развој потенцијала. Деинституционализација је дуготрајан и сложен процес и подразумева измештање особа са инвалидитетом у окружење које је најмање рестриктивно, односно обезбеђивање породичног окружења или самосталног живота који се ослањају на развијен и доступан систем локалних служби подршке. Термин деинституционализација, такође, означава и процес развоја разноврсних локалних услуга, које укључују и превенцију како би се спречила даља институционализација деце и одраслих.

⁸⁹ Опште европске смернице за транзицију са институционалне неге на подршку у локалној заједници (Common European Guidelines on the Transition from Institutional to Community-based Care), European Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care, November 2012, <http://deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2012/12/2012-12-07-Guidelines-11-123-2012-FINAL-WEB-VERSION.pdf>

Закон о социјалној заштити⁹⁰ базиран је на начелима социјалне инклузије, забране дискриминације, најбољег интереса корисника и најмање рестриктивног окружења, што подразумева да се услуге социјалне заштите пружају првенствено у непосредном и најмање рестриктивном окружењу при чему се бирају услуге које кориснику омогућавају останак у заједници⁹¹. Међутим, иако су предузети неки важни кораци у планирању деинституционализације деце и одраслих са инвалидитетом, евидентно је да је овај процес и даље веома спор и дуготрајан, као и да не постоје јасни и прецизни планови за затварање институција.

Подаци из 2011. године показују да се у установама социјалне заштите у Србији налазило 1.485 деце са сметњама у развоју у пет установа и 4.278 одраслих особа са инвалидитетом у 15 установа. Треба, међутим, напоменути да у 13 од 15 установа за одрасле бораве и деца и млади (3,3% од укупног броја корисника), као и да у установама са децу и младе са сметњама у развоју борави одређен број одраслих особа са инвалидитетом⁹². Оваква пракса показује недостатак усмерености на потребе деце и особа које живе у резиденцијалним установама, процену њихових индивидуалних потреба и обезбеђивања различитих типова подршке како би се развили максимални потенцијали и остварила права сваког појединца. Основно полазиште је да деца и одрасле особе имају различите начине задовољавања потреба и различите механизме подршке, а чињеница да су у једној установи заједно смештена и деца и одрасли говори о практичној немогућности одговарања на индивидуалне потребе и планирање које је усмерено на особу, као и обезбеђивање адекватног програма подршке.

Највећи број особа које бораве у установама социјалне заштите су под старатељством – чак 66,4%, од тог броја је 38,9% под непосредним старатељством, а код 27,5% особа старатељи су сродници или друге блиске особе. Као што је већ наведено у делу који се бави равноправношћу пред законом, особе под старатељством не могу самостално да одлучују о томе да ли желе да живе у институцији или у локалној заједници и њихов статус и могућност живота у заједници зависи од одлуке старатеља. Највећи број корисника борави веома дуго у установи – чак 28,8% корисника је у установи између 11 и 19 година⁹³.

Смештај деце узраста до три године у установе социјалне заштите није дозвољен осим у „*нарочито оправданим случајевима*“, уз сагласност Министарства рада и социјалне политике⁹⁴. Уколико се то ипак деси, прописано је да боравак не сме бити дужи од три месеца. Током 2011. године, 82 деце узраста до 3 године боравило је у две установе социјалне заштите⁹⁵.

⁹⁰ „Сл. гласник РС“, бр. 24/2011

⁹¹ Чл. 151. Закона о социјалној заштити

⁹² Извештај о раду установа за смештај деце и младих за 2011. годину, Републички завод за социјалну заштиту, и Извештај о раду установа за смештај одраслих лица за 2011. годину, Републички завод за социјалну заштиту, 2012;

⁹³ 20 и више година у овим домовима борави 17,5% корисника, 22,5% је у домовима од 6 до 10 година а за 22,2% корисника је дужина боравка у овим домовима од 2 до 5 година, Извештај о раду установа за смештај одраслих лица за 2011. годину, Републички завод за социјалну заштиту, 2012

⁹⁴ Чл. 52. Закона о социјалној заштити

⁹⁵ Извештај о раду установа за смештај деце и младих за 2011. годину, Републички завод за социјалну заштиту, 2012

Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом – МДРИ-С је током 2012. године спровела мониторинг положаја деце и одраслих са инвалидитетом у седам установа социјалне заштите у којима бораве деца. У мониторинг извештају је наведено да постоје значајне разлике међу самим установама, али да и даље има великих проблема у једном таквом затвореном систему који карактеришу сегрегација, изолација, деперсонализација, недостатак приватности и неадекватне мере заштите од занемаривања и злостављања. Превели број корисника у установама и мањак приватности су и даље основна карактеристика ових установа. Такође, присутан је недостатак разумевања потреба и права корисника, као и неједнако поступање према корисницима у односу на степен и врсту инвалидитета. Питање које се наводи као најургентније у извештају је **разматрање прекомерне употребе лекова и ускраћивање неопходних медицинских третмана од стране здравственог система**. Такође, проблематично питање је и нерегулисана употреба механичке фиксације и изолације⁹⁶.

Због физичке изолованости установа, које су углавном удаљене од локалне заједнице, али и услед необезбеђивања неопходне додатне подршке, највећи број деце са сметњама у развоју у установама је ван образовно-васпитног система. Чак и када установе нису много удаљене од локалне заједнице, поставља се питање могућности укључивања већег броја деце са сметњама у развоју у једну предшколску установу или школу, посебно уколико су у питању мање локалне заједнице. Неке установе имају одељења у оквиру саме институције, што представља додатни проблем, јер се на тај начин одржава систем изолације и сегрегације ове деце.

4.6. Приступачност јавних површина и услуга

Ратификацијом Конвенције о правима особа са инвалидитетом наша држава се обавезала да предузима одговарајуће мере како би особама са инвалидитетом обезбедила приступачност физичког окружења, равноправно са другима, у циљу самосталног живота и њиховог пуног учешћа у свим сферама живота. Те мере, између осталог, укључују идентификовање и уклањање баријера које ометају или отежавају приступ зградама, путевима, превозним средствима и другим објектима у затвореном и отвореном простору. Република Србија се, такође, обавезала да ће предузети одговарајуће мере да утврди, промовише и прати минималне стандарде и смернице за приступачност објеката и услуга које су отворене, односно, које стоје на располагању јавности.

Одредбом члана 17. став 2. **Закон о забрани дискриминације** прописано је да свако има право на једнак приступ објектима у јавној употреби, као и јавним површинама (паркови, тргови, улице, пешачки прелази и друге јавне саобраћајнице и сл). Ово право уједно значи и дужност надлежних органа јавне власти да предузму мере ради

⁹⁶ Склоњени и заборављени: сегрегација и занемаривање деце са сметњама у развоју и одраслих особа са интелектуалним тешкоћама у Србији, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом МДРИ-С, Београд, 2012;

уклањања баријера које особама са инвалидитетом ометају или отежавају приступ објектима и површинама у јавној употреби, што је само један од елемената ширег права на приступ, које подразумева да особе са инвалидитетом имају једнаке могућности да уживају људска права и слободе, као и сви други.

Законом о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, прописан је посебан случај дискриминације у вези са пружањем услуга и коришћењем објеката и површина, тако што је чланом 13. став 1. изричито забрањена дискриминација по основу инвалидитета у погледу приступа јавним површинама. Поред тога, чланом 16. овог закона прописано је да су власник објекта у јавној употреби, као и јавно предузеће надлежно за одржавање јавних површина, дужни да обезбеде приступ објекту свим особама са инвалидитетом, без обзира на врсту и степен њиховог инвалидитета, док је чланом 33. прописана обавеза јединица локалне самоуправе да предузму мере с циљем да се физичка средина, зграде, јавне површине и превоз учине приступачним особама са инвалидитетом.

За омогућавање физичке приступачности објеката значајан је **Закон о планирању и изградњи**⁹⁷. Одредбом члана 5. овог закона прописано је да се објекти високоградње јавне и пословне намене морају пројектовати и градити тако да особама са инвалидитетом буде омогућен несметан приступ, кретање, боравак и рад. Такође, прописано је да се на исти начин морају пројектовати и градити стамбене и стамбено-пословне зграде са 10 и више станова.

Правилником о техничким стандардима приступачности⁹⁸ ближе се утврђују технички стандарди приступачности за несметано кретање особа са инвалидитетом. Овим правилником се јасно и детаљно прописују услови за планирање простора и пројектовање објеката за особе са инвалидитетом у простору, као и елементи приступачности јавног саобраћаја. На пример, прописани су стандарди за рампе за пешаке и инвалидска колица за савладавање висинских разлика до 76 цм (члан 7.) и стандарди приступачности за тротоаре, пешачке стазе и пешачке прелазе (чл. 32,33. и 35), који се односе на ширину, нагибе и квалитет површине рампи, пролаза и закошених ивичњака.

Међутим, и поред свих наведених прописа, обезбеђивање приступачности јавних објеката је и даље велики проблем у Републици Србији.

Организација CHRIS-Мрежа одбора за људска права у Србији је у децембру 2011. године спровела истраживање о приступачности и доступности објеката у јавној својини у пет градова и општина Србије.⁹⁹ Истраживањем су обухваћени органи локалне самоуправе, правосудни органи, пореске управе, јавна предузећа, институције социјалне заштите, здравствене институције, институције културе, образовне институције, односно, све оне институције у којима грађани свакодневно остварују нека права. На узорку од 156 институција које су доставиле информације, утврђено је да 67% институција није приступачно особама са инвалидитетом, као и да пет од шест анкетираних институција не пружа могућност вертикалног кретања кроз објекат

⁹⁷ „Сл. гласник РС“, бр. 72/2009, 81/2009 и 24/2011.

⁹⁸ „Сл. гласник РС“, број 19/12

⁹⁹ Ниш, Нови Сад, Неготин, Нови Пазар и Ваљево

коришћењем лифтова и других покретних платформи. Тек једна од десет институција укључених у истраживање поседује тоалете и шалтере које су прилагођени особама са инвалидитетом. Велики проблем који је уочен у овом истраживању јесте непостојање рампи за приступ објектима. На пример, од осам школа у Нишу које су одговориле на упитник, само једна школа има рампу за приступ објекту.

У оквиру друштвено одговорне кампање „Приступи за приступачност“¹⁰⁰ активисти организација цивилног друштва мапирани су приступачност објеката у Србији, стварајући интернет базу приступачних и неприступачних објеката. Током кампање процењивана је приступачност школа, зграда општине, полицијских станица, али и мањих објеката као што су радње и пекарне које су подједнако важне за свакодневни живот особа са инвалидитетом. Од 4882 мапираних објеката особама са инвалидитетом је приступачно 832 објекта, 686 је делимично приступачно, док је као неприступачно обележено 3360 објеката.

Приступачност представља један од основних предуслова за равноправно учешће особа са инвалидитетом у свим сферама друштвеног живота. Неприступачношћу јавних површина и објеката особе са инвалидитетом се доводе у ситуацију у којој им је онемогућено или веома отежано остваривање основних људских права, која су доступна свим другим грађанима. Проблем неприступачности не може се решити без ангажовања локалних самоуправа. Међутим, иако још увек је мали број оних које су озбиљно и на свеобухватан начин приступиле превазилажењу овог проблема, има и општина које су у сарадњи са организацијама цивилног друштва започеле решавање проблема неприступачности окружења. Тако је у оквиру пројекта Центра *Живети усправно* из Новог Сада „Мрежа Градова и Општина за све“, који је започет крајем 2009. године, са циљем унапређења квалитета живота свих људи у Градовима и Општинама АП Војводине кроз повећање приступачности окружења, производа и услуга, 13 општина у Војводини израдило је своје стратегије приступачности јавних објеката и површина особама са отежаним кретањем.¹⁰¹

Активности Повереника за заштиту равноправности

Мишљења и препоруке у поступку по притужбама

Мишљење и препорука Секретаријату за саобраћај града Београда због неравноправног третмана према особама са инвалидитетом (7. септембар 2011. године)

У поступку по притужби М.С. донето је мишљење да Секретаријат за саобраћај града Београда није предузео мере из своје надлежности како би се спровели радови на обарању ивичњака тротоара на углу Призренске и Карловачке улице у Земуну и прилагодио тротоар у Призренској улици, чиме је дискриминисао особе које за кретање

¹⁰⁰ Кампања „Приступи за приступачност“ коју су реализовали Едукациони центар из Лесковца, АСБ (Arbeiter Samariter Bund) Србија, Центар живети усправно Нови Сад и Удружење за ревизију приступачности, Београд током 2012. године, <http://www.pristupacnost.org/?p=254>

¹⁰¹ Више о пројекту: <http://www.czuns.org/index.php/sr/program-za-pristupacnost-p/projekti/mreza-gradova-i-opstina-za-sve-p> (приступ: 20. 04. 2013)

користе колица на основу њиховог личног својства – инвалидитета. Упућена је препорука Секретаријату за саобраћај града Београда за предузимање свих неопходних радњи у циљу спровођења радова на обарању ивичњака тротоара на углу Призренске и Карловачке улице у Земуну, као и прилагођавања тротоара у Призренској улици, како би се М. С. и другим особама са инвалидитетом која за кретање користе колица омогућило несметано кретање и коришћење јавних површина, као и препорука за предузимање мера како би се отклониле препреке које особама са инвалидитетом ометају и отежавају кретање на трговима, улицама, пешачким прелазима и другим јавним саобраћајницама.

Мишљење и препорука поводом притужбе И. п. о. с. м. и. Скупштини града Београда и Секретаријату за социјалну заштиту за измену одредби из Решења о категоријама инвалида који могу да користе јавна паркиралишта и Правилника о категоријама војних инвалида, цивилних инвалида рата и особа са инвалидитетом који могу бесплатно да користе посебно одређена паркинг места на јавним паркиралиштима (3. август 2011. године)

У поступку по притужби И. п. о. с. м. и. донето је мишљење да је Решењем о категоријама инвалида који могу да користе јавна паркиралишта¹⁰² и Правилником о категоријама војних инвалида, цивилних инвалида рата и особа са инвалидитетом који могу бесплатно да користе посебно одређена паркинг места на јавним паркиралиштима¹⁰³ повређено начело једнакости. Овим документима, којима су прописане категорије лица која могу да користе паркинг места за паркирање возила особа са инвалидитетом, извршена је дискриминација појединих категорија грађанки и грађана Београда, и то родитеља и старатеља деце са сметњама у развоју која се налазе у редовном образовном систему или нису укључена у образовни систем, у односу на родитеље и старатеље деце са сметњама у развоју која похађају специјалне школе. Наиме, Решењем о категоријама инвалида који могу да користе јавна паркиралишта, прописано је да на јавним паркиралиштима на територији градских општина града Београда паркинг места за паркирање возила инвалида могу да користе инвалиди следећих категорија: 1) инвалиди са 80%, 90% и 100% инвалидности, односно I, II и III степен телесног оштећења доњих екстремитета, карлице и слепа лица са 90% или 100% оштећења вида; 2) лица на дијализи, која својим возилом одлазе на дијализу и 3) родитељи, односно стараоци инвалидне деце са оштећењима доњих екстремитета и карлице, као и следе деце, под условом да похађају специјалну школу, факултет, или да су смештена у установу за дневни боравак, или да иду на рехабилитацију или редован лекарски третман.

Иако су у току поступка узети у обзир наводи да су јавна паркиралишта ограничених капацитета, не постоји објективно и разумно оправдање да се родитељи и старатељи деце са сметњама у развоју (која испуњавају друге услове прописане овим актима) која су у редовном образовном систему или уопште нису у њему, третирају различито у односу на родитеље и старатеље деце која похађају специјалне школе или чија су деца у дневним боравцима. Ова посебна мера никако не може да буде условљена врстом школе коју дете похађа, односно, не похађа. Наиме, у Републици Србији

¹⁰² „Службени лист града Београда“, број 28/03

¹⁰³ „Службени лист града Београда“, бр. 27/06

постоје још увек редовне и тзв. специјалне школе, које су део образовног система. Сва деца имају право на образовање, а од одлуке родитеља зависи у коју врсту школе ће дете бити уписано. У мишљењу је наведено да не постоји разумно и објективно оправдање да се мера односи само на родитеље и старатеље деце која похађају специјалне школе, а да исту привилегију (бесплатно паркирање) не могу да остваре родитељи и старатељи деце која су укључена у редован образовни систем. Издата је препорука Скупштини града Београда и Секретаријату за социјалну заштиту да из поменутих аката уклони услове којима је повређено начело једнакости у односу на поједине категорије грађана Београда на основу њихових личних својстава, као и да исправи некоректну, застарелу и дискриминаторну терминологију у тим актима.

Мишљење и препорука поводом притужбе К. п. з. л. п. и Б. ц. з. л. п. Секретаријату за социјалну заштиту града Београда у вези са организовањем превоза за особе са инвалидитетом на територији града Београда (9. април 2012. године)

У поступку по притужби К. п. з. л. п. и Б. ц. з. л. п. која је поднета у име и уз сагласност Н.М. из С, донето је мишљење да је Секретаријат за саобраћај организовањем превоза путника са инвалидитетом тако да корисник услуге јавног градског превоза може бити особа са инвалидитетом са подручја прве тарифне зоне у Београду, док је за особе са инвалидитетом са подручја друге тарифне зоне прописан додатни услов за коришћење ове услуге – постојање три или више захтева корисника са истог подручја, да би било обезбеђено комби возило, повредио начело једнаких права и обавеза прописано чланом 8. Закона о забрани дискриминације. Тиме је Секретаријат за социјалну заштиту извршио дискриминацију Н. М. из С. и оних корисника услуга јавног градског превоза са подручја друге тарифне зоне у Београду у којој постоје мање од три захтева корисника са истог подручја у погледу доступности услуга коришћења јавног градског превоза. Дата је препорука Секретаријату за социјалну заштиту да предузме без одлагања све неопходне мере у циљу организовања градског превоза особа са инвалидитетом на начин који омогућава Н. М. из С. и свим особама са инвалидитетом несметано уживање права на коришћење градског превоза, независно од броја корисника из зоне у којој особа са инвалидитетом станује на територији града Београда.

Мишљење и препорука поводом притужбе О. з. л. п. из Н. против града Ниша, Градске општине Палилула и Јавног комуналног предузећа за пијачне услуге „Тржница“ Ниш (17. октобар 2012. године)

У поступку по притужби О. з. л. п. из Н, која је поднета у име и уз сагласност Ц. з. с. ж. и. Ниш, У. п. Н. о, Н. у. с. с. х, У. д. Н. и Д. о. о. ц. и д. п. Н, донето је мишљење да је неспровођењем одговарајућих радова на обарању и прилагођавању ивичњака за безбедно савладавање висинске разлике између коловоза и тротоара који окружује плато зелене пијаце на Палилули, град Ниш извршио дискриминацију особа са инвалидитетом, посебно оних које користе инвалидска колица, на основу њиховог личног својства – инвалидитета. Издата је препорука граду Нишу да предузме све неопходне мере у циљу спровођења радова на обарању и прилагођавању ивичњака за безбедно савладавање висинске разлике између коловоза и тротоара који окружује плато зелене пијаце на Палилули, како би се особама са инвалидитетом која за кретање користе колица омогућио несметан приступ улици која окружује пијацу и објекту пијаце.

Наиме, у поступку је утврђено да су град Ниш, ГО Палилула и ЈКП „Тржница“ Ниш спровели и инвестирали пројекат изградње зелене пијаце на Палилули у Нишу, који је окончан почетком маја 2012. године. Током пројекта пијаца је добила нову зграду, ограду, паркинг простор, а такође је спроведена реконструкција тротоара који се надовезује на пијачни плато. Увидом у приложене фотографије, утврђено је да ивичњаци тротоара који окружује пијачни плато нису прилагођени, те да особе са инвалидитетом, посебно оне које користе инвалидска колица, не могу безбедно савладати висинску разлику између коловоза и овог тротоара, услед чега им је онемогућен приступ тротоару улице која окружује пијацу, те самим тим и пијаци на Палилули. Имајући у виду да приступачност представља један од основних предуслова за једнако учешће особа са инвалидитетом у свим областима друштвеног живота, а посебно имајући у виду да је у питању реконструкција објеката који нису били приступачни и изградња нових, у мишљењу је констатовано да је неспровођењем радова на обарању ивичњака тротоара који окружује пијацу на Палилули у Нишу, особама са инвалидитетом у потпуности онемогућено да уђу на пијацу, продају или купују производе, односно, да се у свему понашају као и особе без инвалидитета. Тиме се особе са инвалидитетом доводе у ситуацију немоћи, без права на самосталан живот и слободу кретања и приступа изабраним објектима и јавним површинама, што је супротно антидискриминационим прописима Републике Србије.

Препорука мера за остваривање равноправности

Препорука Јавном предузећу Дирекција за изградњу града Ниша (4. септембар 2012. године)

Поступајући по притужбама грађана и грађанки, повереница за заштиту равноправности дошла је до сазнања да поједине новоизграђене и реконструисане јавне површине у Нишу (улице, пешачки прелази, стазе и друге јавне саобраћајнице) нису приступачне особама са инвалидитетом. Наиме, притужбе су се у највећем броју случајева односиле на необарање и неправилно обарање ивичњака тротоара, чиме је особама са инвалидитетом онемогућено безбедно кретање и коришћење новоизграђених, односно, реконструисаних јавних површина. Због тога је дата препорука Јавном предузећу Дирекција за изградњу града Ниша да предузме све потребне мере из своје надлежности како би обезбедило да све новоизграђене и реконструисане јавне површине у граду Нишу буду приступачне особама са инвалидитетом, у складу са прописаним стандардима приступачности.

У пракси се особе са инвалидитетом сусрећу и са проблемом ускраћивања услуга. Поводом једног таквог случаја, Повереник је искористио своје законско овлашћење на покретање парнице за заштиту од дискриминације и уз сагласност дискриминисаних особа подигао тужбу.

Тужба за заштиту од дискриминације у пружању услуга против предузетника М. А. из Н.

У даљем тексту наводимо околности овог случаја:

Четири младе особе са инвалидитетом (особе са оштећеним слухом и отежаним говором) дошле су у кафе-посластичарницу у Н. да прославе рођендан једног од својих другова. Локал је у том тренутку био готово празан, а у башти локала било је неколико особа. Сели су за сто унутар кафића и у међусобној комуникацији и договору око наручивања користили су знаковни језик. Једна од запослених, када је приметила да у комуникацији користе знаковни језик, пришла је и рекла им је да је сто за којим седе резервисан. М.М. која је могла да оствари комуникацију са запосленом на уобичајен начин, приговорила је да на столу нигде нема ознаке да је резервисан, али је уједно и предложила да се преместе за неки други сто, јер су и остали столови били празни и без ознаке да су резервисани. Међутим, запослена је рекла да су сва места заузета и резервисана, а на предлог М.М. да се преместе у башту кафића, пришла је и друга запослена радница, рекла им да су и у башти сва места резервисана и руком показала да напусте објекат. Након тога, како су запослене одбиле да им пруже услугу, сви заједно су напустили објекат, понижени и увређени оваквим поступањем. Одбијањем пружања услуге овој групи младих људи, извршена је непосредна дискриминација у пружању јавних услуга на основу инвалидитета, која је забрањена Уставом Републике Србије и антидискриминационим законима.

Имајући у виду да су у питању младе особе, које су осетљива друштвена група и због свог узраста, а у конкретном случају и због инвалидитета, случај је квалификован као стратешки важан, па је институција Повереника подигла тужбу и затражила да суд утврди да је извршена непосредна дискриминација особа са инвалидитетом у пружању јавних услуга, да забрани поновно одбијања пружања услуга особама са

инвалидитетом, као и објављивање пресуде у једном дневном листу са националним тиражом, о трошку туженог.

Први основни суд у Београду је 22. јануара 2013. године донео пресуду због пропуштања којим је у целости усвојен тужбени захтев Повереника за заштиту равноправности, али у моменту писања овог извештаја пресуда још увек није правноснажна.

4.6. Положај жена са инвалидитетом

Жене са инвалидитетом су у посебно неповољном положају и вишеструко су дискриминисане – на основу пола и на основу инвалидитета. Према подацима из Стратегије за смањење сиромаштва,¹⁰⁴ особе са инвалидитетом су веома осетљива друштвена група која је изложена високом ризику од сиромаштва, а у оквиру ове групе, жене са инвалидитетом су посебно угрожене, јер су сиромашније од мушкараца, чешће су незапослене, економски зависне, имају мању могућност приступа новим технологијама, чешће су жртве насиља и сл.

Потребно је, такође, нагласити да је у патријархалном и традиционалном друштву, као што је наше, умногоме отежан и усложњен положај жена са инвалидитетом, јер им се пориче могућност испуњавања традиционално наметнутих друштвених улога, као што су улога мајке, партнерке, домаћице зато што се сматра да оне те улоге не могу да испуне или их испуњавају на начин другачији од општеприхваћеног. На тај начин им се додатно ускраћује право на брак, сексуалност, материнство, љубав и самоодређивање.

Жене са инвалидитетом су често жртве физичког, психичког, емотивног и сексуалног насиља. Чињеница да нису довољно образоване, да имају додатно отежан приступ тржишту рада и савременим технологијама доводи их у ситуацију економске зависности, па и економског насиља. Оне имају мање могућности да се супротставе насиљу а још мање да из насиља изађу, углавном због стереотипа и предрасуда, али и непостојања сервиса подршке.¹⁰⁵

Према подацима прикупљеним током рада на СОС телефону за жене са инвалидитетом жртве насиља које је реализовала организација „...Из круга“, у 93% случајева (од 5520 позива) јављале су се жене које су биле изложене различитим облицима насиља истовремено, а најзаступљеније је вербално насиље (28%), потом економско (24,12%), физичко (10,55%), принудна изолација (22,14%) и сексуално насиље (5,5%). Такође, подаци показују да су најрањивије жене са интелектуалним тешкоћама (чак 48,12% од укупног броја жена са инвалидитетом), као и да је свака друга жена која се јавила вишегодишња жртва насиља. Када жена са инвалидитетом покуша да изађе из круга насиља, иако су ретки примери у пракси, често се суочава са неразумевачем органа јавних власти (посебно пред судом), нема довољно подршке током самог процеса, а и неопходна додатна подршка изостаје (нпр. многа

¹⁰⁴ Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, главни текст, <http://www.prsp.gov.rs/download/2.%20Strategija%20za%20smanjenje%20siromastva%20u%20Srbiji%20-%20Glavni%20tekst.pdf> (приступљено 3. априла 2013. године)

¹⁰⁵ Жене са инвалидитетом – невидљиве жртве насиља, студије случаја, Оливера Илкић и Лепојка Чаревић Митановски, издавач „...Из круга“

прихватилишта и сигурне куће нису архитектонски прилагођене или не примају жене са инвалидитетом због наводне специфичности у пружању подршке)¹⁰⁶.

Приступ здравственим услугама, посебно гинеколошким услугама за жене са инвалидитетом, такође је велики проблем са којим се оне суочавају. Подаци организације „...Из круга“ из Београда за 2010. годину показују да је само 250 жена са инвалидитетом имало могућност гинеколошког прегледа и то у Гинеколошкој клиници Народни фронт у Београду, а разлози су архитектонске баријере, неприлагођена медицинска опрема, али и психичке баријере самих жена са инвалидитетом због приступа медицинског особља њима као пацијенткињама. Након пројекта који је ова организација реализовала, још 153 жене са инвалидитетом имале су могућност гинеколошког прегледа. Након прегледа жене су анкетирание и дошло се до сазнања да више од половине испитаница веома ретко одлазе на гинеколошке прегледе, једном у неколико година, углавном кад искрсне здравствени проблем. Разлози који су их спречавали да редовно одлазе на прегледе су се односили на неприступачност здравствених установа, недостатак адекватног превоза, непостојање персоналног асистента, страх од негативног приступа медицинског особља, немогућност одласка по упут.¹⁰⁷ Чак 20% жена је рекло да су тек сада први пут обавиле гинеколошки преглед, а велики број жена је последњи пут било на прегледу пре више од десет година.

4.7. Дискриминација у другим областима

Дискриминација особа са инвалидитетом, посебно она индиректна (посредна), раширена је и у другим областима. Један од посебно раширених видова посредне дискриминације огледа се у недостатку адекватних сервиса подршке особама са инвалидитетом, укључујући персоналне асистенте, тумаче, услуге дневних центара, помоћ у кући и др. Такође, особе са инвалидитетом имају отежан приступ културним догађајима, укључујући и телевизијске програме, филмове, позоришне представе, чији формат није прилагођен. Неједнакост је изражена и у погледу могућности коришћења других културних услуга због неприступачности музеја, биоскопа, туристичких услуга, споменика и др. Слична је ситуација и са спортским објектима и местима за рекреацију. У протеклом периоду није било притужби због дискриминације у овим областима.

У протеклом периоду донето је још пар мишљења и препорука које су значајне за изједначавање положаја особа са инвалидитетом у нашем друштву и остваривања фактичке равноправности. Ради се о случајевима неједнаког третмана појединих категорија особа са инвалидитетом у погледу остваривања права, који је заснован на правном статусу.

¹⁰⁶ Жене са инвалидитетом у Србији – правна анализа стања и правне регулативе о положају жена са инвалидитетом у Републици Србији, Лепојка Чаревић Митановски, Виолета Кочић Митачек и Марко Савић, „...Из круга“, 2009.

¹⁰⁷ „...Из Круга – Београд“, пројекат Здравље за све жене, <http://www.izkruga.org/projekti/87-zdravlje-za-sve-zene> (приступљено 6.3.2013.)

Мишљење и препорука Министарству финансија поводом неједнаког третмана особа са инвалидитетом у вези са ослобађањем од пореза на употребу, држање и ношење добара (9. децембра 2010. године)

У.д.ј.о. обавестило је Повереника за заштиту равноправности о проблему у вези са применом Закона о изменама и допунама Закона о порезима на употребу, држање и ношење добара („Службени гласник РС“, бр. 31/2009, од 30.04.2009.) у делу који се односи на ослобађање од пореза на употребу моторних возила. Наиме, чланом 5. овог закона прописано је да су ослобођене плаћања пореза, под одређеним условима, само извесне категорије особа са инвалидитетом, које су у законском тексту именоване као „војни инвалиди, односно цивилни инвалиди рата, односно инвалиди рада“. Имајући ово у виду, дата је препорука да се предвиђено пореско ослобођење од плаћања пореза на употребу моторног возила примени и на остале особе са телесним инвалидитетом, као и на слепе особе, како би били у равноправном положају у односу на оне категорије особа са инвалидитетом за које важећи прописи предвиђају овај вид ослобођења, јер је евидентно да су особе са инвалидитетом принуђене да за потребе превоза користе сопствена возила и адаптирана возила својих организација јер јавни превоз није приступачан.

Уједно је препоручено и да се користи коректна терминологија у законском тексту, односно да неадекватан термин „инвалид“, замени термином „особа са инвалидитетом“.

Мишљење и препорука поводом притужбе Л. П. из Ш, против града Шапца због дискриминације особа са инвалидитетом на основу чланства у удружењу (28. септембар 2012. године)

У поступку по притужби Л.П. из Ш. која је поднета против града Шапца донето је мишљење да је закључцима општинског већа општине Шабац бр. 06-16/2007-15, 06-4/2007-15 и 06-50/2005-15, којима су прописани услови за остваривање субвенционисаних рачуна комуналних услуга за особе са инвалидитетом, повређено начело једнакости, чиме је извршена дискриминација особа са инвалидитетом на основу чланства у удружењу. Наиме, овим закључцима је прописано да град Шабац учествује у плаћању 50% од износа рачуна за комуналне услуге за особе са инвалидитетом које су чланови Удружења слепих и чланове Удружења паралегичара, а да особама са инвалидитетом које нису чланови ових удружења, није одобрено субвенционисање рачуна за комуналне услуге. Иако је спремност и опредељење града Шапца да финансијски помогне социјално угроженим грађанима и грађанкама, позитиван пример подршке, мора се констатовати да наведени закључци садрже дискриминаторне услове и да помоћ особама са инвалидитетом ограничавају само на оне особе са инвалидитетом које су чланови Удружења паралегичара Мачванског округа из Шапца и Међуопштинске организација слепих и слабовидих Шабац, што је супротно антидискриминационим прописима Републике Србије. Због тога је издата је препорука граду Шапцу да без одлагања предузме одговарајуће мере како би омогућио да све особе са инвалидитетом под једнаким условима остварују право на субвенционисање рачуна комуналних услуга, без обзира на чињеницу да ли су чланови неког удружења особа са инвалидитетом. Такође, граду Шапцу је препоручено да

убудуће води рачуна да својим одлукама не крши одредбе Закона о забрани дискриминације, односно, да се суздржи од неоправданог прављења разлике или неједнаког поступања и пропуштања (искључивања, ограничавања или давање првенства), у односу на лица или групе лица, које се заснива на неком личном својству.

5. МЕДИЈИ И ОСОБЕ СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Медији имају двоструки значај и улогу у погледу сузбијања дискриминације особа са инвалидитетом. С једне стране, медији обезбеђују да особе са инвалидитетом на основама једнакости остваре своје право на потпуно и редовно информисање, што подразумева доступност медијских садржаја у формату који је прилагођен особама са инвалидитетом. С друге стране, као форум јавне речи и канал преко кога се преносе поруке, медији могу значајно допринети развијању културе људских права, инклузији и промовисању идеје једнакости, али они, исто тако, могу допринети ширењу предрасуда и негативних ставова према особама са инвалидитетом. У том смислу посебно је значајна улога медија у промени парадигме од распрострањеног и још увек доминантног медицинско-хуманитарног приступа ка социјалном приступу базираном на принципима људских права, једнакости и равноправног учешћа у друштву. Несумњиво је да коришћење адекватне терминологије и социјалног и аналитичко-истраживачког приступа приликом извештавања о положају особа са инвалидитетом може значајно допринети промени опште слике, која је данас још увек прилично базирана на стереотипима, стигматизацији и предрасудама.

5.1. Право на информисање: улога јавних сервиса

Законом о радиодифузији¹⁰⁸ прописано је да су носиоци радиодифузног сервиса у Републици Србији републичка и покрајинска радиодифузна установа, које имају посебне обавезе у остваривању општег интереса у области јавног радиодифузног сервиса. Програми који се производе и емитују у оквиру јавног радиодифузног сервиса од општег су интереса и обухватају програме информативног, културног, уметничког, образовног, верског, научног, дечијег, забавног, спортског и других садржаја, којима се обезбеђује задовољавање потреба грађана и других субјеката и остваривање њихових права у области радиодифузије. Програмима који се производе и емитују у оквиру радиодифузног сервиса мора се обезбедити разноврсност и избалансираност садржаја којима се подржавају демократске вредности савременог друштва, а нарочито поштовање људских права и културног, националног, етничког и политичког плурализма идеја и мишљења.¹⁰⁹ Између осталог, овим законом је прописано да су носиоци јавног радиодифузног сервиса дужни¹¹⁰ да производе и емитују програме намењене свим сегментима друштва, без дискриминације, водећи при том рачуна нарочито о специфичним друштвеним групама као што су деца и омладина, мањинске

¹⁰⁸ „Сл. гласник РС“, бр. 42/2002, 97/2004, 76/2005, 79/2005 – др. закон, 62/2006, 85/2006, 86/2006 – испр. и 41/2009, чл. 76.

¹⁰⁹ Исто, чл. 77.

¹¹⁰ Исто, чл. 78. ст. 1. тачка 2.

и етничке групе, особе са инвалидитетом,¹¹¹ социјално и здравствено угрожени, особе које не чују и/или не говоре (са обавезом паралелног емитовања исписаног текста описа звучног сегмента радње и дијалога) и др.

Евидентно је да носиоци радиодифузног сервиса у Републици Србији још увек не испуњавају своје законске дужности јер је мало медијских садржаја који се емитују у формату прилагођеном особама са инвалидитетом, чиме су особе са инвалидитетом посредно дискриминисане у погледу остваривања свог права на информисање. Ипак, могу се навести и примери добре праксе, као што је *Опште обавезујуће упутство емитерима ради омогућавања несметаног информисања гледалаца са оштећеним слухом у току предизборне кампање у 2012. години*,¹¹² којим је прописано да су Радиодифузна установа Србије, Радиодифузна установа Војводине, емитери локалне или регионалне заједнице и емитери цивилног сектора који емитују предизборни програм, дужни да свој предизборни програм учине доступним гледаоцима са оштећеним слухом посредством коришћења титлова или српског знаковног језика.

Треба поменути и конкурсе за суфинансирање пројеката/програма у области информисања особа са инвалидитетом које неколико година уназад објављује Министарство културе и информисања. Ради се о конкурсима за суфинансирање штампаних, аудио и аудиовизуелних садржаја организација особа са инвалидитетом, као и за суфинансирање програмских садржаја јавних гласила који су намењени информисању особа са инвалидитетом. На овај начин пружа се подршка остваривању права на информисање особа са инвалидитетом и подстицај медијског стваралаштва у свим областима јавног живота.

5.2. Извештавање о особама са инвалидитетом

Истраживање ставова јавног мњења показало је да око 10% испитаника сматра да медији треба да спречавају појаву дискриминације, док нешто више од половине популације у Србији, односно 53% испитаних мисли да медији посвећују мало пажње проблемима дискриминације што је идентично резултатима истраживања из 2010. године¹¹³. Такође, исто истраживање показује да 48% испитаника сматра да медији посвећују мало пажње темама које се односе на особе са инвалидитетом.

Извештавање о положају особа са инвалидитетом у највећем броју случајева обилује стереотипним приказима ових особа као *неспособних, жртава и пасивних прималаца социјалне или хуманитарне помоћи*, што најчешће изазива сажаљење код шире јавности. Друга крајност је представљање особа са инвалидитетом као хероја који успешно савладавају препреке свакодневног живота *„упркос инвалидитету“*. Евидентно је стереотипно и дискриминишуће приказивање особа са интелектуалним тешкоћама и коришћење израза *„дете“* чак и када је у питању одрасла особа. Треба,

¹¹¹ У Закону о радиодифузији користи се застарела и увредљива терминологија, нпр. хендикепирани, глувонеми и слично.

¹¹² „Службени гласник РС“, бр. 31/2012

¹¹³ Однос грађана према дискриминацији у Србији, Истраживање јавног мњења, Повереник за заштиту равноправности, ЦеСид и УНДП (2012), http://www.ravnopravnost.gov.rs/files/Izvestaj_diskriminacija_CPE_CeSID_UNDP_decembar_2012.pdf

међутим, нагласити да је медијско извештавање одраз опште слике и стања у друштву, као и ставова стручне јавности и институција система.

Током 2009. године, Иницијатива за инклузију ВеликиМали спровела је праћење медијског извештавања о особама са инвалидитетом¹¹⁴ са циљем сагледавања главних трендова у области извештавања о различитим темама које се тичу особа са инвалидитетом у Србији, како би се препознали неки од водећих проблема у осликавању положаја и потреба деце са сметњама у развоју и одраслих особа са инвалидитетом. Иако су ово подаци из 2009. године, готово са сигурношћу можемо тврдити да је тренд остао веома сличан и данас. Мониторинг медија обухватио је 30 дневних и недељних листова, а изненађујући податак био је да је у периоду од априла до јула 2009. године објављено чак 914 текстова који се на различите начине баве особама са инвалидитетом и то највише у области културе, уметности и друштвеног живота (121 текст), спорта (100), хуманитарних акција (103) и социјалне заштите (106). Када је терминологија у питању, један од општих закључака јесте да постоји недоследност у коришћењу термина. На пример, термин „особе са инвалидитетом“ се у медијима често користи да означи само особе са физичким инвалидитетом, али је примећено и коришћење различитих термина у једном тексту.

Центар за оријентацију друштва је у публикацији „Запошљавање особа са инвалидитетом у Републици Србији 2012“¹¹⁵ представио и анализу медијског извештавања у области рада и запошљавања особа са инвалидитетом из перспективе људских права. Анализирани су медијски садржаји у штампаним медијима у периоду од јануара 2011. до јула 2012. године, као и извештавање медија на интернету. Општи налази по питању терминологије се у великој мери поклапају са претходним анализама медијског извештавања, односно већина текстова има адекватне наслове и новинари углавном користе коректне изразе као што је нпр. „особе са инвалидитетом“, али и даље велики број новинара користи у текстовима деперсонализоване изразе као *инвалиди* или *хендикепирани* и да се често у једном тексту користи више израза. Закључак је да је терминологија у дневним новинама прилично конфузна. У публикацији је наведено да су у неким текстовима наслови или патетични или увредљиви, јер се особе са инвалидитетом осликавају као рањиве, пасивне, жртве, које су на нивоу детета.

Интересантан податак из извештаја јесте да скоро половина анализираних текстова садржи и фотографију, али је приметно да већина дневних штампаних медија, уколико објави фотографију особе са инвалидитетом, она је углавном сликана с леђа, тако да се лице особе не види или је врло често замућена. Медијска анализа указује да особе са инвалидитетом у остваривању права на запошљавање нису у довољној мери медијски подржане. У великом броју чланака о запошљавању особа са инвалидитетом, акценат је стављен на фирме које запошљавају особе са инвалидитетом уместо на занимања и послове које обављају запослени. Констатовано је да се особе са менталним и интелектуалним инвалидитетом у медијским текстовима ретко помињу у

¹¹⁴ Медија мониторинг извештај, Косана Бекер, издавач Иницијатива за инклузију ВеликиМали, 2009. година, <http://www.velikimali.org/index.php/biblioteka/finish/3-publikacije/14-izvestajmedijamonitoring2009> (приступљено 3. априла 2013. године)

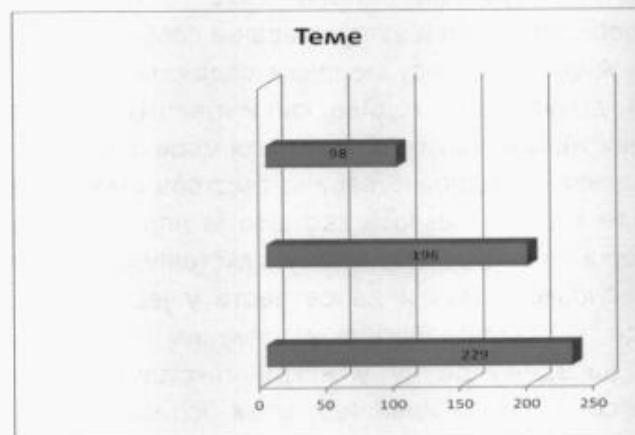
¹¹⁵ Запошљавање особа са инвалидитетом у Републици Србији 2012, Центар за оријентацију друштва – ЦОД, 2012

контексту запошљавања, што додатно потврђује преовлађујући став да се ова група људи сматра неспособном за било какав рад.

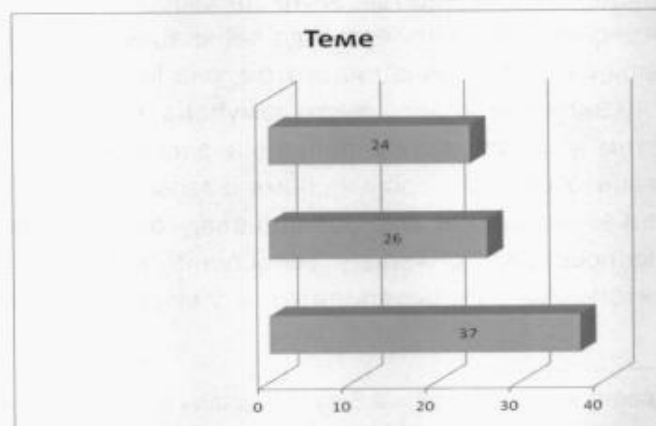
Активности Повереника за заштиту равноправности

У циљу праћења медијског извештавања о особама са инвалидитетом, стручна служба Повереника за заштиту равноправности извршила је анализу прилога објављених током 2012. године у медијима. Анализа је показала да се у штампаним медијима особе са инвалидитетом налазе се на трећем месту по броју прилога који су им посвећени, док је у електронским медијима ова мањинска група на првом месту.

Штампани медији

Електронски медији

Током 2012. године у штампаним медијима објављена су 32 текста о особама да инвалидитетом. Највише текстова је објављено је у Блицу (6), следи Данас (5), Вечерње новости (4), Дневник (3), затим Политика (2), Послови (2), Привредни преглед (2), Народне новине (2), и Курир(1), Чачанске новине (1), Ало (1), Прес (1), Правда (1), Сомборске новине (1). У највећем броју текстова помињу се особе са менталним инвалидитетом и особе са физичким инвалидитетом које користе инвалидска колица, а у нешто мањем броју текстова особе са оштећеним слухом и са оштећеним видом.

Када је о употреби адекватне терминологије реч, приметан је напредак у коришћењу коректних израза који уважавају особу са инвалидитетом. У 22 текста коришћени су коректни изрази, али и даље постоји велики број текстова коректне садржине а некоректних наслова, или обрнуто. Претпоставка је да та тенденција постоји због неинформисаности новинара о адекватној терминологији, или због потребе скраћивања текстова. Само 4 текста имају позитиван садржај којим се промовишу пројекти за побољшање положаја особа са инвалидитетом без конкретног повода, док је већина текстова, чак и оних који указују на проблеме и начине њиховог решавања, иницирана неким поводом као што су Дан особа са инвалидитетом, форуми о дискриминацији, инциденти или екстремно лоши услови у појединим институцијама за смештај особа са инвалидитетом. Проблеми запошљавања особа са инвалидитетом најчешће су помињани у већини текстова, а са том темом је често повезано и писање о потреби једнаке доступности образовања.

Повереник за заштиту равноправности је током 2012. године спровео **истраживање „Медији и дискриминација у Србији“**,¹¹⁶ које представља прво истраживање ставова представника медија о дискриминацији у Србији и региону. Ово истраживање употпуњује слику друштва у коме је дискриминација и даље распрострањена, а које је делом истражено у студијама ставова маргинализованих група и писања медија, али не на начин који би обухватио њихову перцепцију проблема, изазова, знања и капацитета да информишу и извештавају јавност о том важном сегменту наше свакодневице.

У овом делу представљамо само податке који се односе на положај особа са инвалидитетом и перцепцију новинара о дискриминацији ове друштвене групе, а комплетни резултати истраживања доступни су на интернет презентацији Повереника за заштиту равноправности.

Истраживање је показало да 96,88% испитаних уредника и новинара сматра да је веома важно извештавати о кршењима права особа са инвалидитетом у данашњим условима, јер су особама са инвалидитетом ускраћена многа права. Представници медија питани су да рангирају од 1 до 6 поједине групе према степену угрожености (1 најугроженије, 6 најмање угрожене), али ове одговоре треба тумачити пре свега информативно, јер су многи анкетирани одговарали да су по њима све групе на првом

¹¹⁶ Медији и дискриминација у Србији, Повереник за заштиту равноправности, април 2012. године, <http://www.ravnopravnost.gov.rs/files/Mediji%20i%20diskriminacija%20u%20Srbiji.pdf>.
Методологија истраживања је подразумевала слање упитника на адресе медијских кућа и агенција и фокус групе са 40 уредника и новинара. Испуњене упитнике послало је 160 уредника и новинара. У узорку је било 59,38% уредника и новинара из електронских медија, 37,5% из штампаних медија и 3,12% из новинских агенција. На упитник је одговорило 1,88% слободних новинара.

месту, или су бирали само прва два места. Условно речено, на овој ранг листи најдискриминисанијим се сматрају особе са инвалидитетом, којима су уредници и новинари доделили прво и друго место. Затим следе припадници ЛГБТ популације а потом Роми, особе које живе са ХИВ/АИДС и жене.

Такође, истраживање је показало да у медијима постоји интерес за праћење питања дискриминације, али је повод најчешће инцидент. Највеће интересовање/разумевање медија постоји за праћење тема у вези са дискриминацијом Рома и националних мањина, **особа са инвалидитетом**, жена и насиља над женама. Већина новинара у фокус групи сматра да се њихови медији често баве темама везаним за дискриминацију и да их управо пажња која придају овим темама разликује од других у позитивном смислу. Ипак, питањима дискриминације поклања се пажња најчешће „инцидентно“, онда када околности наметну интересовање јавности за поједине видове дискриминације, или се пак обележава, светски или европски дан заштите права неких мањинских група.

У циљу унапређења медијског извештавања о појави дискриминације у Србији, Повереник за заштиту равноправности је 2012. године издао **Приручник за новинаре и новинарке „Медији у Србији: од дискриминације до равноправности“**¹¹⁷. Приручник треба да повећа разумевање медија о феномену дискриминације, као и о узроцима и последицама ове негативне друштвене појаве. Циљ приручника је подизање свести о значајној улози коју имају медији у сузбијању дискриминације. Приручник даје описе узрока, појма, облика и последица дискриминације, улогу Повереника за заштиту равноправности, кодексе у новинарству у Србији и другим земљама, као и примере добре и лоше новинарске праксе.

Наводимо ради илустрације примера лоше и добре праксе у извештавању о особама са инвалидитетом.

Наслов: Нишлијка инвалид родила сина

Извор: Вечерње новости, <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:377376-Nislijka-invalid-rodila-sina>

Датум: 27. 4. 2012. године

Текст:

Драгана Родић (33), тежак инвалид у колицима, донела на свет дечака Михајла, тешког 3.452 грама и дугог 52 центиметра. Прошле године успела да скочи падобраном са висине од 3.000 метара. Драгана је у инвалидским колицима остала 1999. године после тешке саобраћајне несреће, на путу између Ниша и Лесковца. Лекари су се борили за њен живот на Бањици и у Нишу, и спасли су је. Међутим, остала је инвалид и тада је почела њена потрага за леком. Драгана је тада постала прва особа са простора бивше Југославије која се подвргла трансплантацији матичних ћелија у

¹¹⁷ Приручник је доступан у електронској верзији на Интернет презентацији Повереника за заштиту равноправности, <http://www.ravnopravnost.gov.rs/files/Mediji%20u%20Srbiji%20Book%20Web.pdf>

повређени део кичмене мождине, доносећи у Ниш из других светских здравствених центара информације о регенеративној медицини. После Пекинга, провела је неко време на рехабилитацији у Нишкој Бањи, а затим је основала Фондацију „Драгана Родић“ и Инфо центар за матичне ћелије у Србији. Њено удружење прво је са Балкана успело да посети проф. др Ханса Кирстеда са Универзитета Ирвин, најпознатије установе за лечење инвалидитета у САД.

Коментар:

Типичан пример начина на који се у нашим медијима пише о особама са инвалидитетом. Иако можда просечном читаоцу не звучи дискриминаторно, овај текст је препун дискриминаторних ставова који нису отворено написани (а можда ни освешћени). Дакле, није коректно користити израз „инвалид“, јер се на тај начин цела особа посматра кроз инвалидитет, а занемарују се све друге особине конкретне особе. Родно сензитиван језик се још увек не примењује доследно у Србији, али је у наслову написано да је она „Нишлијка“, али је израз „инвалид“ остао у мушком роду, чак и када је тема о којој се пише – рађање детета. Надаље, посредно се доводи у питање способност жена са инвалидитетом да буду мајке, а такође се, кроз ишчуђавање и неверицу да је „тежак инвалид“ постала мајка, као и кроз неверицу да је „успела“ да скочи падобраном, доводи у питање способност особа са инвалидитетом за „нормалан“ живот. Уобичајено је да се оваквим текстовима код читалаца изазива емпатија, али је још уобичајеније да то пређе у патетику, иако особама са инвалидитетом не треба ни патетика ни сажаљење, већ само остваривање права на једнаким основама са другима. Поставља се питање шта је циљ овог текста – жена из Ниша је родила дете, то је срећан и уобичајен догађај, али свакако није уобичајено да медији такве догађаје преносе

Наслов: Атлетичар са „различитим“ патикама

Извор: Данас, http://www.danas.rs/danasrs/sport/london_2012/atleticar_sa_quotrazlicitimquot_patikama.1096.html?news_id=245387

Датум: 6. 8. 2012. године

Текст: ЈУНАК ДАНА - Оскар Писторијус

За јужноафричког представника у трци на 400 метара, Оскара Писторијуса, не може се рећи да је „само“ јунак дана. Овај атлетичар је јунак спорта, Олимпијских игара, а пре свега свих особа са инвалидитетом којима је доказао да ништа није немогуће и да препреке и изговори не постоје [...]

Коментар:

Позитиван пример како је спортска редакција обрадила причу о спортистима са инвалидитетом. Добро одабран наслов, уз фотографију која је од суштинске важности за схватање успеха овог тркача.

У досадашњем периоду Повереник је поступао само по једној притужби због дискриминаторних садржаја прилога објављеног у једном штампаном медију.

Мишљење и препорука у поступку поводом притужбе М. М. из И, мајке малолетног У. М, против недељног листа „С. н.“ и новинарке З. Г. С. а поводом њеног текста „Пољуљана безбедност деце?“ који је објављен у „С. н.“ 31. октобра 2012. године.

У току поступка утврђено је да је 31. октобра 2012. године у листу „С. н.“ објављен прилог новинарке З. Г. С. „Пољуљана безбедност деце?“ са антрфилеом „Изостали асистенти“. Увидом у овај прилог, Повереница за заштиту равноправности утврдила је да се текст „Пољуљана безбедност деце“ односи на ситуацију која је настала у ОШ „Д. Ј.“ у И. након што су родитељи 25 ученика/ца једног одељења петог разреда одбили да њихова деца три дана похађају школску наставу. У тексту је наведено да су родитељи донели овакву одлуку сматрајући да ученик овог одељења, дете са сметњама у развоју, угрожава безбедност њихове деце. Информације у тексту изнете су у виду изјава родитеља ученика/ца овог одељења и директора ОШ „Д. Ј.“ из И, док је наведено да мајка детета са сметњама у развоју није желела да говори за новине.

Прилог се, поред текста „Пољуљана безбедност деце?“, састоји и од антрфилеа „Изостали асистенти“ у којем новинарка З. Г. С. даје своје мишљење о инклузији у образовању, те наводи да су се власти због „беле куге“ досетиле да празне школске клупе у редовним школама попуне укључивањем деце са сметњама у развоју у редовну наставу. Надаље, наводи да је „то све лепо замишљено“, али да држава није обезбедила услове за спровођење инклузије, односно, асистенте, јер наставници у редовним школама нису обучени за рад „са овом децом“, услед чега остала деца „нису у могућности да прате наставни план и програм“. Поред тога, новинарка наводи да у близини И. постоје школе које се баве едукацијом деце са сметњама у развоју, те да је општина И. обезбедила деци бесплатан превоз до школе „М. П.“ у Н. С, али да су се поједини родитељи, и поред ових могућности, одлучили да уписују децу са сметњама у развоју у редовне школе, „јер им, како кажу, закон то дозвољава и верују да њихова деца могу да савладају њима прилагођено градиво“. На крају антрфилеа новинарка З. Г. С. наводи да деца са сметњама у развоју „нису крива за свој проблем и своје понашање“, већ да одговорност носе породица и друштво који треба да брину о свој деци, „за оно што та деца раде или не раде, и да сагледају до каквих последица то може довести“, јер сва деца имају право на безбрижно детињство.

Повереница је дала мишљење да антрфиле „Изостали асистенти“, објављен у оквиру прилога „Пољуљана безбедност деце?“ у листу „С. н.“ 31. октобра 2012. године, није у складу са одредбама Закона о забрани дискриминације и препоручила листу „С.Н“ да више не објављује прилоге којима се омаловажава значај инклузивног образовања и подржавају предрасуде према деци са сметњама у развоју, те да својим прилозима доприноси измени образаца, обичаја и праксе који условљавају стереотипе, предрасуде и дискриминацију у односу на децу са сметњама у развоју и њиховом искључивању из редовних токова друштвеног живота.

У образложењу мишљења је, поред осталог наведено да је сам текст „Пољугљана безбедност деце?“ текст написан објективно јер су у првом плану цитиране изјаве учесника догађаја у ОШ „Д. Ј.“ у И, односно, родитеља ученика/ца и директора школе, без истицања личних ставова и мишљења ауторке текста. Кад је у питању антрфилеа „Изостали асистенти“, повереница за заштиту равноправности изнела је став да је овим текстом читаоцима и читатељкама упућена порука да је инклузија у образовању у нашим школама још увек недовољно добро решење, да деца са сметњама у развоју треба да похађају тзв. „специјалне школе“ у којима ће радити у малим групама, да наставници који раде у редовним школама нису оспособљени за рад са децом са сметњама у развоју, те да је инвалидитет проблем који утиче на понашање деце са сметњама у развоју, услед чега може доћи до негативних последица.

Повереница је оценила да ауторка текста ставом да „деца са сметњама у развоју нису одговорна за свој проблем“ шаље поруку читаоцима да је овај вид инвалидитета проблем и да оваква порука доприноси подржавању идеје да децу са сметњама у развоју треба изоловати из система редовног школовања како својим понашањем не би ометала наставу и угрожавала безбедност деце без сметњи у развоју. Повереница је указала да новинари имају право и треба да износе критичка мишљења о догађајима у друштву, али да истовремено треба да истражују и едукују се о значају и објективним разлозима за увођење нових метода и поступака, као што је инклузија у образовању. По оцени Поверенице, неприхватљив је став изражен у антрфилеу да наставници у редовним школама нису обучени за рад са „овом децом“, јер нису завршили дефектолошки или неки други факултет, јер су наставници едуковани за рад са децом и вођење наставе, имају могућност да унапређују свој рад и уведу све педагошке иновације у инклузивном моделу, као и да релевантна истраживања показују да нема ни једног доказа да деца без развојних тешкоћа бивају занемарена у оваквом моделу рада. По оцени поверенице, сваки текст који изражава негативан став о процесу инклузије у образовању доприноси отежавању нормалног живота деце са сметњама у развоју, оснаживању њиховог потенцијала и потенцијала њихових породица, те омогућавању учења и развоја деце у природној вршњачкој средини.

У мишљењу и препоруци истакнуто је да су медији моћно средство у ширењу толеранције и подстицању права на једнаке могућности и сузбијању дискриминације и изражена је нада и очекивање да ће "С. н." настојати да, кроз прилоге које објављују, развијају свест о равноправности особа са инвалидитетом и утицати на измену образаца, обичаја и праксе који условљавају стереотипе, предрасуде и дискриминацију у односу на децу са сметњама у развоју.

6. АКТИВНОСТИ ПОВЕРЕНИКА НА ПРОМОВИСАЊУ РАВНОПРАВНОСТИ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Од успостављања институције, повереница за заштиту равноправности и запослени у Стручној служби Повереника за заштиту равноправности, учествовали су на више јавних расправа, стручних скупова, семинара, које су организовали органи јавне власти

и организације цивилног друштва, настојећи да својим активним учешћем допринесу промоцији равноправности особа са инвалидитетом и унапређењу њиховог положаја.

У овом делу наводимо неке од активности, према хронолошком редоследу:

- Јавно слушање: „Испуњена обећања – примена Конвенције о правима особа са инвалидитетом у пракси“, одржано у организацији Одбора за рад, борачка и социјална питања Народне скупштине Републике Србије (2. децембар 2010. године у Београду);
- Регионални тренинг у оквиру пројекта: „Међународна промоција права особа са инвалидитетом“, у организацији Центра за оријентацију друштва и Регионалног центра за надгледање права особа са инвалидитетом у источној Европи (22. април 2011. године у Кањижи);
- Пет радионица у оквиру пројекта „Лакше до остваривања права“, у организацији Центра за самосталан живот особа са инвалидитетом Србије и то: Ниш (19. септембар 2011. године), Крагујевац (17. октобар 2011. године), Нови Сад (24. новембар 2011. године), Јагодина (21. новембар 2011. године) и Београд (13. децембар 2011. године);
- Округли сто: „Како подстаћи укључивање особа са инвалидитетом у друштво кроз јавно/приватно партнерство?“, одржан у организацији Иницијативе за права особа са менталним инвалидитетом (30. септембар 2011. године у Београду);
- Јавна расправа на тему: „Пет година од доношења Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом“, коју је организовао Одбор за рад, борачка и социјална питања Народне скупштине Републике Србије (2. децембар 2011. године у Београду);
- Отварање Клуба особа са инвалидитетом у Врању, у организацији Иницијативе за интеграције из Врања (5. децембар 2011. године у Врању);
- Радионица: „Мониторинг резиденцијалних установа за особе са инвалидитетом“, у организацији Иницијативе за права особа са менталним инвалидитетом и Заштитника грађана (20. април 2012. године у Београду);
- Акција „Равноправно до циља“ која је реализована у оквиру 25. Београдског маратона. Ову акцију су поред представника Параолимпијског комитета Србије и Савеза за спорт и рекреацију особа са инвалидитетом Београда, подржали и Тања Драгић и Драженко Митровић, који су почетком септембра 2012. године на Параолимпијским играма у Лондону освојили златну и сребрну медаљу (22. април 2012. године);
- Конференција: „Уједињени у акцији: запошљавање особа са инвалидитетом кроз јавно/приватно предузетништво“, у организацији Иницијативе за права особа са менталним инвалидитетом (19. јун 2012. године у Београду);
- Представљање извештаја Иницијативе за права особа са менталним инвалидитетом: „Склоњени и заборављени – сегрегација и занемаривање

деце са сметњама у развоју и одраслих особа са интелектуалним тешкоћама у Србији" (9. октобар 2012. године у Београду);

- Радни састанак на тему пословне способности особа са интелектуалним и психосоцијалним тешкоћама, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом, (30. јул 2012. године у Београду);
- Акција „Равноправно до циља“ која је реализована у оквиру 26. Београдског маратона. Акцију је подржао Драженко Митровићем, актуелни светски рекордер у бацању диска у категорији Ф 54, светски и европски првак и вицешампион Параолимпијских игара у Лондону. Посетиоцима су подељени поклони, а имали су прилику и да се упознају са радом Повереника за заштиту равноправности и тестирају своје знање из области дискриминације и људских права.

У циљу промовисања равноправности и подизању свести јавности о дискриминацији особа са инвалидитетом Повереник је у протеклом периоду радио на припреми и издавању публикација намењених стручној општој и стручној јавности, као и деци. У свим публикацијама одговарајућа пажња посвећена је непосредној и посредној дискриминацији на основу инвалидитета и указано је на механизме заштите од дискриминације.

Од посебног значаја су публикације које су својим садржајем и форматом учињене доступним особама са инвалидитетом. Наводимо податке о овим публикацијама:

- *Практикум за заштиту од дискриминације*,¹¹⁸ (аудио књига) , намењен особама са оштећеним видом.
- *„Шта је дискриминација и како се од ње заштитити? Једноставна верзија практикума за заштиту од дискриминације“*,¹¹⁹ писана на поједностављеном језику и намењена особама са интелектуалним тешкоћама.

¹¹⁸ Електронска верзија публикације је доступна на интернет презентацији Повереника за заштиту равноправности

http://www.ravnopravnost.gov.rs/files/Praktikum_zastitu_od_diskriminacije.pdf

¹¹⁹ Електронска верзија публикације је доступна на интернет презентацији Повереника за заштиту равноправности, *Шта је дискриминација и како се од ње заштитити? Једноставна верзија практикума за заштиту од дискриминације*, приредиле Драгана Ћирић Миловановић и Леа Шимоковић, издавачи Партнери за демократске промене Србија, Центар за алтернативно решавање сукоба, 2012. година,

[http://www.ravnopravnost.gov.rs/files/Jednostavna_verzija_praktikuma_za_zastitu_od_diskriminacije.p](http://www.ravnopravnost.gov.rs/files/Jednostavna_verzija_praktikuma_za_zastitu_od_diskriminacije.pdf)
[df](http://www.ravnopravnost.gov.rs/files/Jednostavna_verzija_praktikuma_za_zastitu_od_diskriminacije.pdf)

Са скупова и догађаја

7. РАД НА УНАПРЕЂЕЊУ ПРИСТУПАЧНОСТИ И ДОСТУПНОСТИ ПОВЕРЕНИКА ОСОБАМА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Закључком Владе од 27. августа 2010. године, стручној служби Повереника додељен је пословни простор у стамбено-пословној згради, у улици Београдској бр. 70, на првом спрату, површине 256 м². Уступљени простор, поред тога што је био потпуно девастиран и неупотребљив, није био приступачан особама са инвалидитетом, тако да је било неопходно приступити његовој тоталној реконструкцији и адаптацији, што је подразумевало извођење обимних грађевинских радова, укључујући и радове на изградњи и опремању посебног тоалета намењеног особама са инвалидитетом, као и постављање импровизоване приступне рампе и подизно-спуштајуће платформе за особе са инвалидитетом. Ипак, упркос нашим напорима, простор не задовољава све стандарде приступачности, а Повереник није у могућности да особи са инвалидитетом, која је запослена у стручној служби, обезбеди достојанствен и безбедан приступ радном месту. Треба, такође, напоменути да је постављање рампе и платформе изазвало негодовање појединих станара зграде и било повод за подношење више пријава грађевинској инспекцији, која још увек није донела одлуку по пријавама.

У протеклом периоду предузели смо и друге мере како би простор Повереника постао приступачнији особама са инвалидитетом. Током јуна 2012. године, у сали за састанке у просторијама Повереника и у пријемној канцеларији у Немањиној бр. 22-26 постављена је опрема за појачавање звука која олакшава комуникацију особама са оштећеним слухом. Такође су инсталирани индукциони систем за амплификацију говора, који омогућава особама које носе слушне апарате да јасно чују говорника, односно да звукове око себе чују без сметњи. Просторије у којима је систем инсталиран обележене су међународно препознатљивим знаком, који кориснику слушног апарата даје информацију да је то место на посебан начин озвучено.

Сви запослени у стручној служби Повереника користе визит карте са Брајевим писмом, а током 2012. године започела је припрема аудио књига и публикација прилагођених особама са оштећеним видом, чије се издавање ускоро очекује.

Целокупан пословни простор Повереника опремљен је тактилним таблама на Брајевом писму, са називом институције, што олакшава особама са оштећеним видом приступ и боравак у просторијама Повереника.

ПОЈМОВНИК

Развој међународних инструмената за заштиту и остваривање људских права, као и потреба да глас и потребе свих чланова друштва буду узете у обзир довеле су до промене парадигме, односно преокрета у посматрању и приступу особама из друштвено осетљивих група. Истовремено је јачао и покрет особа са инвалидитетом који је активно учествовао и заступао за права ове групе људи, а то је, такође, значило и прелазак са традиционалног медицинског приступа на савремен социјални приступ деци са сметњама у развоју и особама са инвалидитетом.

Социјални модел на првом месту препознаје друштво као проблем, које намеће различите врсте баријера, као што су физичке/архитектонске, институционалне и/или менталне (предрасуде и стереотипи) и на тај начин онемогућава одређене особе или групе особа да остварују своја права и активно учествују у свом животу и животу заједнице. Основни изазов је **однос друштва према различитости** и стварање услова за темељну промену функционисања једног друштва како би обезбедило неометан приступ свим услугама и правима свакој особи и потпуно друштвено укључивање.

Социјална инклузија или **друштвено укључивање** је одраз демократичности и праведности једног друштва, које подразумева стварање услова и уклањање свих врста баријера како би се обезбедило активно учешће и остваривање свих људских права особа из друштвено осетљивих група. Основна начела инклузивног друштва су:

- **Приступачност** која укључује физичку приступачност објектима и површинама које треба да буду архитектонски прилагођене, али и информацијску приступачност, уважавање разноврсних начина комуникације и приступ свим јавним услугама. Да би приступачност била потпуна неопходно је имати нормативни оквир (законска и подзаконска акта), али и праћење и мапирање потреба за локалним услугама како би се адекватно и одрживо планирала и обезбедила финансијска средстава. Постојање позитивног законодавног оквира који гарантује приступачност није довољна, већ те гаранције морају бити обезбеђене и дугорочно планиране у пракси.
- **Партиципација** подразумева да све особе активно учествују у одлукама које се тичу њиховог живота, односно да особе из друштвено осетљивих група пређу из улоге пасивних прималаца услуга у активне учеснике у приватној и јавној сфери. Партиципација такође укључује и политичку заступљеност и репрезентацију особа са инвалидитетом.
- **Равноправност** је основни принцип обезбеђивања једнаких могућности за остваривање људских права и уважавање потреба свих особа.

Социјална инклузија подразумева обезбеђивање подршке у локалној заједници и децентрализација услуга, односно развијање локалних сервиса подршке особама са инвалидитетом. Локални сервиси морају поштовати неке основне принципе, као што су: а) оријентисаност на дете/особу а не на институцију система, установу или организацију и њене запослене; б) свеобухватна процена индивидуалних потреба детета/особе и в) планирање усклађено са променама и потребама током читавог живота једне особе¹²⁰.

У Европској стратегији за особе са инвалидитетом 2010-2020¹²¹ идентификовано је осам кључних области деловања: приступачност, партиципација, једнакост, запошљавање, образовање и обука, социјална заштита, здравство и међународне активности.

Социјална инклузија подразумева и прелазак са резиденцијале неге у оквиру великих институција на развој локалних сервиса подршке и обезбеђивање услуга најмање рестриктивном окружењу породичног типа.

Институција се не дефинише само величином и бројем особа које у њој живе већ „институционалном културом“ која значи да:

- су корисници изоловани од шире заједнице и/или натерани да живе заједно;
- корисници немају довољно контроле над својим животом и одлукама које их се тичу;

¹²⁰ Локални сервиси подршке: укључивање деце и одраслих са инвалидитетом у редовне активности локалне заједнице, Биљана Јањић, Косана Бекер, Иницијатива за инклузију ВеликиМали, април 2011. годину

¹²¹ Стратегија на српском и енглеском језику је доступна на Интернет презентацији Социјално укључивање и смањење сиромаштва, <http://www.inkluzija.gov.rs/?p=4487> (приступљено 04. априла 2013. године)

- су захтеви и потребе саме институције често испред индивидуалних потреба корисника¹²².

Деинституционализација је комплексан процес који означава планирање трансформације, смањење и/или затварање резиденцијалних институција и истовремено успостављање различитих сервиса подршке који су базирани на људским правима и стандардима оријентисаним на позитивне исходе по живот сваке особе¹²³. Овај процес укључује и превенцију институционализације, односно обезбеђивање подршке у локалној заједници, подржавање породица деце са сметњама у развоју и особа са инвалидитетом, приступ образовању и свим другим услугама како би се спречила институционализација.

Инклузивно образовање је део ширег друштвеног приступа социјалне инклузије и оно подразумева укључивање деце из друштвено осетљивих група у редован образовно-васпитни систем. Овај систем обухвата промене и усаглашавање садржаја, приступа, структура и стратегија у образовању, као и увођење и практиковање различитих методологија и начина подучавања деце¹²⁴. Истраживања спроведена у земљама које годинама раде на развоју и унапређивању инклузивног друштва показала су да од инклузивног образовања сви имају користи¹²⁵, и то:

- *деца из осетљивих група* – осећање прихваћености, могућност успостављања пријатељстава и самопоштовања; повећана могућност учења кроз интеракцију са другима, у природној вршњачкој групи; оспособљеност за укључивање у живот и рад; самосталност
- *родитељи и породица деце из осетљивих група* – остварење родитељске визије да им деца буду прихваћена од стране вршњака и заједнице у којој живе; више родитеља се одлучује да уписује децу у редовне школе; осећање припадности заједници и могућност обављања других друштвених улога; родитељи не зависе од социјалних давања, јер могу да буду и остварени професионално
- *остала деца и њихови родитељи* – боље учење академских знања, боља постигнућа; сви су на добитку када наставници прилагођавају наставне планове и програме и своје наставничке стилове тако да одговарају спектру разноликости које постоје међу децом
- *наставници и школа* – повећане компетенције наставника; успостављање атмосфере сарадње и тимског рада међу ученицима, наставницима и свим запосленим у школи
- *друштво у целини* – потпуна искоришћеност људских потенцијала; мања издавања за социјалну и здравствену заштиту; толератније друштво.

¹²² Common European Guidelines on the Transition from Institutional to Community-based Care, European Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care, 2012;

¹²³ УНИЦЕФ (2010), At Home or in a Home? Child Protection and Care Related Definitions

¹²⁴ Локални сервиси подршке: укључивање деце и одраслих са инвалидитетом у редовне активности локалне заједнице, Биљана Јањић, Косана Бекер, Иницијатива за инклузију ВеликиМали, април 2011. годину

¹²⁵ Материјал са националне обуке „Инклузивно образовање – индивидуални образовни планови“, Министарство просвете, 2010, ауторски тим: Rasia Vanäleinen, Милена Јеротијевић, Сњежана Мрше

Језик и терминологија

Употреба језика је повезана са развојем приступа у пружању подршке и разумевању потреба и права деце са сметњама у развоју и особа са инвалидитетом.

Израз *особе са инвалидитетом* у Закону о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом означава особе са урођеном или стеченом физичком, сензорном, интелектуалном или емоционалном онеспособљеношћу које услед друштвених или других препрека немају могућности или имају ограничене могућности да се укључе у активности друштва на истом нивоу са другима, без обзира на то да ли могу да остварују поменуте активности уз употребу техничких помагала или служби подршке¹²⁶.

Важно је напоменути да Конвенција о правима особе са инвалидитетом не даје дефиницију инвалидитета, али препознаје инвалидитет као концепт који се развија и који проистиче из интеракције особа са инвалидитетом са баријерама у околини и баријерама које се одражавају у ставовима заједнице које отежавају пуно и ефективно учешће особа са инвалидитетом у друштву на једнаким основама као и други чланови друштва¹²⁷. На тај начин, Конвенција је још једном потврдила опредељеност за социјални модел инвалидитета.

Такође, важно је препознати да се терминологија коју користимо кад говоримо о особама са инвалидитетом мења кроз време у односу на приступ. Термини као што су *инвалид* или *хендикепиран* су превазиђени, али и увредљиви јер не посматрају целу особу као људско биће већ само једну од њених карактеристика. Када користимо израз *инвалидна особа* сугеришемо да је инвалидитет прва и једина карактеристика и лично својство особе – не посматрамо је као људско биће, већ из угла тешкоће, односно сметње коју има. Инвалидитет је само још једна од карактеристика детета или особе. Такође, коришћење израза *инвалидна особа* сугерише да је та особа „невалидна, неважна“ у односу на особе широке популације, које би у овом случају биле „валидне особе“.

Када користимо термин **особа са инвалидитетом**, на првом месту истичемо да је то особа, а да је инвалидитет само још једна од карактеристика те особе.

Родитељи/старатељи деце са сметњама у развоју и саме особе са инвалидитетом наводе да је термин **дете или особа са посебним потребама** неодговарајући и увредљив, јер свака особа има исте потребе само их реализује на различите начине. Не постоје „посебне“ и „мање или више посебне“ потребе - **све су потребе исте**. Веома је јак покрет особа са инвалидитетом, који оспорава употребу овог термина и ту чињеницу треба уважити.

Честа је употреба термина који потичу од дијагноза које дете или особа има, као што су *церебралац*, *аутистичар*, *умерењак*, који су одраз генерализације потреба и карактеристика једне групе људи, али и некоректности. С једне стране, овакво изражавање коришћењем дијагноза је неважно за представљање положаја особа са инвалидитетом, а с друге стране јер су неки од ових термина временом постали синоним за увредљиво изражавање о особама широке популације, као што су изрази

¹²⁶ Чл. 3, ст. 1. Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом

¹²⁷ Преамбула Конвенције о правима особа са инвалидитетом

слепац, ретард. У стручној, политичкој и широј јавности се тако често може чути поређење да је нпр. „наше друштво аутистично“ сугеришући на тај начин да је затворено, неосетљиво или без капацитета да разуме и одговори на потребе. Оваква употреба је заправо изразито некоректна и увредљива јер обележава све особе са аутизмом као затворене и неосетљиве што је само још једно стереотипно, застарело и превазиђено осликавање ових особа, које притом негативно утиче на даље укоренавање предрасуда.

Конвенција о правима детета наводи да је дете свако људско биће које није навршило 18 година, осим ако национално законодавство не дефинише пунолетство на другачији начин¹²⁸. Иако ово делује као општеприхваћен став и основно разумевање, честа је пракса у нашем друштву да се о одраслим особама са интелектуалним тешкоћама говори као о деци где се притом наводе различита тумачења интелектуалног развоја те особе као оправдање за називање дететом. **Свака особа преко 18 година живота, без обзира на свој статус, положај у друштву, интелектуалне, психосоцијалне или емотивне карактеристике је одрасла особа** и у складу са тим се тој особи треба и обрађати, причати о њој уз уважавање овог основног принципа. Тек када препознамо да говоримо о одраслим особама бићемо у стању да на адекватан начин препознамо индивидуалне потребе те особе и планирамо квалитетну и свеобухватну подршку базирану на људским правима.

Питање употребе језика, када говоримо о особама са инвалидитетом или децом са сметњама у развоју није питање стила, већ јасне опредељености за уважавање личности и поштовање њене различитости и људских права.

---

¹²⁸ Чл. 1. Конвенције о правима детета, Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета, „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 15/90 и „Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 2/97